

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

TASAVVUF KLASİKLERİNDE ORUÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Veysi CENGİZ

İstanbul

Şubat-2021

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

TASAVVUF KLASİKLERİNDE ORUÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Veysi CENGİZ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Veysel AKKAYA

İstanbul

Şubat-2021

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslâm Bilimleri Bilim dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı, Doç. Dr. Veysel AKKAYA

.....

Üye,

Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ

.....

Üye,

Prof. Dr. Süleyman DERİN

.....

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine âit olduğunu onaylarım.

.....

İmza

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Tasavvuf Klasiklerinde Oruç**” adlı çalışmanın öneri aşamasından, sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yaralandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

.....
Veysi CENGİZ

ÖNSÖZ

بسم الله الرحمن الرحيم

والصلاة والسلام على سيد الاولين والآخرين, رسولنا محمد الامين

وعلى آله واصحابه واتباعه اجمعين الى يوم الدين.

Dinimizde ibadetlerin uygulama, şekil ve usullerinin kaynağı Kur'an'ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye'dir. Emredilen bütün ibadetlerde kulların menfaatine taalluk eden dünyevi ve uhrevi ile zâhiri ve bâtını birçok önemli husus söz konusudur. Tasavvuf klasiklerindeki oruç ile ilgili görüşler dikkate alındığında orucun aklen, ruhen ve kalben hayatın tamamına etki eden ve kişiyi irade sahibi kılan bir ibadet olduğu ortaya çıkar. Bu minvalde sûfiler, kalp gözünün açılması için varlıkta iken yokluğa alıştıran, nefsin esaretinden alıkoyan, takvâyâ ve sabırlı olmaya yönlendirip insanı kemâle götüren ibadetlerin başında orucu işaret etmektedir.

Çalışmamız, tasavvufî klasik eserlerdeki oruç ile ilgili görüşleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Genellikle ibadetler ile ilgili tasavvufî açıdan yapılan çalışmalarda oruç konusunun kısa ve yüzeysel olarak ele alınmış olması bizleri bu çalışmaya teşvik etmiştir. Tasavvuf klasiklerinde oruç konusunun seçilme nedeni ise tasavvufun bir din bilimi olarak teşekkülünde klasik eser sahibi sûfilerin telif ettikleri sistematik eserlerin tasavvufi hayatın yol haritasını oluşturması ve tasavvuf ilminin vazgeçilmezi olması dolayısıyladır.

Araştırmamdaki tüm aşamalarda desteklerini esirgemeyen ve bu süreçte Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ, Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU, Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ ve Prof. Dr. Necdet TOSUN hocalarımızı misafir ederek veya bizleri yanlarına götürmek suretiyle onlardan faydalanmamıza vesile olan tez danışmanım Doç. Dr. Veysel AKKAYA hocama ve her zaman bana destek olan eşime teşekkürü borç bilirim. Vallâhu Veliyyü't Tevfik.

Veysi CENGİZ

Sultanahmet, 2021

ÖZET

TASAVVUF KLASİKLERİNDE ORUÇ

Veysi CENGİZ
Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Veysel AKKAYA
Şubat-2021, XXI+167 sayfa

Sûfiler ibadetleri insanın yaratılış gayesi ve Allah’a karşı tevazunun zirvesi olarak değerlendirirler. İslam’ın inşa edildiği beş esastan biri olan orucu da Allah’ın emirlerine boyun eğmek, O’nun emirlerinden uzaklaştıran her şeyden uzak durmak, nefsin arzu ve isteklerinden uzaklaşıp Allah’tan başka her şeyi terk etmek şeklinde izah eden sûfiler, oruç ibadetiyle başta Allah’ın rızasını elde etmeyi amaçlar. Bununla birlikte oruç, nefsi tezkiye etmeye, ahlâkı güzelleştirmeye ve takvâyâ ulaşmanın vesilelerinden biridir.

İslam’ın inşa edildiği beş esastan biri olan oruç ibadeti, zahirî ve bâtinî manada kişiye takvâ boyutuyla sağlayacağı faydalar göz önünde bulundurulduğunda sadece tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar aç kalmak ve cimadan uzak durmaktan ibaret olmadığı görülür. Deruni anlamı ve hikmetleri tefekkür edilip yaşanılmadan tutulan bir oruç, ruhsuz bir beden gibidir. Nasıl ki, ruhsuz bir beden canlılık ve neşeden yoksun ise kalbe etki etmeyen oruç da Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi “*Aç kalmaktan başka bir şey değildir.*” dolayısıyla kul oruç ibadetini eda ederken, orucun feyiz ve bereketini elde edememe gibi bir olumsuzlukla karşı karşıya kalabilir. Neticede ibadetlerdeki fıkhi kurallara uymak belki kişiyi sorumluluktan kurtarabilir, fakat bu durumdaki kişilerin kaybettikleri kazandıklarından fazladır. Bu nedenle tezimiz telif ettikleri eserler ile rûştlerini ispatlamış ve günümüz tasavvuf erbabına kaynaklık teşkil eden tasavvufi klasik eser sahibi sûfilerin oruç hakkındaki görüşlerini ayrıntılarıyla ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, tezimizin önemi, amacı, konusu, yöntemi ve kaynakları ile ilgili bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, oruç ile ilgili kavramsal çerçeve, diğer dinlerde oruç, orucun türleri ve oruç ile ilgili kavramlar ele alınmıştır. Diğer dinlerde oruç başlığı altında Sabîilik’te, Musevilik’te, Hristiyanlık’ta, Hinduizm’de, Budizm’de, Jainizm’de, Sihizm’de ve Zerdüştilik’te oruç konularına işaret edilmiştir. Ardından Kur’an ve

Sünnet'te oruç konuları işlenmiştir. Devamında ise oruç türleri başlığı altında, farz, vacip, sünnet ve nafile oruçların yanı sıra, oruç tutmanın yasak olduğu günler izâh edilmiştir. Ayrıca oruç ile ilgili müteallikâtı bulunan Rû'yet-i Hilâl, İmsâk, İftar, Sahur, Mukabele, Teravîh, Zekât, Fitre, İtikâf, Kadir Gecesi ve Bayram kavramlarına tasavvufî izahları ile birlikte kısaca değinilmiştir.

Üçüncü bölümde, sûfilere göre oruç ve türleri başlığı altında, sûfilere göre bir ibadet olarak oruç, orucun anlamı, amacı ve öneminden bahsedilmiştir. Aynı bölümde, sûfilere göre orucun adabı, faydaları, sırları, tasavvufî eğitim olarak oruç ve ubûdiyet konularına değinilmiştir. Tasavvufta oruç türleri başlığı altında, kalbî ve bedenî oruç türleri işlenmiştir. Kalbî oruç türleri, kalbin, ruhun, nefsin ve aklın orucu, bedeni oruç türleri ise şehvet, göz, kulak, dil, eller ile ayakların orucu şeklinde tasnif edilerek tasavvufî açıdan izâh edilmeye gayret edilmiştir. Aynı bölümde, sûfilere göre orucun hikmet ve faziletleri bağlamında oruç ve Kur'an, oruç ve Ramazan, oruç ve takvâ, oruç ve tevbe, oruç ve ahlâk, oruç ve infak, oruç, havf-recâ, oruç ve vera', oruç ve zikir, oruç ve şükür, oruç ve tefekkür konuları izah edilmiştir.

Dördüncü bölümde ise tasavvufî klasik eser müellifi sûfilerin oruç ile ilgili görüşleri ele alınmıştır. Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *er-Riâye li Hukûkillâh*, Serrâc'ın (ö. 378/988). *el-Lüma'*, Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *Kitabü't-tearruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, Mekkî'nin (ö. 386 /996) *Kûtü'l-kulûb*, Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) *Keşfü'l-mahcûb*, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Gazâlî'nin (ö. 520/1126) *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) *Avârifü'l-Maârif*, İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) *Füsûsu'l-Hikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* eserleri ile birlikte, Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) *Mesnevî* adlı eseri dahilinde yer alan konumuz ile alakalı görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca, Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât*, Kelâbâzî'nin *Bahru'l-fevâid*, Gazâlî'nin *El-Munkızû Min ad-Dalâl* ve *Mişkâtü'l-envâr'ı* ile Mevlânâ'nın *Divân-ı Kebîr* ve *Fîhi Mâ-Fîh*'inde geçen oruç ile ilgili bilgilere değinilmesi uygun görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Oruç, İbadet, Tasavvuf, Sûfî, Zahir, Bâtın.

ABSTRACT

FASTING IN SUFI CLASSICS

Veysi CENGİZ

Master's Thesis, Discipline of Basic Islamic Sciences

Thesis Supervisor: Asst. Prof. Dr Veysel AKKAYA

September-2020, XXI+167 pages

The subject of our thesis is "Fasting in sufi classics" Submission to the commandments of Allah, to stay away from everything that distances from His commandments, the sufis who consider fasting to leave everything other than Allah, away from the desires and desires of the soul and the sum of the purpose of creation and humility, including the fasting.

Sûfis aim at obtaining the consent of Allah, worshiping the soul, beautifying morality, reinforcing them, and embracing themselves against everything except Allah. Fasting worship, which is one of the five bases in which Islam was built, is not only about the blindness of the place of the sun, until the sunset, and staying away from relationship with women. Fasting, without its meaning and wisdom, is like a soulless body. Just as a soulless body lacks vitality and joy, the fasting that does not address our inner world is Hz. As the Prophet said, "It is nothing but hungry." Therefore, while the servant is doing fasting, he may face negativity such as not being able to obtain the abundance and abundance of fasting. For this reason, our aim in our thesis is to reveal the views of the first-time sufis about fasting. Our study consists of four chapters, one of which is an introduction.

In the first part, the information about the importance, purpose, subject, method and resources of our thesis is given.

In the second part, the mystic interpretations of fasting, types of fasting and fasting concepts are covered. Under the title of fasting, fasting in Sabîlik'te, Fasting in Judaism, fasting in Christianity, fasting in Christianity, fasting in Christianity, Fasting in Sabîlik, fasting in Judaism, fasting in Christianity, fasting in Hinduism, fasting in Buddhism, fasting in Jainism, fasting in Sikhism, and fasting in Zoroastrianism. After discussing the fasting practices before Islam, fasting and Hadith in the Qur'an were elaborated, and the utmost sensitivity was shown in the selection of verses and hadiths, which are the sources of our religion, related to our subject, from authentic and safe sources. Under the heading of fasting types, after stating the days when fasting is

permissible, besides fasting, sunnah and futile fasting, ru'yet-i hilâl, imsak, iftar, sahur, mukâbale, teravîh, zakat, fitre, iftar, sûfi explanations of the concepts of compassion, the night of power and eid' are explained in detail.

In the third part, under the title of fasting main chapter in Sufism, fasting as worship, the meaning, purpose and importance of fasting are mentioned. Subsequently, according to the sufis, fasting, fasting, fasting, and fasting were taught in Sufism as a result of fasting, benefits, sûfistic education, and fasting types were explained and classified in the body and heart. Under the same main chapter title, the evidences related to the wisdom of fasting in Sufism were evaluated and explained in detail.

In the fourth chapter, Muhâsibî's, (d. 243/857) "*er-Riâye li Hukûkillâh*" Serrâc, (d. 378/988) which includes commentary and classifications about fasting in mystical classical works. "*al-Lüma*" "*Kitabu't-tearruf madhhab ahli't-tasavvuf*" of Kalâbâzî, (d. 380/990) "*Kûtü'l-kulûb*" of Mekkî, (d. 386/996) of Hujvîrî, (d. 465 / 1072) "*Keşfü'l-mahcub*" "*ar-Risâletü'l-Kuşeyriyye*" of Kuşeyrî, (d. 465/1072) "*Ihyâu Ulûmi'd-Dîn*" of Ghazali, (d. 1234) "*Avârifü'l-Maârif*" of Sühreverdî, (ö. 632/1234) together with Ibn Arabî's, (d. 638/1240) "*Füsûsu'l-Hikem*" and "*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*" Mawlana's (d. 672/1273) "*Mesnevi*" was examined. and views related to our topic are included. In addition, Kuşeyrî's, "*Letâifü'l İşârât*" Kelâbâzî's, "*Bahru'l-fevâid*" Gazâlî's, "*El-Munkızû Min ad-Dalâl*" "*Miškâtü'l-envâr*" and Mevlana's, "*Divân-ı Kebîr*" and "*Fîhi Mâ-Fîh*" It is deemed appropriate to mention the information about fasting.

Key Words: Fasting, Worship, Sufism, External, Inner.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR.....	xiii
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1.4. Araştırmanın Kaynakları.....	3
İKİNCİ BÖLÜM	
ORUÇ İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE DİĞER DİNLERDE ORUÇ	5
2.1. Oruç.....	5
2.1.1. Orucun Lügat ve Istılâhî Manaları.....	5
2.1.2. Diğer Dinlerde Oruç.....	6
2.1.2.1. Sabîlik'te Oruç	8
2.1.2.2. Yahudilik'te Oruç	10
2.1.2.3. Hristiyanlık'ta Oruç	12
2.1.2.4. Hinduizm'de Oruç.....	14
2.1.2.5. Budizm'de Oruç.....	16
2.1.2.6. Jainizm'de Oruç.....	16
2.1.2.7. Sihizm'de Oruç	17

2.1.2.8. Zerdüştlük'te Oruç	18
2.1.3. İslam'da Oruç.....	18
2.1.3.1. Kur'an'da Oruç.....	18
2.1.3.2. Hadislerde Oruç.....	22
2.2. Orucun Türleri.....	28
2.2.1. Farz Oruçlar.....	28
2.2.2. Vacip Oruçlar.....	29
2.2.3. Sünnet Oruç.....	30
2.2.4. Nafile Oruçlar.....	31
2.2.5. Oruç Tutmanın Yasak Oduğu Günler.....	34
2.3. Oruç ile İlgili Kavramlar ve Tasavvufi Yorumları.....	35
2.3.1. Rû'yet-i Hilâl.....	35
2.3.2. İmsâk.....	36
2.3.3. İftar.....	38
2.3.4. Sahur.....	40
2.3.5. Mukâbale.....	42
2.3.6. Terâvih.....	45
2.3.7. Zekât.....	48
2.3.8. Fitre.....	52
2.3.9. Kadîr Gecesi.....	53
2.3.10. İtikâf.....	55
2.3.11. Bayram.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÛFİLERE GÖRE ORUÇ VE TÜRLERİ 60

3.1. Sûfilere Göre Bir İbadet Olarak Oruç.....	60
3.1.1. Anlamı.....	63

3.1.2. Amacı.....	65
3.1.3. Önemi.....	70
3.1.2. Sûfilere Göre Orucun Âdâbı.....	74
3.1.3. Sûfilere Göre Orucun Faydaları.....	76
3.1.4. Tasavvufî Eğitim Olarak Oruç.....	80
3.1.5. Orucun İbâdet, Ubûdiyyet ve Ubûdet İlişkisi.....	82
3.1.6. Orucun Sırları.....	84
3.2. Sûfilere Göre Oruç Türleri.....	86
3.2.1. Bedeni Oruç Türleri.....	86
3.2.1.1. Şehvetin Orucu.....	87
3.2.1.2. Gözlerin Orucu.....	90
3.2.1.3. Dilin Orucu	91
3.2.1.4. Kulakların Orucu.....	94
3.2.1.5. Ellerin Orucu.....	96
3.2.1.6. Ayakların Orucu.....	96
3.2.2. Kalbî Oruç Türleri.....	97
3.2.2.1. Kalbin Orucu.....	98
3.2.2.2. Ruhun Orucu	101
3.2.2.3. Nefsin Orucu	102
3.2.2.4. Aklın Orucu.....	107
3.3. Sûfilere Göre Orucun Hikmet ve Faziletleri	108
3.3.1. Oruç ve Kur'an.....	109
3.3.2. Oruç ve İman.....	110
3.3.3. Oruç ve Ramazan.....	111
3.3.4. Oruç ve Takvâ.....	113
3.3.5. Oruç ve Teybe.....	114

3.3.6. Oruç ve Vera’	117
3.3.7. Oruç ve Ahlâk.....	119
3.3.8. Oruç ve İnfak.....	119
3.3.9. Oruç ve Havf-Recâ.....	121
3.3.10. Oruç ve Zikir.....	122
3.3.11. Oruç ve Şükür.....	122
3.3.12. Oruç ve Tefekkür.....	123
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
TASAVVUFÎ KLASİK ESER MÜELLİFİ SÜFİLERİN ORUÇ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	124
4.1. Muhâsibî’nin (ö. 243/857) Oruç ile İlgili Görüşleri.....	124
4.2. Serrâc’ın (ö. 378/988) Oruç ile İlgili Görüşleri.....	127
4.3. Kelâbâzî’nin (ö. 380/990) Oruç ile İlgili Görüşleri.....	130
4.4. Mekkî’nin (ö. 386 /996) Oruç ile İlgili Görüşleri.....	133
4.5. Kuşeyrî’nin (ö. 465/1072) Oruç ile İlgili Görüşleri.....	138
4.6. Hücvirî’nin (ö. 465/1072) Oruç ile İlgili Görüşleri.....	136
4.7. Gazâlî’nin (ö. 505/1111) Oruç ile İlgili Görüşleri.....	138
4.9. Sühreverdî’nin (ö. 632/1264) Oruç ile İlgili Görüşleri.....	143
4.9. İbn Arabî’nin (ö. 638/1240) Oruç ile İlgili Görüşleri.....	144
4.10. Mevlânâ’nın (ö. 672/1273) Oruç ile İlgili Görüşleri.....	148
SONUÇ.....	153
KAYNAKÇA.....	156
ÖZGEÇMİŞ.....	167

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser	md.	: Madde, Maddesi
A.g.m.	: Adı Geçen Makale	No.	: Numara
A.g.t.	: Adı Geçen Tez	nşr.	: Neşriyat
(a.s)	: Aleyhisselam	ö.	: Ölüm Tarihi
Bkz.	: Bakınız	(s.a.v)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
bs.	: Baskı	Semp.	: Sempozyum
Bl.	: Bölüm	S.	: Sayfa
C.	: Cilt	SY.	: Sayı
(c.c)	: Celle Celâluhu	thk.	: Tahkik
Çev.	: Çeviren	terc.	: Tercüme
Der.	: Dergi	TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi	TDVY.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
DİBY.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları	TTK.	: Türk Tarih Kurumu
diğ.	: Diğerleri	Üni.	: Üniversite
Ens.	: Enstitü	vd.	: Ve diğerleri
Fak.	: Fakülte	Yay.	: Yayınevi
H.	: Hicri	yy.	: Yüzyıl
haz.	: Hazırlayan		
H.z.	: Hazreti		
MEB.	: Millî Eğitim Bakanlığı		
MEBY.	: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları		

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Tezimizin konusu “Tasavvuf Klasiklerinde Oruç” tur. Oruç, yemeyi, içmeyi, cimayı terk etmek ve konuşmamaktır. Bu manalar lügatlerde “İmsak” ve “Sükûn” kelimeleri ile de tarif edilmektedir. Terim olarak oruç, tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar şer’an belirlenmiş olan ibadeti yerine getirmek niyetiyle, yeme, içme ve cimadan uzak durmaktır. Oruç tabii olarak bu şekilde izah edilse de çok daha fazlasını içerdği bilinmektedir. Hem yaşayarak hem de telif ettikleri eserleriyle bu hassasiyeti ortaya koymuş olan klasik eser müellifi sûfilerin, eserlerinde yer verdikleri oruç ile ilgili bilgi, tecrübe ve görüşleri çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İman ile orucun ortak özelliği, Allah ile kul arasındaki sır olmalarıdır. İslam’ın temel şartlarından biri olan oruç, iradeyi kuvvetli kılan, sabıra alıştıran ve geçmiş günahların affına vesile olan bir ibadettir.

Oruç ibadetiyle, rızâ-i ilahiyi, nefsi tezkiye etmeyi, ahlâkı güzelleştirmeyi, sabrı ve takvâyı hedefleyen klasik eser müellifi sûfilerin, konu ilgili izahatlarının ayrıntılarıyla incelenmesi çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

İnsanın fiillerini bedeni ve kalbî fiiller olarak izah eden sûfiler, bedeni ile kalbî fiillerin bir bütün olduğunu belirtir. Sûfiler, bedeni fiilleri zahirî ameller, kalbî fiilleri ise bâtını ameller diye tarif eder. Oruç ibadetini de da aynı şekilde tasnif etmek suretiyle, dil, göz, kulak, mide, el, ayak ve şehvetin orucu bedeni oruç türleri, kalb, akıl, ruh, nefis ve sırrın orucunu da kalbî oruç türleri olarak sınıflandırıp açıklamak çalışmamızın amaçları arasında yer alır.

Sûfiler, kalbi ma’siyetlerden alıkoyan en önemli ibadetin oruç olduğunu ifade eder. Bu sebeple orucun hem maddi kalbe hem de manevi kalbe olan faydalarından bahsetmiş, kalp gözünün açılması için oruç sayesinde gıda ve şehvetlere set çekildiğini belirtirler.

Sûfiler, varlıkta yokluğa alıştıran, nefsin afetlerinden alıkoyan ve insanı kemâle götüren oruç ibadeti ile marifet ve keşif mahalli olan kalbin tasfiyesi üzerine yoğunlaşmış ve yegâne hedefin kalbi selime ulaşmak olduğunu belirtmişlerdir. Oruçlu iken sâdece kalbe hâkim olup orucun ruhaniyetine ve âdâbına uygun davranmayı değil,

oruç ibadetinden sonra da elde edilen mânevi kazancın sürdürülmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Kalbi katılaşmış, idrak, akletme ve basiret kanalları tıkanmış olanların oruç ibadeti sayesinde kalplerinin salâh bulması kolay hâle gelir. Bu nedenle sûfiler, kalp tezkiyesi olmadan marifete ulaşmanın mümkün olmadığını ifade ederek kalbin her türlü masiyet ve kötülüklerden safi hale getirilmesi gerektiğini belirterek oruç ibadetine önem vermiş, riyazet, mücâhade ve nefis tezkiyesi ile tasfiye edilen kalbin, dinî ve ilâhî hakikatlere vuslatının kolaylaşacağını belirtirler.

Nefis ile olan mücadeleyi bitmeyen savaş olarak niteleyen sûfiler, kulun nefsânî arzulardan oruç tutarak uzaklaştığını belirtirler. Havâss-ı seb'a, havâss-ı selim'e ve aklın başkumandanları olarak bilinen, dil, göz, kulak, mide, el ve ayağın yanı sıra şehvetlere de oruç tutturmak suretiyle sürekli mücâhade içinde olunması gerektiğini izah etmişlerdir. İnsanı kötülüğe çağıran nefis ile olan mücadelede fayda sağlayan en önemli unsurun oruç olduğunu ifade eden sûfiler, orucu nefsin alışkanlıklarını terk etmek, arzu edilen şeylerin yokluğuna sabretmek ve bütün organlarımızı kötülüklerden uzak tutmak diye tarif ederler.

Sûfiler, orucun derûnî manalarına değinerek Allah hariç her şeyden uzaklaşmayı bir tür oruç telakki etmiş ve az yemeyi, (killet-i taâm) az uyumayı, (killet-i menâm) ve az konuşmayı (killet-i kelâm) orucun âdâbı olarak kabul etmişlerdir. Onlar bedenlen iftar etseler bile kalplerinin Allah'tan başka hiçbir şeyle meşgul olmadığını, dolayısıyla hakikatte devamlı oruç (Savm-i dâim) üzere olduklarını ve savm-i hakiki'nin bu olduğunu işaret ederek orucun önemine vurgu yapmışlardır. Sûfilerin, dünya hayatını bir gün gibi kabul edip oruçlu geçirilmesi gerektiği anlayışına sahip olmaları ile hakiki iftarın Allah'a kavuşmak olması, oruca yüklenen farklı ve zengin anlamlar olarak karşımıza çıkar.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Konumuz araştırılırken, öncelikle oruçla ilgili ayet ve hadislerin tespiti ve işari yorumlar ile birlikte aktarılması tezimizin yöntemleri arasında yer alır.

Hz. Peygamber (a.s) ve ashabının hayatı, tasavvuf ilminin vazgeçilmezleri arasında olduğundan, Peygamberimiz ve sahabe-i kiramın yaşantılarındaki oruç ile ilgili örneklerin yanı sıra, tasavvuf ilminin klasik kaynakları tetkik edilerek oruç ile ilgili görüşleri ortaya koymak ve kolaylıkla anlaşılabilir hale getirmek çalışmamızın

yöntemidir. Böylece, Efendimiz başta olmak üzere sahabe-i kiram ve klasik eser müellifi sûfîlerin oruç ile ilgili görüş, uygulama ve yorumlarına ulaşılmış olacaktır.

1.4. Araştırmanın Kaynakları

Tasavvuf klasiklerinde oruç konusu araştırılırken, başvurduğumuz kaynakların başında Kur'an'ı Kerim ve hadis-i şeriflerin yanı sıra, tasavvufun tekevvün sürecine damga vuran sûfîlerin telif etmiş olduğu klasik eserler yer alır.

Tasavvuf ilminde rusuh kesbetmiş, batınî ve zâhiri ilimlere vukûfiyeti ve ehli Sünnet tasavvufunun oluşumunda önemli katkısı olan, ilk dönem sûfîlerinden Haris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) "*er-Riâye li Hukûkillâh*" adlı eseri çalışmamızda istifade ettiğimiz önemli kaynaklar arasında yer alır.

Ebû Nasr Serrâc Tûsî'nin (ö. 378/988) "*el-Lüma'*" adlı eseri, Tasavvufun tekevvün dönemine ait en eski kaynaklardandır. Tasavvufa dâir konuların çoğunu sistematik bir şekilde ele alması ve bazı sûfîlerin hatalı tutumlarına yapıcı eleştirilerde bulunması eseri kıymetli hâle getirmiştir. Oruç, orucun âdâbı ve sûfîlerin oruç ile ilgili tecrübelerine dâir yorumların yer aldığı *el-Lüma'* çalışmamızda başvurduğumuz önemli kaynaklardandır.

Kelâbâzî, (ö. 380/990) tasavvufî terimlerin teşekkül etmesinde büyük paya sahip olan önemli sûfîlerdendir. Tasavvufu Ehli Sünnet dışı anlayışlardan ayıklamak için gayret gösterdiği bilinen Kelâbâzî'nin, günümüze kadar ulaşmış olan "*Kitabü't-tearruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*" ve "*Bahru'l-fevâid*" (*el-Meşhur bi-Maâni'l-ahbar*) isimli iki eseri bulunmaktadır. Tasavvufun temel kaynaklardan kabul edilen, *et-Ta'arruf*'un yanı sıra, tasavvufî şerhler içeren "*Bahru'l-fevâid*" adlı hadis kitabı çalışmamıza dayanak teşkil eden kaynakların en önemlileri arasında yer almaktadır.

Tasavvuf klasikleri arasında önemli bir yeri olan "*Kûtü'l-kulûb*" Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386 /996) günümüze ulaşan yegâne eserdir. Eserinde tasavvufî açıdan ihtiyaç duyulan konuları bölüm bölüm ele alan Mekkî, orucu müstakil bir bölümde ele almış ve tasavvufî açıdan orucu, "*Peygamberimizin ve sâlihlerin tuttuğu oruç*" şeklinde tarif etmiştir. Gazalî ve Abdülkadir Geylani'nin kendisinden etkilendiği bilinen Mekkî'nin *Kûtü'l-kulûb*'ü çalışmamıza dayanak teşkil eden önemli eserlerdendir.

Tasavvufun mahiyetini Ehl-i sünnet akidesi çerçevesinde târif etmeye gayret etmiş en önemli sûfîlerden olan Hücvîrî, (ö. 465/1072) şeriat ile hakikatin derinliklerini izâh

ettiği “*Keşfü’l-Maḥcûb*” adlı eserinde, oruçlunun gerçek manada oruçlu olabilmesi için bütün âzaların Hakk’ın emrine muhalefet etmekten alıkonulması gerektiğini ifade etmiştir. Orucun ruhu ve bütün sırları, imsâkta saklıdır diyen Hücvirî’nin *Keşfü’l-Maḥcûb*’u çalışmamızda ele aldığımız kaynaklardandır.

Kuşeyrî’nin, (ö. 465/1072) “*Letâifü’l-işârât*” ile “*Kuşeyrî Risâlesi*.” Gazali’nin, (ö. 555/1111) “*el-Munkızû Min ad-Dalâl*” “*İhya-ü Ulûmi’d-Din*” ve “*Mişkâtü’l Envâr*’ı,” Sühreverdî’nin, (ö. 632/1234) “*Avârifü’l-Maârif*” İbn Arabî’nin, (ö. 638/1240) “*Fusus el-Hikem*” ve “*el-Fütûhatü’l Mekkiyye*” adlı eserlerinin yanı sıra, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî’ye ait, (ö. 672/1273) “*Mesnevi*” “*Dîvan-ı Kebîr ve Fîhi Mâ-Fîh*” adlı eserler çalışmamıza dayanak teşkil eden kaynaklardır. Ayrıca, konumuz ile ilgili, tez, makale, dergi, sempozyum vb. çalışmaların incelenmesi ve bilimsel metodlarla değerlendirilmesi, çalışmamızda istifade ettiğimiz diğer önemli kaynaklardır.

İKİNCİ BÖLÜM

ORUÇ İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE DİĞER

DİNLERDE ORUÇ

2.1. Oruç

Kur'an ve Sünnet'te savm ve siyam olarak zikredilen oruç, İslâm'ın beş temel esasından biri olup farziyeti kitap ve sünnet ile sabittir.¹ Oruç, isim ve fiil olarak eşanlamlarıyla birlikte Kur'an-ı Kerîm'de on üç yerde, hadis-i şeriflerde ise birçok yerde yer almaktadır.² Bu hususları Kur'an'da oruç ve hadis'te oruç başlıkları altında ele alacağız.

2.1.1. Orucun Lügat ve Istılah Manaları

Oruç, yeme ve içmeden uzak durmak, dili tutmak, konuşmamak, kendini korumak olarak tanımlanmakta olup bu manalar lügatlerde imsak ve sükûn kelimeleri ile de tarif edilmektedir.³ İstılâhî manada ise daha çok fikhî oruç tarifleri olup kişinin niyet ederek tan yerinin ağarmaya başlamasından güneşin batışına kadar şer'an emredilmiş ibadeti yerine getirmek kastıyla yemekten, içmekten ve cimadan nefsi men etmek şeklinde tarif edilir.⁴ Namaz gibi Türkçe'ye Farsça'dan geçen oruç sözcüğü, "Rûze" kelimesinin Türkçeye dönüşmüş hâlidir. Oruç manasına sahip "Rûze" kelimesinin oruç kelimesine

¹ Ali İhsan Yitik, "Oruç" md. *DİA*, I-XLVI, C, XXXIII, S, 414.

² Orucun Kur'an da yer aldığı ayetler, el-Bakara, 183, 184, 185, 187, 196, en-Nisâ, 92. el-Mâide, 89, 95. Meryem, 26, el-Ahzab 35, el-Mücadele, 4, et-Tahrim, 5, et-Tevbe, 112; Bkz, Muhammed Fuad Abdülbâki, "صوم" md. *El-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l Kurâni'l Kerim* (Kahire: Dâr Kütübü'l Mısriyye, h. 1364/1944) S, 417; Oruç ile ilgili hadisler için Bkz, Wensinck, Arent Jean. "صوم" md. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâz Hadis en-Nebevi*, I-VII, (Leiden: Mektebetü Brill, 1969) C, III, S, 444.

³ İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânü'l-Arab*, I-VI "صوم" md. (Beyrut: Dârü'l-ihyâi't-Türâsü'l Arabî, 1997) C, IV, S, 2530.

⁴ Vehbe ez-Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I-X, terc. Beşir Eryarsoy, vd. (İstanbul: Risâle Yayınları, 2015) C, III, S, 109.

dönüşüm seyri, rûze, urûze, uruç ve oruç şeklindedir. “Rûze” Farsça da oruç demektir. Ayrıca gün ve günlük anlamlarında da kullanıldığı da vakidir.⁵

Oruçlu iken orucu bozacak fiillere karşı kişinin kendisini tutmasına ve orucun başlangıcı için şer’an belirlenmiş olan vakte imsâk, oruç ibadetini usulüne göre tamamlamaya ve oruç yasağının bittiği zamana iftar, oruç tutana ve konuşmaktan kendisini alıkoyan kişiye sâim, oruç tutmayana da müftir denir.⁶

Oruç, “*Ey iman edenler! Oruç, sizden önceki ümmetlere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.*”⁷ ayetinin indirildiği hicretin ikinci senesinin, şaban ayında farz kılınmıştır. Rasulullah’ın ömrü, dördü 29, beşi de 30 gün olmak üzere dokuz Ramazan ayı orucu eda etmeye kifayet etmiştir.⁸

2.1.2. Diğer Dinlerde Oruç

Oruç ibadetinin tatbikinde farklılıklar söz konusu olsa da Hz. Adem’den günümüze kadar gelmiş geçmiş bütün inanç ve kültürlerde oruç veya oruca benzer açlık ve perhiz türü uygulamaların mevcudiyeti şüphe götürmez bir gerçektir.⁹ Bu sebeple Allah’ın yarattığı insanın nefis olgusuna sahip olması nedeniyle, tevbe, iç temizlik ve nefsin ıslah yönü dikkate alındığında orucun ilk insana kadar ulaşması gayet tabiidir.

Oruç ayette belirtildiği gibi, İslâm’dan önceki ümmetlere de emredilmiştir.¹⁰ Günümüzde müntesipleri bulunan Yahudi ve Hristiyanlarda orucun yaygın bir ibadet olduğu, Yaradan’ın rızasını elde etme, matem, riyazet, perhiz, nefse hâkim olma ve günahlara kefarete gibi maksatlar için muhtelif uygulamalarla edâ edildiği bilinmektedir.¹¹

⁵ İlhan Ayverdi, “Oruç” md. *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, Kubbealtı nşr. (2006) C, III, S, 2402.

⁶ Yitik, “Oruç” md. *DİA*, C, XXXIII, S, 414.

⁷ el-Bakara, 1/183.

⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Oruç” md. *DİA*, C, XXXIII.

⁹ Osman Cilacı, *İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, (İzmir. Akyol nşr. 1980) S, 11.

¹⁰ el-Bakara, 1/183.

¹¹ Muhammed Akram, “*Dinler Tarihi Açısından, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da Orucun Anlamı ve Önemi*” (İstanbul: Uluslararası Ramazan Sempozyumu, 2012) S, 45.

Hız. Âdem'e Eyyâm-ı Bîz diye bilinen her kameri ayın, 13. 14. 15.günleri, Hız. İbrahim'e her aydan üç gün, Hız. Süleyman'a her ayın başı, ortası ve sonunda toplamda her ay, üç gün,¹² Hız. Davud'un bir gün oruç tutup bir gün tutmama orucu,¹³ Hız. Yunus'un kavmi Ninovalılar'a tavsiye ettiği başlarına gelebilecek musibet ve azaptan kurtulmak için tuttıkları oruç,¹⁴ Hız. Yahya'nın İsrâiloğullarına öğütlediği oruç,¹⁵ Hız. Zekeriya¹⁶ ve Hız. Meryem'in tuttuğu susma orucu,¹⁷ Hız. Musa'nın kırk gün boyunca hiçbir şey yemeden tuttuğu oruç,¹⁸ ile Ramazan ve Aşura orucu,¹⁹ Hız. İsa'nın tuttuğu kırk günlük oruç, kaynaklarda İslâm'dan önceki oruçlar arasında yer alır.²⁰

Hız. Âişe'den gelen rivayete istinaden, Cahiliye döneminde Aşure orucu dâhil Recep ayında da oruç tuttıkları ve putlara kurban kestikleri bilinen Mekkeli müşriklerin kılıktan kurtulmaları dolayısıyla şükretmek ve işledikleri günahlara kefareti maksadıyla oruç tuttıkları anlaşılmaktadır.²¹ Ayrıca Kur'an ve oruç ayı olan Ramazan

¹² Recep Demir, "Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm'da Oruç" *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, (2016) C, IX, SY, 42, S, 1784.

¹³ Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail *Sahîhü'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâr İbn Kesir, 1423/2002) Savm, 56, S, 475, No: 1976.

¹⁴ M. Selman Çalışkan, "Ramazan Orucunun Teşrii" *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2017) C, III, SY, 6, S, 162.

¹⁵ Suyûti, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Durrû'l Mansur, fit-Tefsir'ül Me'sur*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin el-Turki, I. Baskı, (Kahire, Merkez Hicr lil-Buhus el-Arabiyye ve'd Dirâseti'l İslâmiyye, 2003) C, II, S,198-199; Bkz. Çalışkan, "Ramazan Orucunun Teşrii" S, 163.

¹⁶ Meryem, 19/10.

¹⁷ Meryem, 19/26.

¹⁸ Sühreverdi, Şihâbüddin, *Avârifü'l Maârif*, I-II, thk. A. Halim Mahmud, Muhammed b. Şerif, (Kahire: Dâr el-Meârif, 2000) C, II, S, 37.

¹⁹ Suyûti, *Durrû'l Mansur fit-Tefsir'ül Me'sur*, C, II, S, 198-199.

²⁰ Recep Demir, "Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm'da Oruç" C, IX, SY, 42, S, 1784.

²¹ Buhârî, Savm, 69.

ayının cahiliye döneminde de değerli kabul edildiği ve bu ayın ihtiyaç sahiplerine ikramda bulunma ayı olarak benimsendiği kaynaklarda yer almaktadır.²²

Hicretten sonra Peygamberimizin (s.a.v) Yahudi bir heyet ile görüşmesi esnasında oruçlu olduklarını öğrenmiş ve tuttukları orucun mahiyetini sormuştur. Yahudiler; Firavun ile askerlerinin denizde boğulduğu, Hz. Musa ve İsrâiloğullarının selamete kavuştukları günün anısına oruç tuttuklarını ifade etmişlerdir. Rasulullah (s.a.v) aldığı cevaba binaen; “*Biz Musa’ya (a.s) sizden daha yakınız.*”²³ buyurarak Aşura orucunu, Ramazan ayı orucu farz kılınıncaya kadar hem kendisi tutmuş hem de sahabelere tutmalarını emretmiştir.²⁴ Ayrıca, Rasulullah’a Ramazan orucu farz kılındıktan sonra Aşura orucunun akıbeti hususunda soru sorulduğunda ashabını muhayyer bırakarak, tutmak isteyenlerin Yahudilere muhalefet olsun diye Muharrem’in 10. gününe bir önceki günü veya bir sonrakini eklemelerini istemiştir.²⁵

2.1.2.1. Sabîlik’te Oruç

Kur’an’da kendilerinden üç yerde bahsedilen en eski topluluklardan Sâbiîlerin,²⁶ inanç itibariyle haklarında muhtelif bilgiler mevcut olmakla birlikte, yıldızlara, putlara ve meleklerle taptıkları bilinmektedir.²⁷ Hz. İbrahim zamanında Sâbiîler ve Hanifler diye iki grubun mevcudiyetinden bahseden Şehristânî, Hz. İbrahim’in Sâbiîler içerisinde yetiştigini, önceleri yıldızlara ibadet eden ashâbü’l-eşhas’a, sonra putlara ibadet eden ashâbü’l-heyakil’e yöneldiğini, nihayetle Sâbiîliği terk edip Hanif olduğunu izah

²² Emrah Dindi, “Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikâf ve Oruç” *Yakın Doğu Üniversitesi, İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi*, (2017) C, III, SY, 2, S, 31.

²³ Buhârî, Savm, 69.

²⁴ Eyüp Baş, “Aşure Günü ve Tarihsel Boyutu” *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2004) SY, 1, S, 167.

²⁵ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el Câmiûl’l Kebîr*, I-VI, 1. Baskı, (Beşşâr Avâd Ma’rûf, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut 1996) Savm, 50, C, II, S, 120, No: 755; Buhârî, Savm, 69.

²⁶ el-Bakara, 1/62; el-Mâide, 5/69; el-Hac, 22/17.

²⁷ İsmail Cerrahoğlu, “K. Kerim ve Sabî’ler” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1962) C, X, S, 107.

etmiştir. Ayrıca Şehristânî, “*Sabvetün*” kelimesini de Hanifliğin karşıtı diye tarif eder.²⁸

Sâbiîler, oruç tutmanın kurban kesmenin ve duanın insana aracısız olarak yaratıcıdan yardım istemeyi sağladığını ve bu durumun, insanı vahiy alan elçiler ile aynı seviyeye yükselttiğine inanmaktadır.²⁹ Orucu her çeşit vebalden ve şerden uzak durmak kastıyla tutan,³⁰ Sâbiîlerin, yeme, içme ve cimadan uzak durmak suretiyle, üç çeşit oruç tuttukları bilinmektedir. Bunlar, asğar, evsat ve ekber oruçlarıdır.³¹ Asğar orucunu, şarap içmeyerek ve tırnaklı hayvanların hiçbir şeyini yemeyerek 9 Şubat’tan 16 Şubat’a kadar 7 gün boyunca tuttukları izah edilmektedir. Evsat ve ekber oruçları ise güneşin doğuşundan batışına kadar yemek ve içmekten uzak durmaktan ibaret olan oruçlardır. Evsat orucunu, Ekim ayı içerisinde 8 veya 9 gün, ekber orucunu ise bazen 29 bazen de 30 gün süren, 8 Mart ile 8 Nisan tarihleri arasında eda ettikleri rivayet edilmektedir.³²

Sâbiîlere göre en büyük oruç, iffetsiz bakışlardan sakınmak suretiyle gözlere, iftira, kötü söz ve çirkin yalanlara karşı ağza, istenmeyen şeyleri dinlemeye karşı kulaklara, hasedi ve kötü düşünceleri barındırmasından dolayı kalbe, adam öldürmek ve hırsızlık yapmaktan sakınmak maksadıyla ellere oruç tutturmanın yanı sıra nikahı altında olmayan hiçbir kadına yanaşmayıp zinadan uzak durmak suretiyle nefse ve vücuda tutturulan oruçtur.³³ Sâbiîlerin, sadece gıda ve şehvetten uzak durmak suretiyle tutulan

²⁸ Ebü’l Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *El Milel ve’n Nihal*, thk. Ahmet Fethi Muhammed, 2. Baskı, (Beyrut: Dâru’l Kütübü’l İlmiyye, 1992) C, II, S, 180-181; Bkz, G Şinasi Gündüz, “Sabiîlik” md. *DİA*, C, XXXV, S, 344.

²⁹ Şehristânî, *El Milel ve’n Nihal*, C, II, S, 290; Bkz, Yaşar Toker, *Şehristânî’nin el-Milel ve’n-Nihal adlı eserinde Sabiîlik*, (Yüksek Lisans Tezi) Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal. Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı. 2004). S, 59.

³⁰ Toker, “*Şehristânî’nin el-Milel ve’n-Nihal adlı eserinde Sabiîlik*” S, 125.

³¹ Şinasi Gündüz, *Son Gnostikler, Sâbiîler, İnanç Esasları ve İbadetleri*, 1. Baskı, (Ankara: Vâdi Yayınları, 2004) S, 162.

³² Demir, “*Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm’da Oruç*” C, IX, SY, 42, S, 1784.

³³ Gündüz, *Son Gnostikler, Sabiîler, İnanç Esasları ve İbadetleri*, S, 163.

orucun en büyük oruç olmadığına dâir görüşleri, bu yönüyle İslam'ın oruç anlayışına benzerken sûfilerin dikkat çektiği orucun hakikatine işaret etmektedir.

2.1.2.2. Yahudilik'te Oruç

Yahudilere göre orucun mahiyeti, manevi güç kazanma vesilesi, tevbeye hazırlık, yaratıcının memnun olmasına sebep olabilecek en önemli ibadet,³⁴ nefsi alçaltmak,³⁵ Tanrı ile arayı düzeltmek ve Yaradan'a yakarış öncesi ifa edilmesi icap eden önemli bir hazırlıktır. Oruç kelimesinin İbrâni dilindeki karşılığı olan “*Tanit*” kelimesinin ıstılâhî manasını Yahudiler, öze dönüş, tevbe, nedamet, matem ve nefse eziyet etmek diye tarif eder.³⁶

Yemek, içmek ve cimadan uzak durmak ile muhtelif geleneklerden tevarüs etmiş bazı yasaklara hassasiyet göstermek suretiyle oruç ibadetini eda eden Yahudilerin, üç çeşit oruç tuttukları bilinmektedir. Bunların ilki mecburi, ikincisi mecburi olmayan üçüncüsü ise hususi oruçlardır.³⁷ Bu oruçlarda maksat, yas tutmak, Tanrı'ya yalvarmak ve yaşanmış kötü şeyleri yâd etmektir.³⁸ Mecburi olan oruç, “Kefâret Günü” (Yom Kippur) orucudur. Terk etmeyi uygun görmedikleri ve hassasiyetle eda ettikleri mecburi olmayan oruçlar ise; “Dördüncü ay orucu” (Şivah Asar be-Tamuz) “Beşinci ay orucu” (Tişah be-Av) “Yedinci ay orucu” (Tzom Gedelya) “Onuncu ay orucu” (Asarah be-tevet) ve “Ester orucudur.”³⁹

³⁴ Akram, “*Dinler Tarihi Açısından, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Orucun Anlamı ve Önemi*” S, 45.

³⁵ Sait Kar, “*Farklı dinlerin gerçeklik iddiaları açısından ibadet anlayışlarının değerlendirilmesi*” (Yüksek Lisans, Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2007) S, 68.

³⁶ Demir, “*Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm'da Oruç*” C, IX, SY, 42, S, 1784-1787.

³⁷ Akram, *Dinler Tarihi Açısından Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Orucun Anlamı ve Önemi*” S, 46.

³⁸ Hakan Uğur, “*Kur'an'ın Tasdik Ettiği Tevrat'taki Konular*” (Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Bilim Dalı, 2008) S, 289.

³⁹ Akram, “*Dinler Tarihi Açısından Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Orucun Anlamı ve Önemi*” S, 46.

Hususi oruçlar ise şahsa münhasır tutulan oruçlardır. Bunlar evlilik öncesi eşlerin oruç tutması,⁴⁰ Tarihte yaşanan kötü bir olay, karşılaşılan sıkıntı, görülen kötü bir rüya veya aileden birinin vefatı ya da ölümünün sene-i devriyesinden sonra tutulan kişiye özel bu oruçlar, matem alameti olup yemek içmek ve cimadan uzak durmaktan ibarettir.⁴¹ Tahrif edilmiş Tevrat'ta emredilen tek oruç olan “Yom Kippur” (Kefâret Günü) orucu, Aşure orucunun karşılığı olup Yahudilere emredilmiş olduğuna inanılan en önemli oruçtur.⁴² Yahudilere göre bu oruç, yıl boyunca işlenen günahlara kefâret olarak kabul edilir.⁴³ Tevrat'ta “*Canlarınızı alçaltacaksınız.*”⁴⁴ cümlesinin “Yom Kippur” orucunu emrettiği kabul edilmektedir.⁴⁵ “Yom Kippur” orucunu vesile kılıp Allah’a yalvararak af dileleyen, Yahudilerin tuttukları diğer oruçlar ise tarihlerindeki önemli vakaların yaşandığı günlerin sene-i devriyesinde eda ettikleri oruçlardan müteşekkildir. Yahudi din adamları, başka milletlerin tahakkümiyeti altında iken, matem kastı ile tutulması gereken oruçların eda edilmesi gerektiğini bunun dışında kalan oruçların ise mecburi olmadığına dair görüş belirtmektedirler.⁴⁶

Reformist Yahudiler ise sadece Tevrat'ta geçen “Yom Kippur” (Kefâret Günü) orucunu kabul etmektedirler.⁴⁷ Yom Kippur orucunun manevi olarak yas tutma ve hüznü davranmayı gerektiren özellikleri dikkat çekicidir. Matem hassasiyetinin bozulmaması için işe gidilmez, herhangi bir iş yapılmaz. “Yom Kippur” gününde Yahudilerin yaşadığı yerlerde adeta hayat durur. Sinagog’tan veya mezarlıktan eve dönerken evdekiler ile selamlaşmaz. Farz olan Yom Kippur” orucu hariç “Şabat” (Cumartesi) gününe denk gelen oruçlar bir sonraki güne ertelenir.⁴⁸

⁴⁰ Uğur, “*Kur’an’ın Tasdik Ettiği Tevrat’taki Konular*” S, 294.

⁴¹ Yitik, “Oruç” md. *DİA*, C, XXXIII, S, 415.

⁴² Çalışkan, “*Ramazan Orucunun Teşrii*” C, III, SY, 6, S, 187.

⁴³ Yitik, “Oruç” md. *DİA*, C, XXXIII, S, 414.

⁴⁴ *Tevrat*, Levîliler, 16/19.

⁴⁵ Demir, “*Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm’da Oruç*” C, IX, SY, 42, S, 1787.

⁴⁶ Uğur, “*Kur’an’ın Tasdik Ettiği Tevrat’taki Konular*” S, 290-291.

⁴⁷ Demir, “*Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm’da Oruç*” C, IX, SY, 42, S, 1789.

⁴⁸ Uğur, “*Kur’an’ın Tasdik Ettiği Tevrat’taki Konular*” S, 290.

“Yom Kippur” orucu, Yahudi şeriatına göre sorumluluk yaşına gelmiş, İbrâni takviminin yedinci ayı olan “Tişri” ayının 10. gününde sağlıklı olan bütün Yahudilere farzdır. Bu orucun eda şekli, “Tişri” ayının 9. Günü güneşin batmasıyla başlar ertesi gün, yani 10.günün akşamında ilk iki yıldız görününce sona erer. Eda edilme şekli ise yeme, içme, yıkanma, yağlanma, temizlenme, cima’da bulunma, deri ve deri ürünleri kullanmanın, yasak olduğu bu ibadet, yaklaşık 25 saat sürer.⁴⁹ Yom Kippur” orucu ile ilgili dikkat çeken hususlar ise oruçlu iken Tevrat’tan sadece Hz. Süleyman’ın mabedinin yıkılışını anlatan ağıtların okunması, hüzne bürünüp, vefat eden yakınlarının mezarlarını ziyaret ederek onlar için af ve mağfiret için dua etmeleridir.⁵⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, tefsirinde, Yahudi ve Hristiyanlara da Ramazan orucunun farz kılındığını, Yahudilerin bunu terk edip bir güne indirdiğini, tuttukları günde bile hataya düştüklerini, Firavunun denizde boğulup Hz. Musa’nın kurtulduğu Aşura gününde bile yanıldıklarını, kendilerinin belirledikleri tarihte bir günlük farz oruçlarını eda ettiklerini izah etmektedir.⁵¹

2.1.2.3. Hristiyanlık’ta Oruç

Hristiyanlara göre oruç, nefsi köreltmek, nefsin isteklerine uymamak, nefse eziyet edip irtikab edilen günahların cezasını bu dünyada çekmeye çalışmak, mütevazı olmak ve tevbe ederek işlenmiş günahlardan arınmaktır.⁵² Orucu perhiz ile eşdeğer gören Hristiyanlar, oruçlarını perhiz uygular gibi eda ederler.⁵³ Yahudilerin aksine Hristiyanlar oruçlu iken yıkanma ve yağlanmanın oruca zarar vermediğini kabul ederler.⁵⁴

Hristiyanlıkta oruç, değişime uğrayarak günümüzdeki halini almıştır.⁵⁵ Bu değişimin sebebi, günümüz Hristiyanların kaynak olarak kabul ettiği münharif İncillerin oruçtan

⁴⁹ Demir, “Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm’da Oruç” C, IX, SY, 42, S, 1787.

⁵⁰ Yitik, “Oruç” md. *DİA*, C, XXXIII, S, 414.

⁵¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dili Kur’an Dili*. I-X, (İst.: Çelik-Şura Yay. 1994) C, I, S, 494.

⁵² Çalışkan, “Ramazan Orucunun Teşrii” C, III, SY, 6, S, 164.

⁵³ Demir, “Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm’da Oruç” C, IX, SY, 42, S, 1789.

⁵⁴ Çalışkan, “Ramazan Orucunun Teşrii” C, III, SY, 165.

⁵⁵ Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, 9. Baskı, (Ankara: Berikan Yayınları, 2009) S, 612, Bkz, Yitik, “Oruç” *DİA*, C, XXXIII, S, 415.

dolaylı olarak bahsetse de oruç ibadetinin edası ve zamanı hakkında herhangi bir bilgi içermemesi ve Hz. İsa'nın da oruç ile ilgili, ne zaman ve nasıl tutulacağına dair izahatının olmamasıdır.⁵⁶ Ayrıca, Hz. İsa'nın nübüvvetle müjdelenceye kadar havarileri ile Yahudi şeriatine göre oruç tuttukları belirtilmektedir.⁵⁷

Hristiyanların miladi ikinci yüzyıldan beri et ve süt mamullerini kullanmadan çarşamba ve cuma günlerini oruç tuttukları bilinmektedir. Bunun sebebi ise çarşamba günü Hz. İsa'nın Yahudiler tarafından ihbar edilmesi ve tutuklanması, cuma günü ise çarmıha gerildiği gün olması dolayısıyla, mahzuniyet hissini yaşamak istemeleridir.⁵⁸

Günümüz Hristiyanları başlıca iki tür oruç tutmaktadır. Birincisi şükran orucu, ikincisi, kiliseye mensubiyetin gerektirdiği oruçtur. Kiliseye mensubiyetin gerektirdiği en önemli oruç, "Lent" orucudur. Bir tür tövbe orucu kabul edilen ve günde bir defa yemek yenebilen bu oruç, IV. Yüzyılda ihdas edilmiş olup Hz. İsa'nın çölde kırk gün boyunca oruçlu olarak geçirdiği günlerin anısına eda edilmektedir. Paskalyadan kırk gün önce tutulmaya başlanan bu oruç başlangıçta çok katı kurallar içermekteyken, günümüzde az da olsa yemek ve içeceğin alınabileceği ve bazı yiyeceklere yasak getirmek suretiyle bir nevi perhize dönüştürülmüştür.⁵⁹ Hristiyan mezhepleri arasında oruç ile ilgili önemli farklılıklar olmakla birlikte, aynı mezhebe tabii olmalarına rağmen Roma ve Kahire kiliseleri müntesiplerinin tuttuğu oruçlar arasında farklılık olabilmektedir. Bazı müfessirler, Hristiyanlara Ramazan orucunun emredildiğini, otuz günlük orucun yaz ayına denk gelmesi nedeniyle din adamlarının bahara erteleyip sabitlediklerini, bu ertelemeye kefarete olarak da on gün ilave edip orucu kırk güne çıkardıkları, kaynaklarda izah edilmektedir.⁶⁰ Bu kırk güne, kaybettikleri Krallarının hüznü dolayısıyla da on gün daha ekleyerek elli güne çıkardıktan sonra,⁶¹ kendileri

⁵⁶ Çalışkan, "Ramazan Orucunun Teşrii" C, III, SY, 6, S, 164.

⁵⁷ Demir, "Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm'da Oruç" C, IX, SY, 42, S, 1788.

⁵⁸ A.g.m, C, IX, SY, 42, S, 1789.

⁵⁹ Yitik, "Oruç" DİA, C, XXXIII, S, 415.

⁶⁰ Çalışkan, "Ramazan Orucunun Teşrii" C, III, SY, 6, S, 164-165.

⁶¹ Ali Erbaş, *Hristiyanlıkta İbadet*, (İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2003) S, 58.

tutması zor gelmeye başlayan elli günlük orucun eda edilme şeklinde de değişikliğe giderek,⁶² orucu perhize çevirdikleri anlaşılmaktadır.⁶³

2.1.2.4. Hinduizm’de Oruç

Hinduizm, çok tanrılı bir anlayışa sahip dinlerdendir.⁶⁴ Hinduizm’in dâhilinde bulunan Budizm, Sih dini ve Jainizm bu inanışta dikkat çeker.⁶⁵ Hinduizm’de, kişinin istediği tanrıyı seçebilme hürriyeti ile kast sisteminin toplumdaki varlığı zor ve karmaşık bir dini yapıyı işaret etmektedir.⁶⁶ Nüfusun yoğunluğu birçok inanç ve akımın etkisinde kalmak ile birlikte tanrıların fazlalığı bu inanıştaki karmaşıklığa sebep olarak gösterilebilir.⁶⁷

Bedensel ihtiyaçları manevi kazanımlar için reddeden, vücuda giren her türlü gıdanın ruhun üzerindeki etkisini önemseyen ve mazisi yaklaşık olarak dört bin yıl öncesine dayanan Hinduizm’de,⁶⁸ ana hatlarıyla dört çeşit oruç mevcuttur. Bunlar, haftanın her günü tutulan ve gezegenlere adanan oruçlar, tanrılara adanmış festival oruçları, Ay’ın hallerine göre tutulan oruçlar ile senelik ve kameri ay oruçlarıdır. Bu oruçların vakti genellikle, güneşin doğuşu ile başlayıp bir sonraki gün güneşin doğmasıyla sona ermektedir. Hinduizm’de orucun eda edilme şekilleri muhtelif olup yirmi dört saat yatmadan, yemeden ve içmeden durmak, yirmi dört saatte, sadece öğleden sonra tek bir çeşit yemek ve süt, yoğurt, pirinç gibi beyaz renkli gıdalar ile beslenmek, yeşil

⁶² Yazır, *Hak Dili Kur’an Dili*, C, I, S, 494; Bkz, Demir, “*Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm’da Oruç*” C, IX, SY, 42, S, 1784.

⁶³ Yitik, “Oruç” *DİA*, C, XXXIII, S, 414.

⁶⁴ Thowhidul İslâm, “*Hinduizm, Budizm ve İslâm’da Oruç*” (İstanbul: Uluslararası Ramazan Sempozyumu, 2012) S, 64.

⁶⁵ Kürşat Demirci, “Hinduizm” md. *DİA*, XXVIII; S, 112; Yitik, “Hinduizm’in Diğer Dinlere Bakışı” *İzmir Dokuz Eylül Üniv. İlâhiyat Fak. Dergisi*, (1998) SY, 10, S, 77.

⁶⁶ Yitik, “*Hinduizm’in Diğer Dinlere Bakışı*” SY, 10, S, 87.

⁶⁷ A.g.m, SY, 10, S, 77.

⁶⁸ A.g.m, SY, 10, S, 77-78.

renkli elbise giyinip yalnız yeşil renkli gıdalar ile beslenmek,⁶⁹ veya sadece meyvelerin yendiği oruç gibi envâi çeşit oruç çeşitleri barındırmaktadır.⁷⁰

Haftanın her günü tutulan ve gezegenlere adanan oruçlar Hinduizm’de en çok ilgi duyulan oruçlardır. Haftanın her bir gününü bir gezegene ve bir Tanrıya hasrederek her gün ayrı bir yiyecek ile beslenmek suretiyle eda edilmektedir. Mesela cuma günü eda edilen, Sukravara orucu, Tanrı Lakşmi ve Venüs gezegenine adanmış olup zenginlik, mutluluk ve mesut bir aile hayatı için niyetlenip dua edildikten sonra renkli yiyeceklerin yasak olduğu, sadece süt, sütlaç yoğurt gibi beyaz renkli gıdalar tüketilerek eda edilir.⁷¹

Tanrılara adanmış festival oruçları, güneşin doğuşu ile başlayıp ertesi gün güneşin doğuşuyla sona ermektedir. Bu oruç şekli muhtelif tanrılara adanarak eda edilmektedir.⁷²

Ay’ın hallerine göre tutulan oruçlar, ayın evreleri göz önünde bulundurularak her evreyi bir tanrıya adayıp farklı zamanlarda eda edilmektedir. Bu oruçlardan maksat günahları yok etmek, zihni arındırmak, gençlerin nefislerine hâkim olmasını sağlamak, eşlerinin uzun ömürlü olması için bu orucu vesile kılan kadınların tanrılara yalvarması ve dua etmesidir. Senelik ve kameri ay oruçları ise Hinduların hem ay hem de güneşe göre kullandığı takvimin muayyen tarihlerinde tuttıkları oruçlar olup bu oruç türünün bazı çeşitlerinde yirmi dört saat boyunca yemek, içmek ve yatmak yasaktır. Bekâr kızların da iyi bir erkeğe sahip olmak için tuttuğu oruçları içerisinde barındıran bu oruç çeşidi, sadece bezelye, muz ve Hindistan cevizi ile beslenmenin serbest olduğu oruç şeklidir. Neticede Hinduizm’de oruç, bedenin ihtiyaç duyduğu şeyleri sınırlandırma, iradeyi kontrol altına alma, Tanrılara yalvarıp arzu edilen şeyleri elde etmek maksadıyla odaklanmayı sağlayan yöntem olarak uygulanmaktadır.⁷³

⁶⁹ Bkz, İslâm, “*Hinduizm, Budizm ve İslâm’da Oruç*” S, 64-68.

⁷⁰ Yitik, “Oruç” *DİA*, C, XXXIII; S, 415.

⁷¹ İslâm, “*Hinduizm, Budizm ve İslâm’da Oruç*” S, 67.

⁷² A.g.m, S, 65.

⁷³ A.g.m, S, 66-68.

2.1.2.5. Budizm’de Oruç

Budizm, Hinduizm’e tepki olarak, Hindistan’da M.Ö. VI. yüzyılda ortaya çıkmış,⁷⁴ zühd hayatına öncelik tanıyan, haz veren her şeyin sınırlandırılması ve nefsin kontrol edilmesini hedefleyen dini bir anlayıştır.⁷⁵

Budizm’de oruç, nefsin terbiye edilmesi için gerekli görülen yöntemlerden biridir. Her ay tutulan dört gün orucunun yanı sıra Buda’nın doğum günü kabul edilen günden, beş gün önce başlayan ve doğum gününde biten bu iki oruç türü, var olan oruçlar arasında en çok önem verilen oruçlardır. Budizm’de bu oruçlar dışında iyi bir iş, erkek evlâda sahip olma, çiçek hasatlığına karşı korunma gibi farklı amaçlar için tutulan oruçlar mevcut olup bu oruçlar genelde perhiz şeklinde ve dua mâhiyetinde uygulanmaktadır.⁷⁶

Budizm’de her ay tutulan dört gün orucun ilk iki günü, kâmilan günah itirafı ve dua ile geçirilir. İkinci gün gece yarısından sonra dördüncü gün güneşin doğuşuna kadar hayvansal gıdalar tüketilmeden tutulan bu oruçta, oruçlunun dilini oynatması ve tükürüğünü yutmasına dahi müsaade edilmediğinden konuşmak mümkün değildir. Bu nedenle bütün dualar içten yapılmakta ve bir nev’i susma orucu tutulmaktadır. Buda’nın doğum günü kabul edilen günden, beş gün önce başlayan ve doğum gününde biten orucun edası ise zeval vaktinde başlayıp ertesi gün güneşin doğuşuyla, hayvansal gıdaların tüketilmediği sadece vejetaryen gıdaların tüketildiği bir oruç türüdür.⁷⁷

Budizm’in kurucusu Buda’nın mânevi kazanımlarını oruç ile bağlantılı izah eden Budistler, az yemenin vücudu temizlediğini, kişinin düşünce dünyasına önemli katkılar sunduğunu ve kişinin erdemli hale geldiğini, böylece insanın hikmete ulaşmasının kolaylaştığını izah ederler.⁷⁸

İnsanın kendi iç dünyasını tanıyıp huzura kavuşması, değişik şuur halleri elde etmek ve kişinin kendi benliğinin farkına varmasına imkân sağladığı iddia edilen yoga’nın,

⁷⁴ Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, 2. bs. (Ankara: M.E.B, Devlet Kitapları, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1987) S, 52-53.

⁷⁵ Yitik, “Yoga” *DİA*, C, XLIII, S, 558.

⁷⁶ İslâm, “*Hinduizm, Budizm ve İslâm’da Oruç*” S, 68-70.

⁷⁷ Yitik, “Yoga” *DİA*, C, XLIII, S, 416.

⁷⁸ İslâm, “*Hinduizm, Budizm ve İslâm’da Oruç*” S, 70.

Hinduizm, Budizm ve Jainizm’de ayrı bir yeri vardır. Bu inanışlara göre oruç, yogadan arzu edilen verimin alınabilmesi için önemli bir vesile ve enerji kaynağıdır. Bu nedene, zihnin berraklaşmasına ruhun kuvvetlenmesine ve hastalıklardan korunmaya sebep olduğu kabul edilmektedir.⁷⁹

2.1.2.6. Jainizm’de Oruç

Jainizm, M.Ö. VI yüzyılda Hinduizm’deki kast sistemine tepki olarak ortaya çıkmıştır.⁸⁰ Orucu manevi arınma aracı olarak kabul eden Jainist’ler, genellikle orucu din adamlarını ilgilendiren bir ibadet olarak görmektedirler.⁸¹ Zühd ve çile hayatına önem verdikleri bilinen Jainistlerin, aç kalmak suretiyle kırk gün kesintisiz oruç tuttukları bilinmektedir.⁸² Yaşadıkları çile hayatını günümüzde hâlâ sürdüren, oruca eşdeğer arınma aracı olarak, kendilerine öğütlenen dilenmeyi ısrarla yaşatan jainist din adamları, sadece üç veya dört günde bir yemek yiyerek oruç tutmaktadırlar.⁸³ Normalde bile züht ve riyazet hayatının zorluklarına göğüs germeyi önemseyen Jainist din adamlarının tuttuğu ve teşvik ettiği bir başka oruç ise ölüm oruçlarıdır. Jainistler, ölünceye kadar aç kalmak suretiyle orucu sürdürmenin, kurtuluşu gerçekleştiren faziletli bir ibadet olarak kabul etmektedir.⁸⁴

2.1.2.7. Sihizm’de Oruç

Sihizm’in kurucusu ve lideri Guru Nanak’ın Hinduizm ve İslam’ın bazı unsurlarını uzlaştırmaya gayret gösterdiği bilinmektedir. Sih Dini müntesipleri oruç ibadetine olumsuz yaklaşmaktadırlar. Liderleri Guru Nanak’ın, “*Ne Hindular gibi nede Müslümanlar gibi oruç tutarım, çünkü ne orucun nede yoganın hiçbir faydası yoktur.*” sözleri dolayısıyla, Sih dininde oruç yer almamaktadır.⁸⁵

⁷⁹ Yitik, “Yoga” *DİA*, C, XLIII, S, 415.

⁸⁰ Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 1. Baskı, (Ankara: D.İ.B.Y, 2007) S, 370.

⁸¹ Yitik, “Oruç” *DİA*, C, XXXIII, S, 416.

⁸² Demir, “*Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm’da Oruç*” C, IX, SY, 42, S, 1786-1787.

⁸³ Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, S, 370.

⁸⁴ Demir, “*Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm’da Oruç*” C, IX, SY, 42, S, 1786.

⁸⁵ Huzeyfe Sayım, “Sih Dini” *DİA*, C, XXXVIII, S, 167.

2.1.2.8. Zerdüştilik'te Oruç

Ateşe tapmanın ibadet telakki edildiği mecüsiliğin bir diğer ismi olan Zerdüştilik'te Sihizm'de olduğu gibi oruç ibadeti bulunmamakta ve hatta oruca karşı oldukları bilinmektedir. Yazılı kaynakları Vendidad'ta, midesini et ile dolduranın, kendi ruhunu güzellikler ile doldurduğu anlatılmaktadır. Zerdüştilerde her ne kadar aç kalma veya perhiz gibi oruçlar yer almasa da iyi konuşma, iyi düşünme ve hataya düşmekten kaçınma en önemli prensipleridir.⁸⁶

2.1.3. İslam'da Oruç

Oruç, İslam'ın beş esasından biridir. Allah'ın rızasını elde etmek maksadıyla imsak ile iftar arasında yemek içme ve cimadan uzak durmak suretiyle yerine getirilen ibadettir. Her şeyin bir zekâtı olduğu gibi, bedenin zekâtı da oruçtur. Kul, zekât ile malını temizlediği gibi oruç ile gönlünü ve ruhunu kirleten kötü düşüncelerden arınma fırsatını elde eder.

2.1.3.1. Kur'an da Oruç

Oruç, Kur'an da Savm ve Siyam olarak zikredilir. Bu Arapça kelimeler orucun Türkçe karşılığı olup fiil ve isim olarak Kur'an da on üç yerde geçmektedir.⁸⁷

Oruç ile ilgili ilk inen, el-Bakara, 183, 184, 185 ve 187. Ayetler başta olmak üzere, orucun teşrii boyutu açısından önemlidir. Çünkü bu Ayetler oruç ile ilgili ilâhi emirleri ayrıntılarıyla bizlere aktarmaktadır. Şöyle ki;

el-Bakara, 183. Ayette, iman edenlere bir uyarı ve çağrı ile birlikte, orucun artık mü'minlere farz kılındığını ve önceki ümmetlerin de oruç ile mükellef oldukları beyan edilmektedir. Ayetin sonundaki, "... Umulur ki korunursunuz." cümlesi ise orucun takvâyâ ve kötülüklerden alıkoyma hususiyetine dikkat çekmektedir.⁸⁸

⁸⁶ Yitik, "Oruç" *DİA*, C, XLIII, S, 416.

⁸⁷ Kur'an da orucun geçtiği ayetler; el-Bakara, 183, 184, 185, 187, 196, en-Nisâ, 92, el-Mâide, 89, 95, Meryem, 26, el-Ahzab 35, el-Mücadele, 4, et-Tahrim, 5, et-Tevbe, 112; Bkz, M. Fuad Abdülbâki, "صوم" md. *Mu'cem'ül Müfehres li Elfâz'il Kur'âni'l Kerim*, S, 417.

⁸⁸ İbn Kesîr, İmâdeddin Ebü'l Fidê İsmail b. Ömer, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Azîm*, I-IX, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998) C, III, S, 703.

el-Bakara, 184. Ayette, orucun, sayılı ve belirlenmiş günler olduğu belirtilmiş, hastalıkta veya seferde, kişinin, tutamadığı günlerin iddetini, sonraki günlerde eda edilebileceği tebyin edilmiştir. Ayrıca, oruç tutmaya tâkat bulamayanların, bir yoksulu doyurmak suretiyle fidye vermesi gerektiği, fidyeyi gönüllü olarak artırıp fazla vermenin daha hayırlı olacağı beyan edilmektedir. Aynı ayetin dâhilinde bulunan “... *eğer bilseydiniz...*”⁸⁹ cümlesinden maksat, seferi iken mecbur olmadan oruç tutmanın, yani ruhsatın değil, azimetin daha hayırlı olacağı izah edilmektedir.⁹⁰

el-Bakara, 185. Ayette, Kur’an’ın hidayet rehberi, açıklayan, ortaya çıkaran (Beyyinât) hak ile batılı birbirinden ayıran (Furkan) yönüne dikkat çekilmiş ve Kur’an’ın Ramazan ayında indirildiği tescil edilmiştir. Aynı ayette, “...*sizden kim bu meşhur aya (Ramazan’a) erişirse oruç tutsun.*” emri ile birlikte, hasta veya yolcu olanların oruç tutamadığı gün sayısınca diğer günlerde kaza etme ruhsatı tanımıştır. Dolayısıyla, Allah’ın insanlara kolaylık dilediğini, kazaya kalan orucun eda edilmesi emri nedeniyle, bizleri sorumluluktan kurtaran Allah’a hamd etmek, O’nu yüceltmek gerektiği hususunda “...*Umulur ki şükredersiniz.*”⁹¹ şeklinde ayet sonunda dikkat çeken bir uyarı yapılmaktadır. Ayrıca bu ayet-i kerime, Kur’an’da geçen tek ay ismi olan Ramazan ayının, oruç ayı olarak tahsisi ve orucun farziyetini tescil etmesi bakımından da önem arz etmektedir.⁹²

el-Bakara, 187. Ayette oruç iki defa zikredilmiş olup orucun eda şartlarının şekillendiği görülmektedir. Müminlere “*Allah’ın sizler için tayin ettiği sınırlar içinde, oruç gecesi eşlerinize yaklaşmanız helal kılınmıştır.*” ruhsatı ile beraber “*Beyaz iplik siyah iplikten seçilinceye kadar yiyiniz içiniz ve akşama kadar orucu tamamlayınız.*”⁹³ emriyle, orucun gün içerisindeki edâ vaktinin tespiti ve itikâf ibadetini eda edenler için eşlerinden uzak dursunlar uyarısında sakınıp korunalım diye Allah’ın (c.c) bize çizdiği sınırlar tespit edilmiştir. Müfessirler, oruç ilk farz kılındığında yatsı namazı vaktine

⁸⁹ el-Bakara, 1/184.

⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l Kur’âni’l-Azîm*, C, III, S, 703.

⁹¹ el-Bakara, 1/185.

⁹² İbn Kesîr, *Tefsîrü’l Kur’âni’l-Azîm*, C, III, S, 712-713.

⁹³ el-Bakara, 1/187.

veya uyuyuncaya kadar yeme, içme ve cimâ'a izin verildiğini, Bakara, 187 ayetinin nüzülü ile bu sürenin imsak vaktine kadar temdit edildiğini belirtmektedir.⁹⁴

el-Bakara, 196. Ayette orucun zikredilmesi, Temettü veya Kıran haccı yapanların kesmesi vacip olan kurbanı herhangi bir nedenden dolayı kesememesi söz konusu olursa üç gün hac esnasında, yedi gün de Hac'dan döndükten sonra toplamda on günlük orucun tutulması ile ilgilidir.⁹⁵

en-Nisâ, 92. Ayette geçen oruç kelimesiyle, bir mü'mini hata neticesinde öldürenin, maktûlün ailesine diyet ödemesi ve müslüman bir köleyi özgürlüğüne kavuşturması gerektiği açıklanmaktadır. Ayet-i kerimede, öldürenin eğer bunları yapacak maddi imkânı yoksa tövbesinin kabulü için iki ay fasılasız bir şekilde oruç tutması ile ilgilidir.⁹⁶

el-Mâide, 89. Ayette bahsedilen oruç, yerine getirilmeyen yeminin kefâreti olarak, on fakiri doyurmak veya giydirmek, ya da köle azat etmek gerektiği izah edildikten sonra, bunlardan herhangi birini yerine getiremeyen kişinin, bozduğu yeminin kefareti karşılık üç gün oruç tutması hükmünü ortaya koymaktadır.⁹⁷

el-Mâide, 95. Ayette geçen oruç kelimesinin mâhiyeti, ihramlı iken av hayvanlarını öldürmenin kefâreti ile ilgilidir. Konunun izah edildiği ayet-i kerimede, öncelikle iki adil müslüman erkeğin, takdir edeceği, avlanan hayvanın kıymetine göre kurban keser veya değeri kadar tasadduk eder. (Kefaretin bedeli olarak en düşüğü bir koyun, ortası, inek, en yüksek bedel olarak deve kabul edilir.) Bunları yerine getiremeyecek durumda ise günlük bir fakiri doyurmaya karşılık, bir gün oruç tutacak şekilde kefâret hesaplanır ve yerine getirilir.⁹⁸

Meryem, 26. Ayetteki oruç kelimesi, Hz. Meryem'in tuttuğu susma orucuyla ilgilidir. Allah'ın Hz. Meryem'e yaşamakta olduğu sıkıntılardan kurtulması için gösterdiği bir çıkış yolu olarak, kimseyle konuşmama anlamında susma orucudur. “*Şüphesiz ben*

⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l Kur'âni'l-Azîm*, C, I, S, 375.

⁹⁵ A.g.e., C, I, S, 399.

⁹⁶ en-Nisâ, 4/ 92.

⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l Kur'âni'l-Azîm*, C, III, S, 159.

⁹⁸ A.g.e., C, III, S, 175.

*Rahman'a oruç (susmayı) adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım de*⁹⁹ buyurulmaktadır.¹⁰⁰

el-Ahzab 35. Ayette; “*Oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar*”¹⁰¹ şeklinde, iki kere geçen oruç kelimesinin mahiyeti, ibadet ve itaat eden, sözü doğru olan, sabreden, iffetini koruyan, Allah'ı çokça zikreden, mü'min erkek ve kadınlar ile birlikte, oruç tutan kadın ve erkekler övülmüştür. Ayrıca af ve bağışlanma ile müjdelenmişlerdir.¹⁰²

el-Mücadele, 4. Ayette bahsedilen oruç, zihar kefâreti ile ilgilidir. Zihar yapan bir kişinin eşine dönebilmesi için gerekli olan kefâret, Kur'an'a göre bir köle azad etmektir. Buna gücü yetmiyor ise fasılasız iki ay oruç tutmaktır. Oruç tutmaya takati olmayan kimseler ise altmış fakiri doyurmakla mükelleftirler.¹⁰³

Görüldüğü üzere, Bakara, 196, Mâide, 89-95, Nisâ, 92 ve Mücadele, 4. ayetler kefâret oruçları ile ilgilidir. et-Tahrim, 5. Ayette, kelime olarak oruç yer almasa da “*Sâihat*” kelimesi ile orucun kastedildiği izah edilmektedir. Ayette, Peygamberimizin eşlerine uyarı niteliğinde, Allah'ın, “*Eğer sizi boşayacak olursa itaat eden, tevbe eden, ibadet eden oruç tutan (Sâihat) ve sizden daha iyi eşler verilir*”¹⁰⁴ ikazı içerisindeki “*Sâihat*” kelimesini bazı kaynaklar “*Dünyada yolcu gibi yaşayanlar*” şeklinde yorumlasa da çoğunluğun kanaati “*Oruç tutanlar*” olduğu yönündedir¹⁰⁵

et-Tevbe, 112. Ayette yer alan “*es-Sâihun*.”¹⁰⁶ ifadesinin et-Tahrim, 5. Ayette olduğu gibi oruç anlamına geldiğini ifade eden müfessirler, İbn-i Abbas'ın Kur'an'da geçen bütün Sâihat kelimelerinin oruç manasında olduğunu belirtmesi dolayısıyla, “*es-Sâihun*” kelimesini kaynakların çoğu oruç olarak tefsir etmişlerdir.¹⁰⁷ Ayrıca Bakara,

⁹⁹ Meryem, 19/26.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l Kur'âni'l-Azîm*, C, V, S, 200-201.

¹⁰¹ el-Ahzâb, 33/35.

¹⁰² İbn Kesîr, *Tefsîrû'l Kur'âni'l-Azîm*, C, VI, S, 373.

¹⁰³ A.g.e., C, VIII, S, 67.

¹⁰⁴ et-Tahrim, 66/5.

¹⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l Kur'âni'l-Azîm*, C, VIII, S, 187.

¹⁰⁶ et-Tevbe, 9/112.

¹⁰⁷ Suyûti, *Durrû'l Mansur fit-Tefsir'ül Me'sur*, C, VII, S, 514-515.

45. Ayette, “*Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyiniz.*”¹⁰⁸ ayetinde geçen sabırdan maksadın oruç olduğunu izah eden el Mekkî, Ramazan ayını da sabır ayı olarak nitelemektedir.¹⁰⁹

2.1.3.2. Hadislerde Oruç

İslâm’ın üzerine inşa edildiği beş esastan¹¹⁰ ve Cennete götüren beş önemli ibadetten¹¹¹ biri olan oruç ibadetinin eşi ve benzeri yoktur.”¹¹² Hz. Peygamberin, “*Allah’ım, Recep ve Şaban’ı bizlere mübarek eyle ve bizleri Ramazan ayına eriştir.*”¹¹³ duası, Ramazan ayı ve içindeki orucun ehemmiyetini ortaya koymuştur.

“*Evveli rahmet, ortası mağfiret, sonu günahlardan bağışlanmak.*”¹¹⁴ olan Ramazan ayında oruç ibadetinin kaçırılmaması gereken önemli bir fırsat olduğunu belirten Hz. Peygamber, (s.a.v) “*Hilâli gördüğünüz zaman oruca başlayınız ve Hilâli gördüğünüzde oruca son veriniz, eğer hilâli göremezseniz takdir ediniz. (Otuza tamamlayınız)*”¹¹⁵ buyurmuş ve “*Bizler okuma yazma bilmeyen, ümmi bir topluluğuz, bazen 29, bazen de 30 gün oruç tutarız.*”¹¹⁶ diyerek oruç günlerinin bidayeti ve nihayeti hakkında bizleri bilgilendirmiştir.

¹⁰⁸ el-Bakara, 1/45.

¹⁰⁹ Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtü’l-kulûb*. I-III, 1. Baskı, thk. Mahmud İbrahim, Muhammed el-Rıdvânî, (Kahire: Mektebetü Dârü’t Tûrâs, 2001) C, I, S, 218.

¹¹⁰ Müslim, Ebû’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî, en Nisaburi, *Sahih-i Müslim*, I-V, thk. M. Fuad Abdulbâkî, (Beyrut: Dârü’l Kütübü’l İlmiyye, 1991) Kitabü’l İman, 19, C, I, S, 45; Buhârî, İman, 27.

¹¹¹ Ebû Dâvud, Süleyman b. el Eş’as es Sicistânî, *Sünen Ebî Dâvud*, I-III, thk. Muhammed Abdülaziz el Halidi, (Beyrut: Dâr Kütübü’l İlmiyye, 1996) Salât, 9, S, 156, No: 429.

¹¹² Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünen en-Nesâî*, thk. Muhammed Nasuriddin el-Albani, (Riyad: Mektebetü’l-Maarif, 1988) Sıyâm, 43, S, 311, No, 2235.

¹¹³ Taberânî, *el-Mu’cem’ül-Evsat*, I-X, thk. Tarık b. İvâzullah b. Muhammed Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, (Kahire: Dârü’l-Haremeyn, 1995) C, IV, S, 189.

¹¹⁴ Zekiyyuddin el-Münzirî, *et-Terğib ve’t Terhib Mine’l-Hadis eş Şerif*, I-IV, thk. M. Muhammed Ammâre, (Beyrut. Dâr-ü İhyâit-Türâsü’l Arabiyy, 1986) C, II, S, 94.

¹¹⁵ Buhârî, Savm, 5.

¹¹⁶ Buhârî, Savm, 11.

Peygamberimizin dilinde, “Kötülüklerle kalkan”¹¹⁷ “Cehennem ateşinden koruyan”¹¹⁸ “Yeryüzü ile gökyüzü arasındaki mesafe kadar kulu ateşten uzaklaştıran”¹¹⁹ “Evveli rahmet, ortası mağfiret sonu ateşten kurtuluş”¹²⁰ olan Rahmet ayının duhulü ile “Cehennem kapılarının kapandığı, cennet kapılarının ardına kadar açılıp şeytanların zincirlere vurulduğu”¹²¹ müjdelenmektedir.

“Karşılığını Allah’tan umarak, emredildiği gibi oruç tutanın, geçmiş günahları af olunur.”¹²² müjdesi ile birlikte, bu kutlu merhamet ikliminde “Sevapların en az bir’e on mislinden, bire yedi yüz katına kadar”¹²³ vaadedilen ecirden, daha fazlasını müjdeleyen hadis-i kutside, “Oruç benim içindir, ecrini ben vereceğim.”¹²⁴ buyurulmuştur.

Salman-ı Farisi’den gelen rivayete göre Peygamberimizin, şaban ayının son günlerinde oruç ayı ile ilgili irad ettiği hutbede, Kur’an’ın nazil olduğu ve içinde bin aydan daha hayırlı olan bir gecenin gizli olduğu ayın yaklaştığını belirtmiş, gündüzlerini oruçlu, gecelerini ise nafile ibadetler ile idrak etmemizi istemiştir. Ramazan ayını sabırlı olunması gereken ay olarak tarif eden Peygamberimiz, sabrın mükâfatının ise cennet olduğunu izah etmiştir. Bu mübarek ayda yapılan her bir hayırlı işin karşılığı, farz ibadeti eda etmiş gibi ecir kazanmak olduğunu, bu ayda eda edilen bir farzın ise yetmiş farzı yerine getirmiş kadar karşılık bulacağını beyan eden Hz. Peygamber, bu ayın yardımlaşma ayı olduğunu ve bu ayda müminin rızkının bereketlendiğini, vurgulamıştır. Bu mübarek ayda oruçlunun iftarını açmasına vesile

¹¹⁷ Buhârî, Savm, 2.

¹¹⁸ İbn-i Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid El Kazvini, *Sünen İbn-i Mace* I-IV, thk. Nasuriddin el Elbâni, (Riyad: el Mektebetü’l Meârif, 1997) C, II, S, 57, No: 1336.

¹¹⁹ Tirmizî, Fedâilü’l-Cihad, 3.

¹²⁰ Münzirî, *et-Terğib ve’t Terhib Mine’l-Hadis eş Şerif*, C, II, S, 94.

¹²¹ Buhârî, Savm, 4.

¹²² Buhârî, İman, 27.

¹²³ Müslim, Sıyâm, 30.

¹²⁴ Buhârî, Savm, 2.

olanın, oruçlu kadar sevap kazanacağını ve iftarını açanın sevabından ise bir şeyin eksilmeyeceğini belirtmiştir.¹²⁵

Peygamberimizin “*Kötü söz ve çirkin davranış ile amel etmeyi terk etmeyenin, yemesini ve içmesini bırakmasına Allah’ın ihtiyacı yoktur.*”¹²⁶ nebevi mesajı ve “*Öyle oruç tutanlar var ki, oruçları onlara açlıktan başka fayda vermez.*”¹²⁷ ikazı, orucun hassasiyetle eda edilmesi gerektiğini ve “*Sizinle biri kavga etmek isterse ben oruçluyum desin,*”¹²⁸ uyarısı ile birlikte, orucun sadece imsak ile iftar arasında emredilenlerden uzak durmak ve aç kalmaktan ibaret olmadığını ortaya koymaktadır.¹²⁹

Hz. Peygamber, “*İnsanın edâ ettiği oruç, Allah’ın ona ikram ettiklerine karşılık sadakadır*”¹³⁰ buyurmuş ve “*Orucu, bedeninin zekâtı*” olarak tarif etmiştir.¹³¹ “*Evlenmeye imkân bulamayan oruç tutsun.*”¹³² tavsiyesinde bulunan Resulullah, Ramazan ayını “*Sabır ayı*” olarak nitelemiş, “*İmanın gereği, sabırlı olmaktır. Sabrın karşılığı ise cennettir.*”¹³³ müjdesi unutulmamalıdır. Ayrıca, oruç sayesinde “*Günahların bağışlanması*”¹³⁴ fırsatı ile beraber, oruç tutanların girebileceği cennetteki “*Reyyan*” kapısı sadece oruçlular için tahsis edilmiştir.¹³⁵

Rasulullah’ın “*Oruç ibadetini eda edenin ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzel*”¹³⁶ olduğunu belirtmesi, Allah’ın oruca ve oruçluya verdiği değeri ortaya

¹²⁵ Münzirî, *et-Terğib ve’t Terhib Mine’l-Hadis eş Şerif*, C, II, S, 94.

¹²⁶ Buhârî, *Savm*, 8.

¹²⁷ İbn-i Mace, *Sıyam*, 21.

¹²⁸ Müslim, *Sıyâm*, 30.

¹²⁹ Münzirî, *et-Terğib ve’t Terhib Mine’l-Hadis eş-Şerif*, C, II, S, 148.

¹³⁰ Ebû Dâvud, *Tatavvu*, 12.

¹³¹ Münzirî, *et-Terğib ve’t Terhib Mine’l-Hadis eş-Şerif*, C, II, S, 579.

¹³² Ebû Dâvud, *Nikâh*, 1.

¹³³ Münzirî, *et-Terğib ve’t Terhib Mine’l-Hadis eş Şerif*, C, II, S, 94.

¹³⁴ Buhârî, *İman*, 27.

¹³⁵ A.g.e., *Savm*, 4.

¹³⁶ Müslim, *Sıyâm*, 30.

koymaktadır. İbn Arabî, bu hadisi yorumlarken “...*O gün insanlar alemlerin Rabbinin huzurunda dururlar.*”¹³⁷ ayetini göz önünde bulundurmuş ve insanların Allah’ın huzuruna duracakları vakit, oruç tutanların aldıkları her nefesin misk kokusundan daha güzel olacağını belirtmiştir.¹³⁸

Peygamberimiz, oruç ayında sevapların en az on misli ile karşılık bulacağını,¹³⁹ ve Ramazan ayında verilen sadakanın en efdal sadaka olduğunu beyan etmiştir.¹⁴⁰ Ayrıca, Rasulullah’ın, oruç ayında tavsiye ettiği ve nimetlenirsiniz dediği dört husus dikkat çekicidir. Bunların ilk ikisi ile Rabbinizin rızasını kazanır, diğer ikisi ile de ihtiyaç duyduğu nimetleri elde edersiniz buyurmuşlardır. Rabbimizin rızasını kazanmak için Kelime-i şهادet ve sürekli tevbe edip istiğfar etmeyi, insanoğlunun muhtaç olduğu iki şeyin ise cenneti talep edip cehennemden sakınmak ile oruç tutan birine su ikram etmek olduğunu bildirmiş ve oruçluya su ikram edenin, bir daha asla susamayacağı kevser havuzundan ikram göreceğini müjdelemişlerdir.¹⁴¹

“*Ramazan ayından sonra tutulan en faziletli orucun, Allah’ın ayı Muharrem’de tutulan oruç olduğunu*”¹⁴² belirten Peygamberimiz, “*Muharrem ayının 10.günü ile birlikte, bir gün öncesi veya bir gün sonrasını eda etmek suretiyle*”¹⁴³ Aşura orucunu Ramazan orucu farz kılınıncaya kadar eda etmiş ve ashabına da tavsiye etmiştir.¹⁴⁴ Ramazan orucu farz kılındıktan sonra ise “*Aşura orucunu dileyenin tutmasını*”¹⁴⁵ emir buyurmuştur.

¹³⁷ el-Mütaffifin, 6.

¹³⁸ İbn Arabî, *el-Futûhâtü’l-mekkiyye*, C, II, S, 330.

¹³⁹ Müslim, Sıyâm, 30.

¹⁴⁰ Tirmizî, Zekât, 28

¹⁴¹ Münzirî, “*et-Terğib ve’t Terhib Mine’l-Hadis eş-Şerif*” C, II, S, 94-95.

¹⁴² Müslim, Sıyâm, 38.

¹⁴³ İbn-i Mace, Sıyam, 41.

¹⁴⁴ Tirmizî, Savm, 50.

¹⁴⁵ Müslim, Sıyâm, 18.

Rasulullah, (s.a.v) “*Oruçların en üstünü kardeşim Dâvûd’un (a.s) orucudur.*”¹⁴⁶ buyurmuş ve “*Ramazan orucunu eda edip Şevval ayından da altı gün oruç tutanın, seneyi kâmilten oruçlu geçirmiş gibi sevap kazanacağını*” belirtmiştir.¹⁴⁷ Ayrıca Rasulullah, “*Oruç tutun, sıhhatli olursunuz.*” buyurarak orucun sağlık açısından da yararlı bir ibadet olduğunu belirtmiştir.”¹⁴⁸

“*Bir gün öncesi veya bir gün sonrasını oruç tutmadıkça Muharrem ayının 10. günü (Aşura günü)*¹⁴⁹ ile “*Bir öncesi veya sonrasını tutmadıkça cuma günü oruç tutmayınız*”¹⁵⁰ uyarısında bulunan Efendimiz, Ramazan Bayramının ilk günü ve Kurban Bayramı günleri olan teşrik günlerinde oruç tutmayı nehy etmiştir.¹⁵¹

Peygamberimiz, “*Şaban ayının yarısı gecesini, ihya etmeyi, gündüzünü de oruçlu geçirmeyi*”¹⁵² ve “*Eyyâm’ı Bîz (Hicri ayların 13, 14, 15.) günleri*”¹⁵³ ile birlikte, Kulların amellerinin Allah’a arz olduğu “*Pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmayı*” tavsiye etmiştir.¹⁵⁴

Hazreti Peygamber’in (s.a.v) Zilhicce ayının ilk dokuz gününde oruç tuttuğu ve Kurban Bayramı’nı bu şekilde karşıladığı bilinmektedir.¹⁵⁵ Bu günlerin Hac günleri olması ve vücudun zayıflamasına sebep olacağı düşüncesiyle hacıların, Arefe günü yani Zilhicce ayının 9. Günü oruç tutması mekruh olduğu kaynaklarda almaktadır.¹⁵⁶

¹⁴⁶ Buhârî, Teheccüd, 7.

¹⁴⁷ Tirmizî, Savm, 53.

¹⁴⁸ Münzirî, *et-Terğib ve’t Terhib Mine’l-Hadis eş-Şerif*, C, II, S, 83.

¹⁴⁹ Buhârî, Savm, 69.

¹⁵⁰ A.g.e., Savm, 63.

¹⁵¹ Müslim, Sıyâm, 22.

¹⁵² İbn-i Mace, İkâmeti’s Salavat, 191.

¹⁵³ Ebû Dâvud, Savm, 68.

¹⁵⁴ Müslim, Birr, 35.

¹⁵⁵ Ebû Dâvud, Savm, 61.

¹⁵⁶ Karaman, vd. *İlmihal*, C, I, S, 387.

Resulullah, iftar etmede acele etmeyi,”¹⁵⁷ hurma veya su ile orucu açmayı”¹⁵⁸ ve sahuru en son vakte kadar te’hir etmeyi” tavsiye etmiştir.¹⁵⁹ “*Sahura kalkın çünkü sahurda bereket vardır.*”¹⁶⁰ buyuran Peygamberimiz, Ehl-i Kitabın tuttuğu oruç ile bizim tuttuğumuz orucun arasındaki en önemli farkın, sahur olduğunu belirtmiştir.¹⁶¹

Peygamberimiz iftar ânının bereketi ve orucun ecrine binaen “*Oruçlunun iki sevinci vardır, biri orucunu açtığı an, diğeri Rabbine kavuştuğu andır*” buyurmuştur.¹⁶² Rasulullah, iftarda genellikle, “*Allah’ım, senin için oruç tuttum, verdiğin rızık ile orucumu açtım ve sana tevekkül ettim.*” diye dua ederek orucunu açardı.¹⁶³ “*Unutarak yiyip içen kimse orucunu sakın bozmasın, onu Allah yedirip içirdiğini*”¹⁶⁴ belirten Hz. Peygamber, “*Kışın tutulan orucu zahmetsiz ganimet*” diye tarif etmiştir.¹⁶⁵

“*Mücnib olarak sabahlayanın, gusül alıp oruca devam etmesini*”¹⁶⁶ tavsiye eden Peygamberimiz, “*Ramazan orucunu ruhsatı bulunmadan bir gün bozan kimsenin seneyi kâmilten oruçlu geçirse bile, tutmadığı günün ecrini elde edemeyeceğini*”¹⁶⁷ belirtmiş ve zamanında eda edilen orucun önemine işaret etmiştir.

¹⁵⁷ Buhârî, Savm, 445.

¹⁵⁸ Tirmizî, Savm, 10.

¹⁵⁹ Müslim, Sıyâm, 8.

¹⁶⁰ İbn-i Mace, Sıyam, 22.

¹⁶¹ Müslim, Sıyâm, 9.

¹⁶² Buhârî, Savm, 9.

¹⁶³ Ebû Dâvud, Savm, 22.

¹⁶⁴ İbn-i Mace, Sıyam, 15.

¹⁶⁵ Tirmizî, Savm, 74.

¹⁶⁶ Müslim, Sıyâm, 13.

¹⁶⁷ Ebû Dâvud, Savm, 39.

2.2. Orucun Türleri

2.2.1. Farz Oruçlar

Kur'an'da, hakkında manaya delaleti kat'i delil ile birlikte, sünnet ve icma ile sabit olan oruçlardır.¹⁶⁸ Farz oruçlar, zamanı muayyen olan ve muayyen olmayan oruçlar şeklindedir.

Zamanı muayyen olan farz oruç, Ramazan ayı orucudur. Eda şartlarına hâiz ve mazereti bulunmayan her Müslümanın yerine getirmekle mükellef olduğu oruçtur. Terki veya herhangi bir özürden dolayı zamanında eda edilememesi halinde kaza edilmesi farzdır.¹⁶⁹

Zamanı muayyen olmayan farz oruç ise eda zamanı muhayyerlik içermesine rağmen, aynı yıl içerisinde eda edilmesi tavsiye olunan ve en kısa zamanda yerine getirmekle mükellef olunan oruçlardır.¹⁷⁰ Bunlar ise iki türdür;

Birincisi, Ramazan'da eda edilemeyen orucun kazası ile ilgilidir. “*Sizden hasta veya yolcu olan kimse tutamadığı orucu, başka günlerde sayısınca tutar.*”¹⁷¹ ayeti, Ramazan ayı orucunu, mâzeretli veya mâzeretsiz olarak eda etmeyeninin tutamadığı orucu kaza etmesi gerektiğini bildirmektedir. Hayati tehlikeye sebep olacak bir durum, hastalık, yolculuk, yaşlılık, gebelik veya emzirme hâli söz konusu olduğunda oruç tutmama ruhsatına sahip olan bu durumdakiler fidye ödemek ve sağlıkları elverdiğinde ise tutamadıkları gün sayısınca kaza etmekle mükelleftirler.¹⁷² Bu nedenle kazaya kalmış orucun zamanı ile ilgili muhayyerlik söz konusu olsa da (orucun tutulması haram olan günler hariç) bir an önce tutulması tavsiye olunmaktadır.¹⁷³

İkincisi ise kefâret oruçlarıdır. Kefâret oruçları, oruçlu iken yapılan kasdi bir hatanın veya oruç dışındaki kefâret gerektiren başka bir fiilin telâfisi için ceza mahiyeti taşıyan

¹⁶⁸ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*” C, III, S, 109.

¹⁶⁹ A.g.e., C, III, S, 119.

¹⁷⁰ Karaman, vd. *İlmihâl*, C, I, S, 385.

¹⁷¹ el-Bakara, 1/184.

¹⁷² Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 123.

¹⁷³ A.g.e., C, III, S, 135.

oruçlardır.¹⁷⁴ Kefâret oruçları, Ramazan ayında başlanmış orucu kasıtlı olarak bozmanın kefâreti,¹⁷⁵ hata ile insan öldürmenin kefâreti,¹⁷⁶ zihar kefâreti,¹⁷⁷ yerine getirilmeyen yeminin kefâreti,¹⁷⁸ hac'da ihramlı iken görev bitmeden tıraş olmak,¹⁷⁹ veya muhrim iken avlanma sebebiyle tutulması gereken oruç kefâreti,¹⁸⁰ kazası farz olan kefâret oruçlarıdır.¹⁸¹ Ayrıca, Kaza veya kefâret oruç borcu bulunan bir kimsenin nafile oruç tutması mekruh görülmüştür.¹⁸²

2.2.2. Vacip Oruçlar

Vacip oruçlar, farz oruçtan sonra en mühim oruçlardır. İbadet maksadıyla herhangi bir zamanda başlanıp tamamlanmamış nafile orucun kazası ile nezredilmiş oruçları eda etmek Şafii ve Hanbelî mezhebi dışındakiler için vaciptir. Şafii ve Hanbelî mezhebinde ise tamamlanmayan nafile orucun kazası şart değildir.¹⁸³ Vacip oruçlar ise iki türlüdür;

Birincisi, zamanı muayyen vacip oruç, ibadet maksadıyla zaman belirterek nezredilen oruç, zamanı belirlenmiş oruçtur. Mesela kişi, önümüzdeki pazartesi günü oruç tutmayı adıyorum derse zamanı belirlenmiş bu oruç artık ona vacip olur.¹⁸⁴

İkincisi ise zamanı muayyen olmayan vacip oruçtur. Gün belirtmeden, herhangi bir gün için oruç adamak, zamanı belirlenmemiş oruçtur. Mesela, Allah rızası için üç gün oruç tutacağım, demek böyledir. Zamanı belirlenmemiş vacip oruçlar da iki türlüdür;

¹⁷⁴ Karaman, vd. *İlmihal*, C, I, S, 385.

¹⁷⁵ el-Bakara, 1/184.

¹⁷⁶ en-Nisâ, 4/92.

¹⁷⁷ el-Mücadele, 58/4.

¹⁷⁸ el-Maide, 5/89.

¹⁷⁹ Karaman, vd. *İlmihal*, C, I, S, 385.

¹⁸⁰ el-Maide, 5/95.

¹⁸¹ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 119.

¹⁸² A.g.e., C, III, S, 206.

¹⁸³ A.g.e., C, III, S, 133-134.

¹⁸⁴ A.g.e., C, III, S, 119.

Birincisi, başlanıp bozulmuş orucun kefaretidir. Mazeretli veya mazeretsiz başlanmış herhangi bir nafîle orucun tamamlanamamış olması, Hanefî mezhebine göre kaza etmek vaciptir. Bu nedenle kişinin tamamlayamadığı veya taammüden bozduğu nafîle orucun yerine, tutamadığı gün kadar kaza etmesi gerekir. Ayrıca, Şafîî ve Hanbelî ulema ise kaza gerekmediği görüşüne sahiptir.¹⁸⁵

İkincisi zamanı belirlenmemiş vacip oruç ise Hac kurbanı yerine tutulan oruçtur. Temettü veya Kıran Haccına niyet edip vacip olan kurbanı herhangi bir nedenden dolayı kesemeyen hacıların eda etmesi gereken bu oruç, zamanı belirlenmemiş (Ğayrı Muayyen) vacip oruçtur.¹⁸⁶ Hac kurbanı cezası yerine tutulan bu oruç on gündür. İlk üç günü ihram giyindikten sonra ve Kurban Bayramı günlerinden önce, kalan yedi günü ise hac dönüşü sonrası edâ edilen oruçtur.¹⁸⁷ Bu orucun tutulması emrine, Bakara, 196. ayet dayanak teşkil etmektedir.¹⁸⁸

2.2.3. Sünnet Oruç

Sünnet olan oruç Aşura orucudur. Peygamberimiz Aşura orucunu, “*Ramazan orucundan sonra en faziletli oruç, Allah’ın ayı olan Muharrem’de tutulan oruçtur.*” diye vasfetmiştir.¹⁸⁹ Muharrem ayının 10. günü ile birlikte, bir gün öncesi veya bir gün sonrasını tutmak suretiyle edâ edilir.¹⁹⁰ Muharrem ayının sadece onuncu gününde oruç tutmayı Yahudilere muhalefet maksadıyla nehyeden Rasulullah, aşura orucunu, ramazan orucu farz kılınıncaya kadar eda etmiş ve ashabına da tavsiye etmiştir.¹⁹¹ Ramazan orucu farz kılındıktan sonra, Peygamberimiz, “*Aşura orucunu artık dileyen tutsun, dileyen tutmasın.*”¹⁹² diyerek muhayyer bırakmıştır.

¹⁸⁵ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 133-134.

¹⁸⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur’âni’l-Azîm*, C, I, S, 399.

¹⁸⁷ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 133.

¹⁸⁸ Bkz, el-Bakara, 1/196.

¹⁸⁹ Müslim, Sıyâm, 38.

¹⁹⁰ İbn-i Mace, Siyam, 41; Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 133.

¹⁹¹ Tirmizî, Savm, 50.

¹⁹² Müslim, Sıyâm, 18.

2.2.4. Nafile Oruçlar

Nafile oruçlar, farz, vacip ve sünnet oruçlar dışında eda edilen oruçlardır. “*Kim gönüllü olarak iyilik yaparsa şüphe yok ki Allah, kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir.*”¹⁹³ ayeti, nafile ibadetleri teşvik etmektedir. Ana hatlarıyla nafile ibadetlerden maksat, mendup müstehap ve mubah olan ibadetlerdir. Nafile oruçlar, Rasulullah’ın bazen eda edip bazen terk ettiği oruçlar ile kişinin sayısını ve zamanını kendisinin belirlediği, sevap kazanmak ve Allah’a yakınlaşmak için ibâdet kastıyla mubah günlerde tutulan oruçlardır. Eda edilmesi durumunda Allah’ın rızasına vesile olan, terkinde ise vebal teşkil etmeyen, hata ve kusurların telafisi için İslâm ulemalarının eda edilmesini hoş karşıladıkları ve fırsat olarak gördükleri oruçlardır.¹⁹⁴ Nafile oruçlar, Dâvud (a.s) orucu, Şevval orucu, Eyyâm-ı Bîz orucu, Pazartesi, perşembe günleri orucu, Zilhicce orucu, Şaban orucu, Arefe Günü orucu ve Haram aylarda tutulan oruçlardır.

Dâvud (a.s) orucu, Peygamberimizin “*Oruçların en faziletli olanı kardeşim Dâvud (a.s.) un orucudur.*”¹⁹⁵ buyurmuş olması Dâvud (a.s) orucunun faziletini ortaya koymaktadır. Bir gün oruç tutup bir gün tutmamak şeklinde, gün aşırı eda edilen bu oruç,¹⁹⁶ en faziletli nafile oruç olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁷ Sahabelerden aşırı bir şekilde nafile ibadete düşkün olan Abdullah b. Amr’a nafile ibadet iştiağını dindirmek için Rasulullah’ın tavsiyesinin Hz. Dâvûd’un orucu olduğu kaynaklarda yer almaktadır.¹⁹⁸ Ayrıca Sühreverdî, Dâvud (a.s) orucunun, bir gün sabra, bir gün de şükre vesile olduğunu ve sâlihlerin tercihlerinin bu oruç olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁹

Şevval orucu, Hicri takvime göre Ramazan ayından sonra gelen Şevval ayı, seneyi kâmilten oruçlu geçirmiş gibi bir ecir müjdesi içermektedir. Peygamberimizin Hadis-i şerifinden de anlaşılacağı üzere, “*Ramazan orucunu eda edip Şevval ayından da altı*

¹⁹³ el-Bakara, 1/158.

¹⁹⁴ Karaman, vd. *İlmihâl*, C, I, S, 385-386.

¹⁹⁵ Buhârî, Teheccüd, 7.

¹⁹⁶ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 133.

¹⁹⁷ Karaman, vd. *İlmihâl*, C, I, S, 385.

¹⁹⁸ Müslim, Sıyâm, 35; Soner Özgündüz, *Orucu Anlamak*, 2. Baskı. (D.İ.B.Y. 2012) S, 72.

¹⁹⁹ Sühreverdî, *Avârifü’l Maârif*, C, II, S, 144.

gün oruç tutan kimsenin seneyi kâmilten oruçlu geçirmiş gibi sevap kazanacağı” ²⁰⁰ ifade edilmiştir. Altı günün tamamı peş peşe eda edileceği gibi ay içerisinde münferiden de eda edilebilen oruçtur.

Eyyâm-ı Bîz orucu, “Beyaz Günler” diye bilinen, Eyyâm-ı Bîz, ayın dolunay kıvamında ve etrafı en fazla aydınlattığı her hicri ayın, 13, 14 ve 15. gününe denk gelen günlerdir. Peygamberimizin “*Her aydan üç gün oruç tutmayı*”²⁰¹ tavsiye ettiği bilinmekle birlikte, Rasulullah’ın “*Eyyâm-ı Bîz” günlerinde oruç tutmayı*”²⁰² işaret ettiği bilinmektedir. “*Haseneler bire karşılık on kat değer bulur.*”²⁰³ ayetini göz önünde bulunduran bazı kaynaklar, her aydan tutulacak üç günlük orucun veya “Eyyâm-ı Bîz” orucunun on katı dikkate alındığında, bir senelik oruca denk geldiğini ve kişinin bir senelik oruç tutmuş gibi sevaba nâil olunacağı ifade edilmektedir.²⁰⁴

Pazartesi, perşembe günleri orucu, Hz. Peygamber, bu günlerde kendisi de oruç tutmuş ve tutulmasını da tavsiye etmiştir. Amellerin pazartesi ve perşembe günleri Allah’a sunulurken, oruçlu olmanın önemini vurgulayan Peygamberimize, oruçlu olduğu bir pazartesi günü tuttuğu orucun hikmeti sorulunca, pazartesi ve perşembe günlerinin, Allah’a amellerin arz edildiği ve cennet kapılarının açıldığı günler olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁵

Zilhicce orucu, Peygamberimizin Zilhicce ayının ilk dokuz gününde oruç tuttuğu ve Kurban Bayramı’nı bu şekilde karşıladığı bilinmektedir.²⁰⁶ Özellikle Arefe günü orucu ile ilgili olarak Peygamberimizin ifadesiyle, Bugünde tutulacak olan orucun, bir senelik günahlara karşı kefareti olmasının umulduğu kaynaklarda yer almaktadır.²⁰⁷ Bu günlerin Hac günleri olması ve vücudun zayıflamasına sebep olacağı düşüncesiyle,

²⁰⁰ Tirmizî, Savm, 53.

²⁰¹ Buhârî, Savm, 59.

²⁰² Ebû Dâvud, Savm, 68.

²⁰³ el-En’âm, 6/160.

²⁰⁴ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 128.

²⁰⁵ Müslim, Birr, 35.

²⁰⁶ Ebû Dâvud, Savm, 61.

²⁰⁷ Müslim, Sıyam, 13.

Arafat'ta vakfeye durulduğu gün olan Zilhicce ayının 9. gününü (Arefe Günü) hacıların oruçlu geçirmesi mekruh kabul edilmektedir.²⁰⁸

Şaban orucu, Peygamberimizin, Şaban ayında tuttuğu kadar başka hiçbir ayda nafile oruç tutmadığını ve “*Ramazan ayı dışında en çok oruç tuttuğu ayın Şâban ayı olduğu*” beyan edilmiştir.²⁰⁹ Şaban ayının yarısı gecesi olan Beraat gecesini ihya etmeyi, gündüzünü de oruçlu geçirmeyi tavsiye eden Peygamberimiz, bu mübarek gecede Allah'ın yeryüzüne tecelli ettiğini, şirk koşanlar ile anne ve babaya âsi olanlar hariç, herkesi bağışladığını belirtmiştir.²¹⁰ Ayrıca, şaban ayının yarısından sonra, Ramazan ayına hazırlık ve güç kaybına sebep olmaması için oruç tutulmaması gerektiği tavsiyesi ile birlikte, şaban ayının son günü olan şek gününde oruç tutmak haram kılınmıştır.²¹¹

Arefe Günü orucu, Arefe günü orucuyla ilgili olarak Resulullah, “*Arefe günü tutulacak orucun, geçmiş ve gelecek senenin günahlarına kefâret olmasını Allah'tan temenni ederim*”²¹² buyurmuştur. Ayrıca Peygamberimiz, “*Duaya daha fazla takat bulması için hacılar, Arefe Günü'nü oruçlu geçirmesin*”²¹³ uyarısı nedeniyle, Hac edenlerin Arefe günü oruç tutmaları mekruh kabul edilmektedir.²¹⁴

Haram aylarda tutulan oruç ise Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayı diye bilinen aylarda tutulan oruç müstehap oruçlardır.²¹⁵ Zilhicce ayının ilk dokuz günü,²¹⁶ Muharrem ayında eda edilen Aşura orucu,²¹⁷ Pazartesi-Perşembe orucu ile her aydan tutulacak üç günlük orucun veya Eyyâm-ı Bîz orucu göz önünde bulundurulduğunda

²⁰⁸ Karaman, vd. *İlmihal*, C, I, S, 387.

²⁰⁹ Ebû Dâvud, Savm, 59.

²¹⁰ İbn-i Mace, İkâmetü's Salavât, 191.

²¹¹ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 130-131.

²¹² Tirmizî, Savm, 46.

²¹³ A.g.e., Savm, 47.

²¹⁴ Karaman, vd. *İlmihal*, C, I, S, 387.

²¹⁵ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 128-129.

²¹⁶ Ebû Dâvud, Savm, 61.

²¹⁷ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 133.

zamanın akışıyla yukarıda zikredilen oruçların, haram aylarda tutulması ile daha faziletli bir amele dönüştüğü görülmektedir.²¹⁸

2.2.5. Oruç Tutmanın Yasak Olduğu Günler

Peygamberimiz, Ramazan Bayramının ilk günü ile teşrik günlerinde oruç tutmayı men etmiştir.²¹⁹ Kurban Bayramının ilk gününden sonraki teşrik günlerinde ise her ne kadar oruç tutmayı haram kabul eden görüşler olsa da çoğunlukla bugünlerde oruç tutmanın tahrimen mekruh olduğu kabul edilmektedir.²²⁰

Bayanların eza günleri diye bilinen hayız ve nifas günlerinde oruç tutmaları yasaklanmış olup temizlendikten sonra tutamadıkları gün sayısınca oruçlarını kaza ederler.²²¹

Bir gün öncesi veya bir gün sonrasını oruç tutmadıkça yalnız Muharrem ayının 10. günü ile sadece cuma veya cumartesi günlerine münhasır oruç tutmayınız uyarısında bulunan Peygamberimiz,²²² edası farz olan günlerin dışındaki günler için bu uyarıları yaptığı bilinmektedir.²²³ Ayrıca, şek günü diye bilinen Şaban ayının otuzuncu gününün, Şaban ayına mı yoksa Ramazan ayına mı ait olup olmadığı belli olmayan günde de oruç tutmak tahrimen mekruhtur.²²⁴

Rasulullah, hayat sürdükçe aksatmadan dâima eda edilen (Savm-i dâim) orucunu,²²⁵ bir sene boyunca kâmilten hiç bozmadan eda etme orucunu (Savm-i dehr) orucunu,²²⁶ iftar etmeden geceyi de oruçlu geçirmek suretiyle sonraki günün orucuna devam etme

²¹⁸ Zuhayli, *İslâm Fıkı Ansiklopedisi*, C, III, S, 128.

²¹⁹ Buhârî, Savm, 66; Müslim, Sıyam, 13; Ebû Dâvud, Savm, 50.

²²⁰ Zuhayli, *İslâm Fıkı Ansiklopedisi*, C, III, S, 122.

²²¹ Müslim, Hayız, 3.

²²² Buhârî, Savm, 69.

²²³ Ebû Dâvud, Savm, 51.

²²⁴ Zuhayli, *İslâm Fıkı Ansiklopedisi*, C, III, S, 120.

²²⁵ Buhârî, Savm, 56.

²²⁶ Tirmizî, Savm, 53.

orucunu, (Savm-i visal)²²⁷ ve Hz. Meryem ile Hz Zekeriya'nın tutuğu susma (Savm-i samt veya Savm-i sükût) oruçlarının eda edilmemesi gerektiği hususunda sahabeleri uyarmış ve tutulmasını uygun görmemiştir.²²⁸ Hz. Peygamber, ashabına yukarıda zikredilen oruçların yerine ise Savm-i Dâvud'u tavsiye etmiştir.²²⁹

Eda edilecek nafil orucu nevrüz ile mihricân diye bilinen ve baharı simgeleyen günlere özellikle tahsis etmek,²³⁰ kadının kocasından müsaade almadan nafil oruç tutması, misafirin ev sahibinden izin almadan nafil oruç tutması ve çalıştığı iş yerine karşı, tuttuğu nafil oruç dolayısıyla sorumluluğunu yerine getiremeyen kişilerin oruç tutmaları ve mekruh görülmüştür.²³¹ Ayrıca farz veya nafil olsun, oruç tutmanın hayati tehlikeye sebep olması muhtemel olanların da oruç tutmaları câiz görülmemiştir.²³²

2.3. Oruç ile İlgili Kavramlar ve Tasavvufi Yorumları

2.3.1. Rû'yet-i Hilâl

Rû'yet-i Hilâl, kameri ayların belirlenmesi için Ay'ın gözetlenmesi ve çıplak gözle görülmesi demektir.²³³ Rû'yet, kelime olarak görmek, karşılaşmak ve bakmak demektir.²³⁴ Hilâl ise kelime olarak, belli etmek, sesi yükseltmek ve haykırmak şeklinde tarif edilir.²³⁵ İstılahta ise kameri ayların bidayetini ve nihayetini belli eden, ayın ilk görünen hali ve gökyüzündeki sivri ince bir yay gibi görünen aydınlık şekildir.²³⁶

²²⁷ Müslim, Sıyam, 11.

²²⁸ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 123.

²²⁹ A.g.e., C, III, S, 133.

²³⁰ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 254.

²³¹ Karaman, vd. *İlmihâl*, C, I, S, 390.

²³² Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 119.

²³³ İrfan Yücel, "Hilal" *DİA*, C, XVIII, S, 4.

²³⁴ İbn Manzur, "*Lisânu'l-Arap*" "هلال" md. C, VI, S, 4689.

²³⁵ Süleyman Uludağ, "Rû'yet" *DİA*, C, XXXV, S. 310.

²³⁶ Yücel, "Hilal" *DİA*, C, XVIII, S, 1.

Vaktin belirlendiği zaman ölçüsü olan Ay'ın, senelerin hesabı ile sayılarının bilinmesi için takdir edilmiş bir ölçüye göre hareket ettiği malumdur.²³⁷ “*Hilâl'i gördüğünüzde oruca başlayın ve Hilâl'i gördüğünüzde oruca son verin.*”²³⁸ hadis-i şerif-i, emrolunan ibadetin bidayet ve nihayetini doğru tespit edilebilmek için Ay'ın tarassutunu öngörmektedir.

Sûfilere göre Ay'ın ilk evresi olan Hilâl'in, yeniliği, doğumu ve hayatın simgesini, dolunay ise parlaklık ve güzelliği, temsil eder.²³⁹

“هلال” kelimesinin “الله” ismi azam ile aynı harflerden müteşekkil olması dolayısıyla bazı tasavvufî yorumlar yapılmıştır. “الله” ismi azamın başındaki elif harfinin Hilal'i temsil ettiği, dolayısıyla Allah'ın nişanelerinin müşahedesi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca tek olan Hilal'in, kendisinden başka ilah olmayan “لااله” boyutuyla, Rabbimizin vahdaniyetini temsil ettiğine işaret edilmektedir.²⁴⁰ Ayrıca sûfiler, Ay'ın güzelliği ve nuru sebebiyle Allah'ın Cemâl sıfatını, güneşin ise sıcaklık ve yakıcılığı nedeniyle Celâl sıfatını temsil ettiğini ifâde etmişlerdir.²⁴¹

2.3.2. İmsâk

Orucun başlangıcı için şer'an belirlenmiş olan vakte ve yatsı namazı ile sahur vaktinin sona erdiğini belli eden zaman dilimine de imsâk denir.²⁴² Kökü, “م س ك” olan imsâk kelimesi, tutmak, alıkoymak, bir şeyi yapmağa karşı kendini tutmak demektir.²⁴³ Orucu bozacak fiillere karşı kişinin kendisini iftar vaktine kadar tutması,²⁴⁴ şeklinde de tarif edilen imsak kelimesini İbn Manzur, orucun Kur'an'daki karşılığı olan savm sözcüğü ile aynı manaya geldiğini ifade etmiştir.²⁴⁵

²³⁷ Bakara, 1/189; er-Rahman, 55/5.

²³⁸ Buhârî, Savm, 5.

²³⁹ Bozkurt, Nebi, “Hilal” *DİA*, C, XVIII, S, 13.

²⁴⁰ Kurnaz, “Hilal” *DİA*, C, XVIII, S, 11.

²⁴¹ Çelebioğlu, Amil, “Ay” *DİA*, C, IV, S, 188.

²⁴² Karaman, vd. “İlmihal” C, I, S, 381.

²⁴³ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, “مسك” md. C, VI, S, 4203.

²⁴⁴ Yitik, “Oruç” *DİA*, C, XXXIII, S, 414.

²⁴⁵ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, “صوم” md. C, IV, S, 2530.

Güneşin batışını, imsâk vaktinin nihâyeti olduğu hususunda aynı görüşte olan âlimler,²⁴⁶ bidayeti ile ilgili farklı görüşler ortaya koysada sûfiler “*Siyah iplik beyaz iplikten ayırıt edilinceye kadar...*”²⁴⁷ ayetini dikkate alır ve temkini elden bırakmadan hareket ederler.

Peygamberimizin “*Kötü söz ve çirkin davranış ile amel etmeyi terk etmeyenin, yemesini ve içmesini bırakmasına, Allah’ın ihtiyacı yoktur.*”²⁴⁸ İle “*Sizinle biri kavga etmek isterse ben oruçluyum desin,*”²⁴⁹ hadisi-i şeriflerinde, orucun imsak boyutuna dikkat çeken sûfiler, helalleri bile oruçluyken terk etme durumunun söz konusu olduğu böylesi bir ibadetin sıhhati için kişinin her türlü kötülüğe karşı kendisini tutması gerektiğini belirtmişlerdir.²⁵⁰

Hücviri’ye göre orucun bütün sırları ve ruhu imsaktır. İmsak’ı orucun hakikati diye tarif eden Hücviri, kişi oruçluyken kendisini yemek, içmek ve cimadan nasıl alıkoyuyor ise gözü, kulağı, dili, eli, ayağı ve bütün organlarıyla oruç tutup kendisini kötülüklerden tutmasını imsak’ın şartları olarak tarif eder.²⁵¹

Tasavvufî açıdan imsak, sadece oruç vaktinin girmesi ve orucun yasaklarına karşı kişinin kendisini tutması demek değildir. İmsak deruni mânada her türlü kötü ve çirkin davranışı terk etmeyi ve bunlara karşı uzak durmayı ifâde eder. İmsak, kulu Allah’tan uzaklaştıran her şeyden uzak durmaktır.²⁵²

²⁴⁶ Şener, Mehmet. “İmsâk” *DİA*, C, XXII, S, 238.

²⁴⁷ el-Bakara, 1/187.

²⁴⁸ Buhârî, Savm, 9.

²⁴⁹ Müslim, Sıyâm, 30.

²⁵⁰ İbn Arabî, Muhyiddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Fütûhâtü’l Mekkiyye*, I-IX, thk. A. Şemseddin (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l İlmiyye 1999) C, II, S, 330.

²⁵¹ Hücvirî, Ali b. Osman b. Ebu Ali Cüllâbî “*Keşfu’l Mahcûb*” I-II, thk. Esad Abdülhadi Kandil. (Kahire: el Mecisi’l Â’la li’s-Sekâfe, 2007) C, II, S, 565.

²⁵² İbn Arabî, *el-Fütûhâtü’l Mekkiyye*, C, II, S, 338.

2.3.3. İftar

Kelime olarak “ف ط ر” kökünden türeyen İftar kelimesi, açmak, yarmak, kesmek anlamına gelir.²⁵³ Istilâhî mânada ise oruç ibadetini usulüne göre tamamlamaya, oruç yasağının bittiği zamana ve orucu açmaya iftar denir. Oruç tutmayana ve başladığı orucu bozup tamama erdiremeyen kişiye müftir adı verilmektedir.²⁵⁴ İftar sözcüğü, savm ve imsâk kelimeleri ile fıkhi açıdan zıt anlamlıdır.²⁵⁵

İftar, güneşin batmasıyla oruç tutma vaktinin hükmen sona erdiği ve orucun tamamlandığı andır. Kur'an'da “...akşama kadar orucu tamamlayınız”²⁵⁶ emriyle tarif edilmiş, Hz. Peygamber ise iftar vaktinin güneş batınca gireceğini tebyin etmiştir.²⁵⁷

Rasulullah'ın, “*Kim bu ayda bir oruçlunun iftarını açmasına vesile olursa bu onun günahlarının affına ve cehennemden kurtuluşuna sebep olur. İftarını açanın sevabından bir şey eksilmeyeceği gibi iftar ikram edenin de oruç tutan kadar ecri vardır.*”²⁵⁸ Buyurmak suretiyle oruç tutanlara iftar ikram etmeyi teşvik ettiği bilinmektedir. Ayrıca Peygamberimiz, (s.a.v) iftar anındaki duanın makbul olduğunu ve geri çevrilmeyeceğini bildirmiştir.²⁵⁹

Yahudi ve Hristiyanların iftar vaktini te'hir ettiğini belirten Resulullah, iftarda acele etmenin sadece İslâm ümmetine mahsus olduğunu belirtmiş,²⁶⁰ vakit girdikten hemen sonra iftarda acele edilmesini etmiştir.²⁶¹ İftar vakti girdiğinde ise akşam namazını eda

²⁵³ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, “فطر” md. C, V, S, 3432.

²⁵⁴ Yitik, “Oruç” *DİA*, C, XXXIII, S, 414.

²⁵⁵ Şener, “İftar” *DİA*, C, XXI, S, 517.

²⁵⁶ el-Bakara, 1/187.

²⁵⁷ Müslim, Sıyâm, 10.

²⁵⁸ Münzirî, *et-Terğib ve't Terhib Mine'l-Hadis eş Şerif*, C, II, S, 94.

²⁵⁹ İbn-i Mace, Sıyam, 48.

²⁶⁰ Ebû Dâvud, Savm, 21.

²⁶¹ Buhârî, Savm, 445.

etmeden önce orucunu hurma veya su ile açmış, daha sonra namazını eda ettikten sonra iftar yemeğine devam etmiştir.²⁶²

Tasavvufî açıdan iftarı değerlendiren İbn Arâbi, iftarın sadece yemek ve içmekten ibaret olmadığını,²⁶³ güneşin batışı ve iftarın başlaması ile birlikte oruçlunun Allah'ın “*el-Gâlip*” ve “*el-Fâtır*” isimleriyle ahlaklandığını izah eder. İbn Arâbi, kişinin oruçluyken zahiri ve bâtını mânada, ibadetin ecrini boşa çıkaracak her şeyi terk etmesi neticesinde, orucu tamamlayıp iftar etmesi ve nefesine karşı galip gelmesini el-Galip ismi Âzamın, güneşin batıp iftar vaktinin girişiyle beraber ise el-Fâtır ismi âzamın tecelliyâtına nâil olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁴

İbn Arabî, Rasulullah'ın “*Oruçlunun iki sevinci vardır, birincisi orucunu açtığı iftar ânı, diğeri ise Rabbine kavuştuğu andır.*”²⁶⁵ hadisini şu şekilde yorumlar, ilk sevinç olan iftar anındaki sevincin orucun nihâyete ermesi dolayısıyla nefsin ihtiyaç duyduğu şeylere kavuşma sevinci olduğunu ve dünyevi bir sevinçten başka bir şey ifade etmediğini, ikinci sevincin ise kişinin Rabbine kavuşması dolayısıyla müşahedenin sevinci olduğunu izâh eder.²⁶⁶ Kelâbâzî, ise iftar anındaki iki sevincin sebebini, orucu salimen tamamlamak ve Allah'a kavuşma sevinci diye izah etmiştir. Mü'minin tüm nefsânî arzu ve isteklerini bırakıp bu dünyadan göç etmesi gerçeğini Allah'a kavuşma sevinci olarak tarif eden Kelâbâzî, hak vaki olunca gerçek iftarın gerçekleşeceğini belirtmektedir.²⁶⁷

İbn Arabî, iftar ânını, oruçlu için mahrumiyet ve mecburiyet vaktinin sona ermesi ve mubahların başladığı zevk vakti olarak tarif etmiş ve Allah'ın rahmet olarak gönderdiği Peygamberimize darlık yaşatmayacağını delili olarak iftar anındaki sevinci işaret etmiştir. İbn Arabî, iftarı tarif ederken, darlık ve sıkıntıdan kurtulmayı

²⁶² Buhârî, Savm, 22; Şener, “İftar” *DİA*, C, XXI, S, 517.

²⁶³ İbn Arabî, *el-Fütûhatü'l Mekkiyye*, C, II, S, 362.

²⁶⁴ Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları*, S, 286.

²⁶⁵ Buhârî, Savm, 9.

²⁶⁶ İbn Arabî, *el-Fütûhatü'l Mekkiyye*, C, II, S, 176.

²⁶⁷ Vahit Göktaş, “Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı” (*Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri, Tasavvuf Bilim Dalı, 2007) S, 342.

ifade eden o ânın, kuyudan kurtulan Hz. Yusuf'a hasredilmiş bir makam değil, Peygamberimize ait Muhammedî bir makam olduğunu işaret eder.²⁶⁸

*Kim bu ayda bir oruçlunun iftarını açmasına vesile olursa bu onun günahlarının affına ve cehennemden kurtuluşuna sebep olur. İftarını açanın sevabından bir şey eksilmeyeceği gibi iftar ikram edenin de oruç tutan kadar eciri vardır.*²⁶⁹ Buyurmak suretiyle Rasulullah'ın, oruç tutanlara iftar ikram etmeyi teşvik ettiği bilinmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, icabet vakti olan iftar anındaki duanın makbul olduğunu ve geri çevrilmeyeceğini bildirmiş,²⁷⁰ ve “Allah'ım, senin için oruç tuttum, verdiğin rızık ile orucumu açtım ve sana tevekkül ettim.”²⁷¹ şeklinde dua etmiştir.

2.3.4. Sahur

İsmi fecri sadık'tan önceki bölüm olan seher vaktinden alan sahur,²⁷² orucun başlangıç zamanı olarak bilinen imsâk'tan hemen önceki vaktin adıdır.²⁷³ Sünnet olduğu hususunda ittifak edilen sahurdan maksadın, sünnetinin yerine getirilmesi ile birlikte, oruç tutmak niyetiyle imsak'ın duhulünden önceki vakitte, oruç esnasında güç kaybına uğramamak için gıda almaktır.²⁷⁴

“Bizden bir yardım ve nimet olarak, seher vakti onları kurtardık. Şükredenleri işte böyle mükâfatlandırırız.”²⁷⁵ ayetini göz önünde bulunduran Kelâbâzî, sahur “Necât vakti” yani, kurtuluşa vesile olan vakit diye izâh eder.²⁷⁶ Sühreverdi ise uykunun bölünüp kalkılan sahur vaktinin önemine binaen, Rabbimizin seher'de tâat ve ibadet kastıyla uykuda olmayanların kalbini nur ile doldurduğunu, faydalandıkları bu nur

²⁶⁸ İbn Arabî, *el-Fütûhatü'l Mekkiyye*, C, II, S, 362.

²⁶⁹ Münzirî, *et-Terğib ve't Terhib Mine'l-Hadis eş Şerif*, C, II, S, 94.

²⁷⁰ İbn-i Mace, *Sıyam*, 48.

²⁷¹ Ebû Dâvud, *Savm*, 22.

²⁷² İbrahim Kâfi Dönmez, “Sahur” *DİA*, C, XXXV; S, 538.

²⁷³ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, “سحر” md. C, III, S, 2133.

²⁷⁴ Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 165.

²⁷⁵ el-Kamer, 54/34-35.

²⁷⁶ Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed, *Bahru'l-fevâid, (el-Meşhur bi-Maâni'l-Ahbar)*” thk. Vecih Kemaleddin Zeki, (Kahire: Dâru's Selam, 2008) C, I, S, 322.

sayesinde kalplerinin aydınlandığını ve gafillerin kalplerine de bu nur'un sirayet ettiğini izah etmiştir.²⁷⁷

Sahura kalkmanın oruca niyet etmek yerine geçtiğini ve ehli kitabın tuttuğu oruca muhalefet etme anlamına geldiğini işaret eden Kelâbâzî, “Şüphesiz ki sahurda bereket vardır.”²⁷⁸ hadisinde işaret edilen bereketten maksadın “Ziyade tâatler” olduğunu izah eder. Kelâbâzî, kulun daha fazla tâat ve ibadete sahur sayesinde hazır hale geldiğini, teheccüd, sabah namazı gibi duaların red edilmediği rağbet edilen vakitlere alıştığını, ayrıca gündüz tutulan oruç için sahurun kuvvet bulmaya vesile olduğunu ve oruçlunun kudretli bir şekilde oruç tutmasını sağladığını izâh etmiştir.²⁷⁹

Peygamberimizin “Sahura kalkınız, çünkü sahurda bereket vardır.”²⁸⁰ hadis-i şerifini “Allah’ım, ümmetinden erkenci olanları mübarek eyle.”²⁸¹ duasıyla izah eden Kelâbâzî, asıl bereketin erken uyanmakta olduğunu ve sahurun da insanları erken kalkmaya teşvik ettiğini, bir yudum su veya hurma ile olsa dâhi sahurun ihmal edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁸² Ayrıca, sahurun kişiye kazandırdığı önemli iki haslet dikkat çeker. Birincisi, Allah’a en sevimli namaz olan Davud (a.s) namazı olan teheccüde,²⁸³ ikincisi ise sabah namazına alıştırmasıdır.

Kelâbâzî, dört harcamada kulun hesaba çekilmeyeceğini bunların ise anne, baba, aile efradı ve sahur ile iftar için yapılan masraflar olduğunu tarif eder.²⁸⁴

İbn Arabî, sahabelerin sahuru “Felah” diye isimlendirdiğini,²⁸⁵ felah’ın beka anlamına geldiğini, tutulan orucun dünyada ömrün bitmesiyle, orucun mükellefiyetinin zâil

²⁷⁷ Sühreverdi, *Avârifü’l Maârif*, C, II, S, 168.

²⁷⁸ Müslim, Sıyâm, 9; Buhârî, Savm, 20.

²⁷⁹ Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, C, I, S, 34; Bkz, Göktaş, “İlk Dönem Müellif Sûfilerinden Kelâbâzî’nin Oruçla İlgili Yorumları” S, 113.

²⁸⁰ Buhârî, Savm, 20; Müslim, Sıyâm, 9.

²⁸¹ Ebû Dâvud, Cihad, 85.

²⁸² Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, C, I, S, 322.

²⁸³ Buhârî, Teheccüd, 7.

²⁸⁴ Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, C, I, S, 322.

²⁸⁵ İbn-i Mace, İkâmeti’s Salavât, 173.

olduğunu, âhirette kulun beslenmesinin devam etmesi nedeniyle beka manasında sahura felah denildiğini belirtmekte ve sahabelerin sahur vaktini geçirmekten korktuk manasında “*Felâhı kaçırmaktan korktuk*” dediklerini izah etmektedir.²⁸⁶

2.3.5. Mukâbele

Kökü “ق ب ل” olan mukabele kelimesi, karşı karşıya gelme yüzleşme ve karşılaşma anlamına gelir.²⁸⁷ Istılahta ise Kur’an’ı Kerim’i okumak, okunanı takip edip dinlemek ve hatim etmeyi ifade eder.²⁸⁸ Nazil olan ayet ve sûreleri, Cebrail’ in (a.s) Peygamberimize, Peygamberimizin de Cebrail’e okumasına “Arza” denilmektedir. Mukabele ise arza sünnetinin sonucudur.²⁸⁹

Ramazan ayına anlam katan en önemli husus Kur’an’dır. Kur’an’ın indirildiği ay olan Ramazan’da,²⁹⁰ Cebrail (a.s) ile Rasulullah’ın (s.a.v) her gece Kur’an’ı Kerim’i müzakere ve takrir etmek suretiyle karşılıklı arz ederek mukabele ettikleri bilinmektedir.²⁹¹

Rasulullah’ın hiç terk etmediği mukâbale sünnetinden maksat, sadece kırâat ve dinlemek değildir. Mukâbele, ilâhi kelamın tam ve eksiksiz öğrenilmesi, okunması ve tebliğ edilmesini de içermektedir. Mukâbele ve arz’ın en önemli hikmetlerinden bir tanesi de Hz. Peygamberin Cebrâil (a.s)’den, ashâbına Kur’an’ı nasıl öğretip tedris etmesi gerektiğini, yani ta’lim metodunu öğrenmesidir. Cebrâil ile Rasulullah’ın icra ettiği mukabele ve arza’nın Kur’an’ın indirildiği ay olan Ramazan’da gerçekleşmesi daha fazla ehemmiyet görmesini sağlamıştır. Ramazan’da sahabelerin aile fertleri ile mukabele okudukları zamandan günümüze kadar icra edilegelmiş olması, mukabelenin Ramazan’ın güzelliklerini ruhlara aksettiren müspet yönünü ortaya koymaktadır.²⁹²

²⁸⁶ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l Mekkiyye*, C, II, S, 412.

²⁸⁷ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, “ق ب ل” md. C, V, S, 3519.

²⁸⁸ Bozkurt, “Mukâbele” *DİA*, XXXI, S, 100.

²⁸⁹ Abdülbaki Turan, “Arza” *DİA*, C, III, S, 446-447.

²⁹⁰ el-Bakara, 1/185.

²⁹¹ Buhârî, Vahiy, 6 ; Turan, “Arza” *DİA*, C, III, S, 446.

²⁹² Bozkurt, “Mukâbele” *DİA*, C, XXXI, S, 100.

Kur'an'ı Kerim'i okumak, dinlemek ve okunanı takip edip hatim etmeyi ifade eden mukabele kelimesinin, tasavvuf ve hadis ilminde farklı anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir. Tasavvufta, sûfilerin mürşitleri veya birbirleri ile zikir halkasında yüz yüze oturmalarını,²⁹³ hadis ilminde ise muhaddis'ten yazılan hadisleri şeyhin nüshası ile okuyarak veya dinleterek karşılaştırma yapma fiiline mukabele denmektedir.²⁹⁴

Kur'an'ı İslam'ın teşrii kaynağı ve bütün ilimlerin membaı kabul eden sûfiler,²⁹⁵ “*Rabbini Kitabından sana vahyedileni oku*”²⁹⁶ ayeti ile “*Kendilerine kitabı verdiğimiz kimseler, onu hakkıyla okurlar*”²⁹⁷ ve “*Allah'ın adı anıldığı zaman kalplerin ürpermesi*,”²⁹⁸ dolayısıyla Kur'an'ı tertil usulü ile okumayı ve dinlemeyi düstur edinmişlerdir.²⁹⁹

Serrâc, Ebû Said Harrâz'ın şöyle dediğini nakleder. Kur'an'ı, huzur-ı kalb ile dinlemenin üç şekli vardır. İlk merhalesi, Hz. Peygamberden dinliyor gibi dinleme hassasiyeti göstermektir. Ardından bu hali aşarak, Cebrâil-i emin'den dinler gibi dinlemektir. En son ve zirve ise Allah'tan dinliyormuş gibi dinlemektir.³⁰⁰

Sûfilere göre, “*Tekrar tekrar okunması gereken bir kitap*”³⁰¹ ile “*Şifa ve rahmet kaynağı*”³⁰² olan Kur'an'ı dinlerken veya okurken hâsıl olacak bereketten mahrum

²⁹³ İsmail Ankarâvi, *Minhâcü'l Fukarâ*, Haz. Sadettin Ekici, Meral Kuzu, 3. Baskı, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011) S, 122.

²⁹⁴ Bozkurt, “Mukâbele” *DİA*, C, XXXI, S, 100.

²⁹⁵ Ayhan Okumuş, “Kur'an'ı Kerim'in Çok Boyutlu Okunuşu, Gazâlî. Örneği” *Mizanü'l Hak İslâmi İlimler Dergisi*, (2018) SY,7, S, 172.

²⁹⁶ el-Kehf, 18/27.

²⁹⁷ el-Bakara, 1/121.

²⁹⁸ el-Hac, 22/35.

²⁹⁹ el-Müzzemmil, 73/4; Bkz, Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdalbâki Surur, (Kahire: Dâr Kütübü'l Hadis, 1960) S, 352.

³⁰⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 216; Bkz., Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, terc. Hasan Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016) S, 82.

³⁰¹ ez-Zümer, 39/23.

³⁰² el-İsra, 17/82.

olmamak için kalb huzuru, tefekkür, tedebbür ve tezekkür hali içerisinde olunmalıdır.³⁰³ Bazı sûfiler “*Dinleyip sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele*”³⁰⁴ ayetini göz önünde bulundurup Kur’an’dan başka bir şeyin dinlenmesini tasvip etmezler. Sebebinin ise kalp huzurunun ancak Kur’an’ı dinlemek ve okumakla hâsıl olacağını ve kalbin vecd haline ulaşmasını bu şekilde mümkün görmekte oldukları.³⁰⁵ Bu hususa delil olarak “*Kalpler, ancak Allah’ı zikretmek ile mutmain olur.*”³⁰⁶ ayetini işaret ederler.

Sûfiler, Kuran’ı Kerim okurken, Allah’a (c.c) okuyor gibi hassasiyet gösterilmesi gerektiğini, namazda iken veya Kur’an dinlerken Allah’tan dinliyor gibi akıl ile birlikte ruhun ve kalbin Kemâl-i edep içerisinde, okunana ehemmiyet verilmesi gerektiğini işaret ederler. Kelâbâzî, “*Kur’an’ı sesinizle süsleyiniz*”³⁰⁷ hadisini “*Seslerinizi Kur’an okuyarak güzelleştiriniz*” şeklinde yorumlamış ve Kur’an okumanın sesin süsü olduğunu ve sese güzellik kattığını ifade etmiştir. Kelâbâzî, özellikle Allah korkusunu yüreğimizde hissedecek şekilde Kur’an okunması ve dinlenmesi gerektiğini izah ederken, Allah’tan haşyetin yani havf’ın alameti olarak hüznü işaret eder. Bu nedenle Kur’an okurken hüznü bir edâ ile okumayı ve tefekkür edip amel etmeyi tavsiye etmektedir.³⁰⁸

Kuşeyrî, Yezid el-Kirşî adlı bir sûfinin rüyasında Rasulullah’a Kur’an okuduğunu gördüğünü ve Rasulullah’ın “*Kıraat tamam, ağlamak nerede?*” buyurduğunu aktarmaktadır.³⁰⁹

³⁰³ Serrâc, *el-Lüma’*, S, 355.

³⁰⁴ ez-Zümer, 39/18.

³⁰⁵ Serrâc, *el-Lüma’*, S, 352.

³⁰⁶ er-Ra’d, 13/28.

³⁰⁷ İbn-i Mace, *İkâmeti’s Salavât*, 176.

³⁰⁸ Göktaş, “*Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı*” S, 223.

³⁰⁹ Kuşeyrî, Ebü’l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü’l Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmud, Muhammed b. Şerif, (Kahire: Dârü’l Şa’b, 1989) S, 614.

2.3.6. Terâvih

Terâvih, kelime olarak, rahata erişmek, dinlenmek ve rahatlamak anlamına gelen “Tervîhâ” kelimesinin çoğulu olup ruh ile aynı kelime kökü olan “روح” kelimesinden türemiştir.³¹⁰ Yorgunluğun izale edilişi, neşenin yerine gelmesi ve ruhun dinlenmesi anlamlarında da kullanılmaktadır.³¹¹ Teravih namazı, orucun farz kılındığı hicretin ikinci yılından itibaren eda edilmeye başlanmıştır.³¹² Hz. Peygamberin, Ramazan’da farz namazların dışında, teşvik edip eda ettiği ve hiçbir zaman terk etmediği namazdır. Hz. Peygamberin, Ramazan’da her gün teravih namazında bir cüz K. Kerim okuyarak hatmettiği bilinmektedir.³¹³ Bu sebeple Rasulullah’ın teravih namazından “*Kıyâm-i Şehr-i Ramazan*” ve “*İhyâ-i Leyâlî Ramazan*” (Ramazan Gecelerinin İhyası) diye bahsettiği bilinmektedir.³¹⁴

*"Kim iman eder ve sevabını Allah'tan dileyip Ramazan gecelerini ihya ederse geçmiş günahları bağışlanır."*³¹⁵ Hadisinin râvisi Ebu Hureyre, Rasulullah’ın, Ramazan gecelerinde terâvih namazını tavsiye ettiği anda bu hadisi buyurduğunu belirtmektedir.³¹⁶ Bu nedenle Ramazan gecelerini ihyadan maksadın, Terâvih namazı olduğu hususunda âlimlerin görüş birliğinde olduğu kaynaklarda yer almaktadır.³¹⁷

Rasulullah’ın (s.a.v) ashabına, Ramazan’ın üçüncü, beşinci, yedinci ve yirminci gecelerinde, Teravih namazının ilk sekiz rekâtını mescitte cemaat ile kıldırıldığını,³¹⁸ geriye kalan rekâtları ashabın kendi evlerinde eda ettiği, hatta sahabelerin evlerinden

³¹⁰ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, “روح” md. C, III, S, 1768.

³¹¹ M. Ziyaürrahman el-A‘zamî, “*Teravih Namazı*” trc. Selman Başaran, İslâmî Araştırmalar Dergisi, (Ankara, 1987) SY, 4, S, 5.

³¹² Osman Şahin, “Ramazan Gecelerini İhyâ Etmek İçin Kılınan Teravih Namazı” *Diyanet İlmî Dergi*, C, LI, (2015) SY, 2, S, 116.

³¹³ Muhammed Hamidullah, *İslam’a Giriş*, trc. Cemal Aydın, 16. bs, (T.D.V, 2016) S, 49.

³¹⁴ Müslim, *Salatü'l Misafirin*, 6; Buhârî, *Saletü't-Terâvih*, 31.

³¹⁵ Buhârî, *Saletü't-Terâvih*, 31.

³¹⁶ Zekeriya Güler, “Hadis Işığında Terâvih Namazı” *Diyanet Dergisi*, (Mayıs, 2017) S, 42.

³¹⁷ el-A‘zamî, “*Teravih Namazı*” SY, 4, S, 5.

³¹⁸ Eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali *Neylû'l-Evtâr Min Esrâri Müntekâ'l-Ahbâr*, I-XVI, thk. M. Subhî b. Hasen Hallâk, (Beyrut: Dâru İbni'l-Cevzî, 2006) C, III, S, 50.

arı vızıltısı gibi seslerin duyulduğu kaynaklarda izah edilmektedir.³¹⁹ Peygamberimiz, farz olur endişesiyle artık kendisinin imamet yapmadığı, daha sonra ashabın münferit olarak mescitte eda ettiği bilinmektedir.

Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir döneminde, münferit olarak edâ edilen teravih namazının, Rasulullah'ın vefatından sonra artık ümmete farz olma ihtimalinin olmadığı hususu ile birlikte, mescitte oluşan cemaat dağınıklığını göz önünde bulunduran Hz. Ömer, Übey b. Ka'b'den, terâvih namazını kıldırmasını istemiş ve günümüze kadar intikal etmiş olan uygulamayla eda edilmesini sağlamıştır.³²⁰ Hz. Ömer'in (r.a) halife iken cemaate yirmi rekât terâvih ile üç rekât vitir kıldırdığını bu konuda sahabelerin icma ettiğini ve herhangi bir itirazın olmadığı nakledilmektedir.³²¹

Terâvih namazının genelde cemaatle kılınması, münferit kılınmasından efdal kabul edilmiştir.³²² Gazâlî, Terâvih namazının cemaatle mi yoksa münferit olarak kılınmasının efdal olduğundan ziyade, kişinin huşu ve ihlâsı nerede elde edeceği hususunun düşünülmesi gerektiği noktasına dikkati çeker.³²³

Teravih namazının kaç rekât eda edilmesi gerektiği hususunda farklı görüşler söz konusu olsa da vitir ile birlikte on bir, yirmi üç veya otuz altı rekât eda edildiği, bazen dört rekâtta bir, bazen de iki rekât ta bir selam verildiği bilinmektedir.³²⁴

Terâvih namazı oruç tutmanın sünneti olmayıp Ramazan günlerinde yatsıdan sabah namazı vaktine kadar eda müddeti vardır. Ramazan ayına mahsus olması dolayısıyla herhangi bir nedenden ötürü oruç tutamayanlar Terâvih namazını yine de eda ederler.³²⁵ Allah'a muhabbetin kaynağı, Hakkı müşahede etmenin en mükemmel hâli

³¹⁹ Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 174.

³²⁰ Güler, “*Hadis'in Işığın'da Teravih Namazı*” S, 42.

³²¹ Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 175.

³²² Şahin, “*Ramazan Gecelerini İhyâ İçin Kılınan Teravih Namazı*” SY, 2, S, 88.

³²³ Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, I-IV, terc, A. Serdaroğlu, (İstanbul: Akçağ Yay. 1992) C, I, S, 552.

³²⁴ Güler, “*Hadis'in Işığın'da Teravih Namazı*” S, 43.

³²⁵ Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 174-175.

ve Hakk’a vuslat olan namaz ibadeti,³²⁶ sûfîlerin hayatında önemli ve vazgeçilmez bir değere sahiptir.³²⁷

İbn Arabî, Ramazan’ın Allah’ın isimlerinden olduğunu, bu ismin hürmetine, bu Ay’a erişenler için kıyam’ın (Tevarih’in) gerekli olduğunu,³²⁸ “*O gün insanlar âlemlerin rabbinin huzurunda kıyam ederler.*”³²⁹ ayeti ile izah etmektedir.

Oruç ayının gecelerinin önemli olduğunu ve ibadetle geçirilmesi gerektiğinin altını çizen İbn Arabî, ilâhi tecellilere mazhar olmanın, sadece oruçlu iken, imsaktan iftara kadar geçen süreyi değil, geceyi de kapsadığını, Kur’an’da gece gündüz ayırımı yapılmadan Ramazan ayının kâmilten zikredildiğini işaret ederek oruç tutulan günün gecesini de ibadetle geçirmeyi teşvik etmiştir. İbn Arabî, gündüz eda edilen orucun sevabının iftar ile kesintiye uğramaması ve Ramazan gecelerinde de oruç ibadetinin ecrine eşdeğer bir sevaba erişmek ve ibadeti sürdürmek ile birlikte ubûdiyyetin kesintiye uğramaması için teravîh namazının önemine vurgu yapmıştır.³³⁰

İbn Arabî, hadis-i şerifteki “*من قام رمضان*” “*Kim Ramazan gecelerini ihyâ ederse...*,”³³¹ cümlesinden maksadın teravîh namazı olduğunu, Rasulullah’ın vitr ile beraber on üç rekât kıldığını, iki rekâtta bir selam verdiğini ve rekâtlarda kıraati mümkün olduğu kadar uzun tuttuğunu, ne Ramazan’da, nede Ramazan’dan sonraki zamanlarda rekât sayısı olarak daha fazla kıldığının görülmediğini belirtir.³³²

³²⁶ Kelâbâzi, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk el-Buhârî, *Kitâbü’t-Tearruf li Mezhebi Ehli’t Tasavvuf*, 2. bs, haz. Arthur John Arberry, (Kahire: Mektebetû Hanci, 1994) S, 109-110.

³²⁷ Veysel Akkaya, “*Sûfîlerin “...Gözümün Nûru Namazda Kılındı” Hadisindeki Kurretu Ayn’a Bakışı*” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, (2014/2) C, XIII, SY, 26, S, 63.

³²⁸ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l Mekkiyye*, C, II, S, 174.

³²⁹ el-Mütaffifin, 83/6.

³³⁰ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l Mekkiyye*, C, II, S, 174-175.

³³¹ Buhârî, *Saletü’t-Terâvîh*, 31.

³³² İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l Mekkiyye*, C, II, S, 174.

Bazı sûfilerin ise istihsanda bulunup otuz altı rekât kıldığını ifade eden İbn Arabî, “Hiç şüphe yok ki, sizler için Rasulullah’ta güzel bir örneklik vardır.”³³³ ayetine istinaden, Rasulullah’ın uygulamasının terâvih namazında esas alınması gerektiğini işaret eder.

Terâvih namazını Ramazan ayının bir cüz’ü ve ecir itibariyle oruç ibadetinin devam etmesi olarak izah eden İbn Arabî, geceleyin eda edilen teravih namazını gündüzün aydınlığı gibi geceyi aydınlatan bir nur olarak işaret etmiş ve Ramazan ayını idrak ediyor olmayı, herhangi bir namaza durmaya benzetmiştir. Ayrıca İbn Arâbî, Teravih namazı dâhil, Ramazan ayını bir bütün olarak değerlendirilmesi gereken fırsat ayı olarak tarif etmektedir.³³⁴

2.3.7. Zekât

İslam’ın üzerine bina edildiği beş esastan biri olan zekât, kelime olarak çoğalmak, temizlenmek ve bereket demektir.³³⁵ İstılahta ise zekât, sadaka ile eş anlamlı olup zenginlik ölçüsü olarak kabul edilen nisaba malik olanların mallarından Kur’an’da belirtilen ihtiyaç sahiplerine ve Rasulullah’ın izah ettiği oranda senede bir defa verilmek üzere “Allah’ın takdir ettiği haktır.”³³⁶

Zekât, Kur’an’da namaz ile birlikte yirmi yedi, tek başına ise üç defa zikredilmiş olup hicretin ikinci yılında oruç emredildikten hemen sonra farz kılınmıştır.³³⁷ Kur’an’da Muttakilerin,³³⁸ Allah’ın emirlerine boyun eğenlerin,³³⁹ günahlarından arınıp tevbe edenlerin,³⁴⁰ Âhirete kesin iman edenlerin,³⁴¹ korku ve üzüntüye maruz kalmayacak

³³³ el-Ahzab, 33/21.

³³⁴ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l Mekkiyye*, C, II, S, 174-175.

³³⁵ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, “زكاة” md. C, III, S, 1849.

³³⁶ ez-Zâriyat, 51/51.

³³⁷ Mehmet Erkal, “Zekât” *DİA*, C, XLIV, S, 207.

³³⁸ el-Bakara, 1/177.

³³⁹ el-Mâide, 5/55.

³⁴⁰ et-Tevbe, 9/103.

³⁴¹ en-Neml, 27/3; Lokman, 31/4.

olanların,³⁴² altlarından ırmaklar akan cennetlere nail olacak olanların³⁴³ ve merhamet edilecek olanların ameli olarak vassfedilmiştir.³⁴⁴ Oruç ayına münhasır bir ibadet olmayan zekâtın, Ramazan ayına denk getirmenin maksadı “*Ramazan ayında sevapların Bir’e on mislinden, Bir’e yedi yüz katına kadar*”³⁴⁵ karşılık bulmasıdır.

Sûfiler, kalbin dünya malına karşı muhteris olmasını engelleyen ibadetler içerisinde zekâtı en başta gelen ibadet olarak kabul ederler.³⁴⁶ Kulun mülkünde mevcut olanın, aslında Allah’a ait olduğu hakikatini belirten sûfiler,³⁴⁷ “*Kim bir iyilikle yaparsa ona on katı ecir vardır*”³⁴⁸ ayeti çerçevesinde zekâtı, şeriatın ve tarikatın zekâtı diye iki yönlü izah ederler. Sûfilere göre, şeriatın zekâtı, kazanılmış olan dünya malının malum kısmını emredildiği gibi hak edenlere vermektir. Tarikatın zekâtı ise sürekli olarak sevap kazanma gayreti içerisinde olmakla birlikte, devamlılık arz eden ve Allah rızası için verilen sadakalardır. Tarikatın zekâtını, infak odaklı bir hayat ve Allah’ın verdiğini Allah için vermek anlayışını hayatın tamamına yaymak şeklinde izah etmek mümkündür. Zekât dâhil her yapılan infakin, en az on kat ecir ile karşılık bulacağını göz önünde bulunduran sûfiler, verilecek olanın ihtiyaç sahibine erişmeden Allah’a ulaştığını,³⁴⁹ dolayısıyla verilen zekâtın Allah’a borç verilmiş “*Karz’ı Hasen*” hükmünde olduğunu işaret ederler.³⁵⁰

Serrâc, bazı sûfilerin, “*Allah’ın bana dünya malı vermemiş olması, nasip etmesinden daha hayırlıdır.*” düşüncesinde olduğunu, çünkü sûfilerin, zekâtın nisabına ulaşacak miktara sahip olmaya veya biriktirmeye fırsat vermediğini ve hiç düşünmeden devamlı

³⁴² el-Bakara, 1/277.

³⁴³ el-Mâide, 5/12.

³⁴⁴ en-Nûr, 24/56.

³⁴⁵ Müslim, Sıyâm, 30.

³⁴⁶ Uludağ, *İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 91.

³⁴⁷ Abdulkadir Geylânî, *Sırrû’l Esrâr*, terc. Mehmet Eren, (İst.: Gelenek Yay. 2012) S, 70.

³⁴⁸ el-En’âm, 6/ 160.

³⁴⁹ Abdulkadir Geylânî, *Sırrû’l Esrâr*, S, 69.

³⁵⁰ el-Bakara, 1/245; Bkz, M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî’ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları*, 3. Baskı. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015) S, 262.

infak yolunu seçtiklerini izah ettikten sonra, sûfilerin genellikle bu görüşte olduğunu işaret eder.³⁵¹

Serrâc, bir gün bir sûfinin Ebû Bekir Şibli'ye (ö. 334/949)³⁵² beş devesi olanın ne kadar zekât vermesi gerektiğini sorduğunu, Şibli'nin farz olanın bir koyun olduğunu ama sûfi olmanın koşulu ise hepsini vermendir dediğini izah eder. Şibli'ye bu konuda delilin nedir diye sorulunca, Şibli'nin Hz. Ebu Bekir'in (r.a) bütün mallarını Rasulullah'a teslim ettiğini ve Allah Rasulünün, ailene ne bıraktın sorusuna ise Allah ve Rasulünü bıraktım dediğini ve buna Peygamberimizin itiraz etmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Serrâc, ihtiyaç sahibi sûfilerin, âdâb anlayışı gereği mubah olmasına rağmen zekât almadığını ve zekât malı yemediğini belirtir.³⁵³

Sûfiler, malın ve mülkün gerçek mânada kula ait olmadığını, kula ait olan kısmının ise Allah için infak edilen miktar olduğunu ve kulun sadece malın vekili olduğunu,³⁵⁴ “O'nun size emanet olarak verdiklerinden, başkaları için de harcayınız.”³⁵⁵ ayeti ile izah eder.

İbn Arabî, zekâtı temizlik ve arınma diye ifade etmiş ve bütün ibadetlerde olduğu gibi zekâtı da ilâhi esmalar ile ilişkilendirip izah etmiştir. Zekâtı “*el-Kuddûs*” yani kesin ve mutlak temizleyen manasındaki esmâ ile izâh ederken “*Onların mallarından sadaka (zekât) al ve bununla onları (günahlardan) arındırıp temizle.*”³⁵⁶ ayeti ile açıklar.³⁵⁷

İbn Arabî, verilmesi gereken zekât miktarının hakikatte mal sahibine ait olmadığını, emaneten ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere kendilerine tevdi edildiğine işaret eder. Bu nedenle kul, Allah'ın verdiğini, Allah için vermiş olur. Böylece kişi Allah'ın

³⁵¹ Serrâc, *el-Lüma* ' , S, 210.

³⁵² Dilaver Gürer, “Ebû Bekir Şibli” *DİA*, C, XXXIX, S, 125.

³⁵³ Serrâc, *el-Lüma* ' , S, 211.

³⁵⁴ Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Mânevi Yorumları*, S, 260.

³⁵⁵ el-Hadid, 57/7.

³⁵⁶ et-Tevbe, 9/103.

³⁵⁷ Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Mânevi Yorumları*, S, 258.

emrettiği ibadeti yerine getirmek suretiyle hem malını arındırdığını hem de nefsini temizlediğini beyan etmiş olur.³⁵⁸

Sûfilere göre, riya ve kibirden korunmak için zekâtın gizli verilmesi, aşıkâre verilmesinden daha efdaldır. Bu nedenle sûfiler, sadaka veya zekât verirken sağ elin verdiğini sol elin görmemesi için hassas davranırlar.³⁵⁹

İbn Arabî, zekât veya sadaka tevdi edildiğinde, Allah’a veriliyor olması hususunu şöyle izah eder, zekât veya sadakaya muhtaç olanın, aldığı miktarı Allah’tan aldığını bu nedenle zekâtı veya sadakayı verene değil Allah’a minnet duyulması gerektiğini izah eder.³⁶⁰

İbn Arabî’ye göre, zekâtın iki tür sevabı vardır. Birincisi malın elden çıkarılması, ikincisi ise malın elden çıkarılması sebebiyle nefsin mala duyduğu iştiağın, yani mal sevgisinin aşılmasıdır. Zekâtını veren insanın cimrilik hastalığından temizlendiğini ve kurtulduğunu işaret eden İbn Arabî, artık kulun üzerinden cimriliğin ve hasisliğin hükmünün kalktığını izah eder.³⁶¹

Serrâc, bazı sûfilerin mallarını infak ettiğini ve zevkle dağıttığını, maksadın cömert ve eli açık olarak bilinmek olduğu hususunda yanılma düşüklerini izah ettikten sonra, infak etmekten maksadın, illetten uzaklaşmak ve dünyalık ile alakayı kesmek olduğunu izah etmiştir.³⁶²

Zekâtın hikmeti ile ilgili sûfiler, kişinin serveti veren Allah’a karşı şükran borcunu yerine getirmesi dolayısıyla kulluk bilincine vesile olması, cimrilik ve bencillik yerine, cömertlik ile diğerkâmlığa vesile olması sebebiyle manevi zenginliğe sebep olduğunu tarif ederler.³⁶³

³⁵⁸ Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî’ye Göre İbadetlerin Mânevi Yorumları*, S, 259.

³⁵⁹ Gazalî, *İhyâ-u Ulûmi’-d-Din*, C, I, S, 594.

³⁶⁰ Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî’ye Göre İbadetlerin Mânevi Yorumları*, S, 254.

³⁶¹ A.g.e., S, 261.

³⁶² Serrâc, *el-Lüma’*, S, 526.

³⁶³ Mehmet Demirci, “İbadetlerin İç Anlamı” *Tasavvuf İlmi ve Araştırma Dergisi*, (Ankara: 2000) SY, 3, S, 24.

2.3.8. Fitre

Kelime olarak “فطر” kökünden olan fitre,³⁶⁴ orucu nihayete erdirmeyi ifade etmekte ve fitır sadakası ile aynı manaya gelmektedir.

İstılahta ise Ramazan ayını idrak ederek orucun nimetlerinden faydalanmanın, bayrama kavuşmuş olmanın bir şükran belirtisi ve bedenın zekâtı olarak kabul edilir. Kaynaklarda “Sadakatü'l-Fıtr” veya “Zekâtü'l-Fıtr” diye anılan ve vucübiyeti Bayram sabahı olan fıtr sadakasının, Ramazan ayı içerisinde verilebileceği gibi bayram sabahı verilmesi sünnettir.³⁶⁵

Fıtr sadakası vermek için zekâtta aranan nisap şartı aranmaz. Fitre, Müslüman ve hür olan herkesin ödemekle mükellef olduğu bir sadakadır.³⁶⁶ Sadece zekât ve fitre alacak durumda olanlar fitre vermez. Fıtr sadakası ile zekâtın verileceği kesim aynı yerler olup fitrenin buğday, arpa, hurma, kuru üzüm olarak verilebileceği gibi günümüzde bir insanın günlük yiyecek ihtiyacını karşılayacak bir miktar olarak verilmesi daha kabul görmektedir.³⁶⁷

Fıtr sadakasının hikmeti ise bir ay boyunca oruç tutmuş olan bedenın sadakası ve zekâtı, namazdaki sehiv secdesi, gibi orucu eda edenin eksikliğini tamamlama ve uygun olmayan davranışlardan temizlenmesi ile birlikte bayrama kavuşmanın şükrünü ve ihtiyaç sahiplerinin sevinmesine vesile olan tasadduku ifade eder.³⁶⁸

İbn Arabî, Fıtr sadakasını “Zekâtü'l-Fıtr” diye zikrederken, hiçbir şeye muhtaç olmayan manasındaki Samedâniyet sıfatının, yalnızca Allah'a ait olduğunu, sadaka veya zekâtını veren kulların, Allah'a karşı her zaman fakr ve ihtiyaç halinde olduğunu unutmaması gerektiğine dikkat çeker. İbn Arabî, bir ay boyunca oruç tutmak suretiyle kulun vasıflandığı geçici samedâniyetin, bayram sabahında nihâyete ermesi

³⁶⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, “فطر” md. C, V, S, 3435.

³⁶⁵ Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 383.

³⁶⁶ İsmail Köksal, “Zekât ve Fitre Vermek ile Kurban Kesmeyi Gerekli Kılan Zenginlik Üzerine Mukayeseli Bir Değerlendirme” *Dicle Üniversitesi. İlâhiyat Fakültesi. Dergisi* (2006) C, VIII, SY,1, S, 71.

³⁶⁷ Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 393.

³⁶⁸ A.g.e., C, III, S, 384.

dolayısıyla samadâniyet vasfının kendisine ait olmadığını, tamamen Allah’a ait olduğu bilinciyle Zekât’ül-Fıtr’ın verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁶⁹

2.3.9. Kadir Gecesi

Kökü “ق.د.ر” olan kadir kelimesi,³⁷⁰ güç, kuvvet, kudret, karar, hüküm ve yücelik demektir.³⁷¹ Kur’an da zikredilen ve Allah’ın sıfatlarından biri olan “Kadir” kelimesi birçok ayette zikredilmektedir.³⁷² Kadir gecesi ıstılahta, değerli, şerefli, hayırlı, itibarlı, takdir ve karar gecesi gibi anlamlara gelmektedir.³⁷³

Kur’an’ı Kerim’in indirilmesi, Âlemi İslâm’ın ve tüm insanlığın dönüm noktasıdır. Kadir gecesini önemli kılan en önemli husus Kur’an’ı Kerim’in bu mübârek gecede indirilmesidir.³⁷⁴ Bu nedenle, Kadir gecesi, İslâm’da en değerli ve faziletli gece olarak kıymet görür. Allah’ın insanlığa son hitabı Kur’an’ı Kerim’i insanlığa ulaştıracak son Peygamberin Risalet vazifesi ile şereflendirildiği gece olan, Kadir gecesine erişip ihya edenin, geçmiş günahlarının af edileceği, duaların kabul edileceği,³⁷⁵ ve bir insan ömrüne eşdeğer ecre kavuşacağı müjdelenmektedir.³⁷⁶

Hakkında müstakil bir sûre bulunan Kadir gecesi, “*Kur’an’ın indirildiği.*” “*Bin aydan hayırlı*” olan, “*Allah’ın izniyle, Cebrail ile meleklerin, Fecir’e kadar yeryüzü ile gökyüzü arasında mekik dokuyarak insanlara kurtuluşu ve esenliği müjdelediği mübarek bir gecedir.*”³⁷⁷ bu nedenle Hz. Peygamber, Ramazan ayının son on günü girdiğinde bu geceleri ihya eder, ev halkını uyandırır ve ibadete teşvik ederdi.³⁷⁸ Hz. Ayşe’nin, Kadir gecesine erişir isem nasıl dua edeyim sorusuna, Rasulullah’ın

³⁶⁹ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l Mekkiyye*, C, II, S, 281.

³⁷⁰ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, “قدر” md. C, V, S, 3545.

³⁷¹ M. Sait Özervarlı, “Kadir” *DİA*, C, XXIV, S, 124.

³⁷² el-Bakara, 1/284, Hûd, 11/4.

³⁷³ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, “قدر” md. C, V, S, 3545.

³⁷⁴ ed-Duhan, 44/2.

³⁷⁵ Buhârî, İman, 2.

³⁷⁶ el-Kadr, 97/ 3; Bkz, el-Mekkî, *Kütü’l kulûb*, C, 3, S, 1245.

³⁷⁷ el-Kadr, 97/1-5.

³⁷⁸ Buhârî, Fadlu Leyletü’l-Kadr, 5.

“Allah’ım, Sen affedicisin, affetmeyi seversin, beni de affeyle” diye tavsiyede bulunduğu bilinmektedir.³⁷⁹

İbn Arabî, Kadir gecesinin senede sadece bir gün olduğunu ve deveran ettiğini, senenin herhangi bir gününe de denk gelebileceğini söyler. Bu mübarek geceyi iki husunun önemli kıldığını bunların ise Kur’an’ın indirildiği gece ile bin aydan daha hayırlı ecir dahil her hikmetli işin karara bağlandığı gece olarak tarif eder. İbn Arabî, Kadir gecesinin vakti ile ilgili mutlaka Ramazan’da olmasının zorunlu olmadığı ve deveran iddiası,³⁸⁰ biraz uç bir görüş olarak durmakta ise de muhtemelen, ibadete teşvik etme ve her geceyi Kadir Gecesi bilecek şekilde arayışa yönlendirme isteği söz konusu olabilir. Ancak, Kur’an’ın Ramazan ayında indirilmesi dolayısıyla,³⁸¹ Kadir gecesinin Ramazan Ayında olduğu hususunda ittifak olduğu unutulmamalıdır.³⁸²

Kadir gecesini aramanın hikmetini, “*Dâru’l-bekâ olan âhirette elde edilecek nimetlerin kıymetli olmasıdır.*” şeklinde açıklayan İbn Arabî, Kadir gecesinin Ramazan ayının son on günün tekli günlerinde aranmasının hikmetini ise günün iki cüzden, yani gece ve gündüzden meydana geldiğini, Kadir gecesinin ise günün gecesine ait olduğunu ve gecenin de günün vitri yani teki olması dolayısıyla, tekli gecelerde aranmasını hadis-i şerife dayandırarak izah etmiştir.³⁸³

İbn Arabî, Kadir gecesine erişmek maksadıyla cemaatle ibadet edilmesini Hz. Peygamber’in onayladığını, mescitte topluca namaz kılan topluluğu Rasulullah görünce, bunları sorduğunu ve “*İsabet etmişler*” buyurduğunu anlatır.³⁸⁴

Sûfiler, Peygamberimizin uyguladığı gibi Ramazan gecelerinin tümünü ihya etmeye gayret ederler. Özellikle son on güne girildiğinde, İtikâf sünnetini yerine getirmek suretiyle, arzu ve iştiaak ile Kadir gecesinin ecrine nail olmak için ibadetlerini

³⁷⁹ İbn-i Mace, Kitabü’l Duâ, 5.

³⁸⁰ İbn Arabî, *el-Futûhâtü’l Mekkiyye*, C, II, S, 409.

³⁸¹ el-Bakara, 1/185.

³⁸² M. Sait Özervanlı, “Kadir” *DİA*, C, XXIV, S, 124.

³⁸³ İbn Arabî, *el-Futûhâtü’l Mekkiyye*, C, II, S, 408.

³⁸⁴ A.g.e., C, II, S, 413.

sıklaştırır ve hassasiyet gösterirler.³⁸⁵ Sûfiler, Kadir gecesinin gizli olmasının hikmetini ise daha fazla ibadet etmek, “Geçmiş ve gelecek günahları affettirmek”³⁸⁶ ve kulun Allah’a muhtaç olduğunu her dâim hissetmesini sağlamak diye izah etmişlerdir.³⁸⁷

2.3.10. İtikâf

Kökü “ع ك ف” olan itikâf kelimesi, bir yere kapanmak, hapsolunmak ve inzivaya çekilmek demektir.³⁸⁸ İstılahta itikâf, İbadet kastıyla mescit veya mescit hükmündeki bir yerde oruçlu bulunmak ve belirli kurallara uyarak sadece kulluk ile meşgul olmaktır.³⁸⁹ İtikâf ibadetini icra eden kişiye mu’tekif denir. Mu’tekif’in amacı ise Hak ile beraber olmaktır.³⁹⁰

Halktan uzaklaşma, bir yerde inzivaya çekilme anlayışı ilahi dinlerde ve cahiliye döneminde var olan bir gelenektir.³⁹¹ “Tavaf edenlere, ibadete kapanacaklara (âkifîn) ve rükû ve secde edecek olanlara evimi temiz tutun.”³⁹² İlâhi fermanı itikâf ve halvet’in en az Hz. İbrahim döneminden süregeldiği anlaşılmaktadır.³⁹³ Peygamberlerin hayatları göz önünde bulundurulduğunda Hz. Süleyman’ın, Beytü’l Makdis’te, Hz. Musa’nın, Tur Dağında inzivaya çekildiği ve bu geleneği Hz. Zekeriya, Hz. Yahya Hz. Meryem ve Hz. İsa’nın da sürdürdüğü kaynaklarda yer almaktadır.³⁹⁴

İtikâfın meşruiyeti kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Mu’tekif’in dinen mükellef ve temiz olması gerektiği gibi itikâfın mescit veya mescit hükümde bir yerde yapılması

³⁸⁵ İbn Arabî, *el-Futûhâtü’l Mekkiyye*, C, II, S, 409.

³⁸⁶ Buhârî, İman, 27.

³⁸⁷ İbn Arabî, *el-Futûhâtü’l Mekkiyye*, C, II, S, 414.

³⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arap*, “عكف” md. C, IV, S, 3058.

³⁸⁹ Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 216.

³⁹⁰ Mehmet Şener, “İtikaf” *DİA*, C, XXIII, S, 457.

³⁹¹ Emrah Dindi, “Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikâf ve Oruç” *Yakın Doğu Üniversitesi. İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, (2017) C, 3, SY, 2, S, 32.

³⁹² el-Bakara, 1/125.

³⁹³ Şener, “İtikaf” *DİA*, C, XXIII, S, 458.

³⁹⁴ Emrah Dindi, “Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikâf ve Oruç” C, III, SY, 2, S, 36.

gerekir. Kadınların itikâf için mescitte bulunmaları şart olmayıp kendi evlerinde itikâfa girebilirler.³⁹⁵

Sûfiler, Hz. Peygamberin Hira mağarasında inzivaya çekilip tefekkürle meşgul olmasını ve Ramazan ayının son on gününde icra ettiği itikâf ibadetini, halvet olarak isimlendirir.³⁹⁶ Bu sebeple Sûfiler, itikâfın ve halvetin önemi ve lüzumu hususunda hem fikirdirler. Sebebi ise Hak ile beraber olmaya ve halktan uzak kalmaya hassasiyet göstermeleri ve halvetin makamların en üstün olmasıdır.³⁹⁷ Cüneyd-i Bağdâdi, halveti izah ederken, ilahi emirlere muhalefeti terk edip selâmeti ve kurtuluşu isteyenlere has bir ibadet olarak tarif eder.³⁹⁸

Peygamberimiz “*Ramazan gecelerinde her zamankinden daha fazla ibadet eder ve aile fertlerini uyandırıp ibadet etmelerini isterdi.*”³⁹⁹ Rasulullah, “*Ramazan’ın son on gününe eriştiğinde itikâfa girmiş ve Kadir gecesini Ramazan’ın son o günü içerisinde arayınız,*”⁴⁰⁰ tembihatında bulunmuş ve itikâfın Kadir gecesine erişmek için büyük fırsat olduğunu işaret etmiştir.⁴⁰¹

Peygamberimizin hiç terk etmediği ve Ramazan’ın son on gününde mescitte eda ettiği itikâf, sünnet-i kifaye olarak bilinen itikaftır. Bunun dışında vacip ve müstehap olan itikâf ibadetlerinden de bahsedilebilir. Vacip olan itikâf, bir kişinin herhangi bir vakitte itikafa gireceğine dair adakta bulunmasıdır. Müstehap olan itikâf ise mescitte herhangi bir zamanda adak adamaksızın az bir süre dahi olsa itikâf niyetiyle bulunmaktır.⁴⁰²

³⁹⁵ Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 216-218.

³⁹⁶ Mehmet Mansur Gökcan, “Hz. Peygamber’in Yaşantısında Tasavvufî Unsurlar” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2017) C, XVII, SY, 2, S, 321.

³⁹⁷ İbn Sevdekin, “*İdrîs Fassı, Şeyh-i Ekber İbnü’l Arabî’nin Fusûs’undan İdris Fassı’na şerh.*” 1. bs. trc. Veysel Akkaya, (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013) S, 50.

³⁹⁸ Serrâc, *el-Lüma’*, S, 277.

³⁹⁹ Buhârî, *Fadlu Leyleti’l-Kadr*, 5.

⁴⁰⁰ Buhârî, *Fadlu Leyleti’l Kadr*, 2.

⁴⁰¹ Uludağ, *İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 90.

⁴⁰² Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, C, III, S, 219.

İtikâf, Allah hariç, kalbin her şeyden uzaklaştığı, ihlâs ve samimiyet gerektiren bir ibadet ve en değerli ameldir. Peygamberimizin insanlardan uzaklaşıp Allah’a yakınlaşma maksadıyla Hira’da inzivaya çekilmesine kurb, toplumdan uzaklaşıp tek başına uzlete çekilmesine fena, aklen, ruhen ve kalben Allah’a yönelmesi ise Hakk’a teveccühtür.

el-Mekkî, kişinin bütün düşüncesini Allah’ın emrettiği gibi harekete geçirmesi ve kalpteki her türlü beklentiden kurtulması için halvetin çok önemli olduğunu ifade eder. Mekkî, kalbin kapısı hükmünde olan gözün, kişi halvette iken birçok şeyi görmekten kurtulduğu için kalbin kirlenmesine, nefsin canlanmasına mâni olduğunu izah eder.⁴⁰³

Sühreverdi, Yahya b. Muaz’ın, “الوحدة منية الصديقين” “*Tek başlarına kalmak, Sıddıkların arzuladıkları şeydir.*” buyurduğunu, Zunnûn el-Mısri’nin de İnsanı ihlaslı kılmak için halvetten daha üstün bir şey görmediğini, halvete muhabbetle sarılanın, ihlâs sütununa tutunduğunu ve başarmının rüknü olan sıdkı elde ettiğini izah etmiştir.⁴⁰⁴

2.3.11. Bayram

Bayram kelimesinin Arapça karşılığı “عيد” (Îyd) tir. Mutlu olma sevinme ve neşelenme anlamına gelen bayram kelimesi, rahatlamak, süslenmek ve topluca güzel vakit geçirmek manasına da gelmektedir.⁴⁰⁵

Hicretten önce cahiliye âdeti üzere kutlanmakta olan iki bayram yerine, orucun farz kılındığı hicretin ikinci yılında, Rasulullah’ın Sahabe-i Kirâm’a “Allah, kutlamış olduğunuz iki bayramı size daha hayırlı olan iki bayramla, Kurban (Îydü’l Adhâ) ve Ramazan (Îydü’l Fatr) bayramıyla değiştirmiştir.”⁴⁰⁶ hadisi şerifi doğrultusunda mü’minler bu sevinç günlerini günümüze kadar idrak etmişlerdir.⁴⁰⁷

Peygamberimiz, “Bu Bayram günümüzde yapacağımız ilk şey namaz kılmaktır.”⁴⁰⁸ buyurarak bayram namazına dikkat çekmiştir. Ayrıca, meşru çerçevede bayramlarda

⁴⁰³ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, I, S, 279.

⁴⁰⁴ Sühreverdi, *Avârifü’l-Maârif*, C, II, S, 40.

⁴⁰⁵ Sargon, Erdem. “Bayram” *DİA*, C, V, S, 257.

⁴⁰⁶ Ebû Dâvud, Saletü’l-Îdeyn, 239.

⁴⁰⁷ Bayraktar, İbrahim “Bayram” *DİA*, C, V, S, 259.

⁴⁰⁸ Buhârî, *Kitabü’l-Îdeyn*, 13.

oyun ve eğlencelerin tertiplendiği, yeni elbiselerin giyinildiğini ortamı teşvik etmiştir. Rasulullah'ın Hz. Ayşe ile cariyelerinin bayramda def çalmalarına itirazda bulunmadığı gibi, Hz. Ebu Bekir'in onları uyarmasına karşılık “*Onları bırak*” diye ikazda bulunmuştur. Peygamberimizin Medine'ye dışardan gelen Sudanlıların çeşitli oyunlar sergilemesine karşı çıkmadığı gibi, Hz. Ayşe'nin onları izlemesine de izin verdiği bilinmektedir.⁴⁰⁹

Peygamberimiz, Bayram namazına gidilmeden önce hurma veya herhangi tatlı bir şeyin yenilmesi, tekbir getirilerek mescide gidilmesi ve namazdan önce Fıtır Sadakası verilmesini tavsiye etmiştir.⁴¹⁰ Sevinç ve mutluluk günü olan bayramların ilk gününde oruç tutmanın men edildiği ve Rasulullah'ın Bayram günlerini kastederek “*Bu günler yeme, içme ve Allah'ı zikretme günleridir*”⁴¹¹ buyurduğu bilinmektedir.

Dargınlığın, husumetin ve nefret duygularının terk edilip herkesin muhabbetle kucaklaşıp bir araya geldiği bayram günleri, toplumun tüm katmanlarının hep birlikte mutluluğu yaşadığı ve hediyeleştiği önemli günlerdir.⁴¹² Hz. Ömer'in, bayramlarda ve heyetler geldiği zaman giyinmek üzere aldığı yeni bir cübbeyi Rasulullah'a hediye ettiği, Peygamberimiz de kabul ettiği bu hediyeye karşılık cübbesini vererek mukabele ettiği kaynaklarda yer almaktadır.⁴¹³

Bursevi ise en büyük Bayramın, (İyd-i Ekber) gerçek sevincin Likâullah olduğunu izah eder.⁴¹⁴ Ayrıca, gerçek adı Numan olan Hacı Bayram Veli, Somuncu Baba adıyla maruf Şeyhi Hamideddin-i Aksarayı'ya bir Bayram günü intisap ettiği için şeyhi ona “Bayram” nisbesini uygun görmüştür.⁴¹⁵ Bayram nisbesini benimseyen Numan, “Noldu bu gönlüm” şiirinde, sevincini ve ulaştığı merhaleyi “Bayramı imdi Bayramı

⁴⁰⁹ Buhârî, Kitâbü'l-İdeyn, 13.

⁴¹⁰ Bayraktar, “Bayram” *DİA*, C, V, S, 260.

⁴¹¹ Ebû Dâvud, Dahâye, 9.

⁴¹² Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 102.

⁴¹³ Buhârî, Kitâbü'l-İdeyn, 13.

⁴¹⁴ Cengiz, “Bursevi'de İbadetler Metafiziği” C, XVI, SY, 3, S, 156.

⁴¹⁵ Kezban Paksoy, “Bursevî'nin Bir Eseri: Şerhi Rumûzât-ı Hacı Bâyrâm-ı Veli” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Volume 4-6, 2009) S, 377.

imdi, Bayram edersin yar ile şimdi, Hamd-ü senalar hamd-ü senalar, Yar ile bayram kıldı bu gönlüm” şeklinde tasvir ederek Bayramı “Müridin, Mürşid-i Kâmiline kavuşması” ve “Âşıkın Maşukuna vuslatı” manalarında kullanılmıştır.⁴¹⁶

Ramazan orucuyla nefsini kontrol etmeye gayret gösteren, bir ay boyunca bütün azalara tutturulan oruçların yanı sıra, Kadir Gecesi arzulanarak idrak edilmiş olan oruç ibadetinin hazzı ile birlikte bayram sevincini yaşamak, ilâhi bir ikram ve hak edilmiş bir mutluluktur. Bu mutluluğun asıl kaynağı ise kalbin, ruhun ve nefsin oruç ibadetiyle sâfiyete kavuşması ile birlikte bir ay boyunca kesbedilmiş tâat ve ibadetlerin âhirette kula sağlayacağı faydadır.⁴¹⁷

⁴¹⁶ Şahin, Haşim, Tasavvuf Kültüründe Bayramlar, *Dergâh: Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, (2017) C: XXVIII, SY, 331, S. 27-30.

⁴¹⁷ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 102-103.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÛFİLERE GÖRE ORUÇ VE TÜRRLERİ

3.1. Sûfilere Göre Bir İbadet Olarak Oruç

Vücudun ihtiyaç duyduğu gıdayı terk etme ve nefsi Allah'ın emrine boyun eğdirmesi dolayısıyla eşsiz bir ibadet olan oruç, insanı ruhen ve bedenen arındırıp iç dünyamızı diri kılan en mühim ibadetlerdendir.⁴¹⁸ Fiil, ahlak ve ilâhi emre itaatte, meleklerle benzemeyi tasavvufî hayatın hedefi olarak gören sûfiler, oruç ibadeti sayesinde gıdaya ve şehvi arzulara ihtiyaç duymayan meleklerin hasleti ile bezenildiğini belirtirler.⁴¹⁹

Allah'a sevgi, hürmet ve itaatin en güzel ifadesi olarak kabul edilen ibadetler, insanın yaratılış gayesi,⁴²⁰ alçak gönüllü olmanın zirvesi,⁴²¹ ve başıboş bırakılmadığının ispatıdır.⁴²² Bu sebeple ibadetler, abdiyyetimizi ve mükellefiyetimizi hatırlatan en önemli unsurlardır.⁴²³ Orucun daha iyi anlaşılması ve iç anlamına vâkıf olabilmek için ibadet kavramının iyi anlaşılması gerekir şöyle ki;

Kökü “عبد” olan ibadet kelimesi, sözlükte itaat etmek, kullukta bulunmak, tapınmak, boyun eğmek ve kul köle olmak anlamındadır.⁴²⁴ İstilahta ise Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla, O'na saygı gösterip emrettiklerine kayıtsız şartsız uyup hayatı itaat bilinci ve teslimiyetle sürdürmektir.

⁴¹⁸ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 87.

⁴¹⁹ Yusuf Şen, “Zâhiri ve Bâtını Fıkıh: Gümüşhânevi Örneği” *Gümüşhane Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (2014) C, III, SY, 6, S, 60.

⁴²⁰ ez-Zâriyat, 51/56.

⁴²¹ Hâbil Şentürk, “İbadet Psikolojisi, Hz. Peygamber Örneği” (İstanbul: İz. Yayınları, 2000). S, 32; Bkz, İdris Türk, “Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerim İç Anlamı” (*Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2009) S, 15.

⁴²² el-Kıyâme, 75/36.

⁴²³ el-Bakara, 1/21.

⁴²⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, “عبد” md. C, IV, S, 2777.

Dinimizde ibadetlerin uygulama, şekil ve usulleri Kur'an'ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye'ye dayanır. İslam'ın bina edildiği beş esasın ibadetlerden meydana gelmesi, ibadetlerin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Bu nedenle emredilen bütün ibadetlerde mutlaka hikmeti ilâhiyye ve kulların menfaatine taalluk eden hem dünyevi ve uhrevi hem de zâhiri ve bâtını birçok önemli husus söz konusudur.⁴²⁵ Ayrıca, oruç dâhil bütün ibadetler Allah'ı bilmek, nefsi dizginlemek, kalbi sâfi kılmak ve ruhu temizlemek için en önemli vâsıta olarak kabul edilmektedir.⁴²⁶

Kurbiyet vesilesi olan ibadetlerin, sabırlı olmak ve ma'siyetlerden korunmak için vazgeçilmez olduğunu izah eden Kelâbâzî, orucun kul ile Allah arasındaki sır olduğunu ve kulu takvâyâ erıştirdiğine işaret eder.⁴²⁷ Ayrıca Kelâbâzî, ibadet mükellefiyetinin sadece bu dünya için geçerli olduğunu, ihlâs ve samimiyetle yapılmayan ibadetin kula bir faydasının olmadığını belirtmektedirler.⁴²⁸

Oruç Allah'a kalben ve ruhen ulaşmayı kolaylaştıran, her türlü nefsanî arzuları ve şehveti terbiye eden ve insanın iç dünyasını imar eden ibadetlerin başında yer alır.⁴²⁹ Bu nedenle Kelâbâzî, farz veya nafil olsun ibadetlerin tümünde ihlâs ve samimiyet içinde bir kulluk için nefse muhalefetin önemini vurgulamıştır.⁴³⁰ Oruç başta olmak üzere her türlü ibadeti nefis mücâhadesi olarak kabul eden sûfiler,⁴³¹ böylece nefse karşı olan mücâhadeyi oruç ibadeti sayesinde gerçekleştirir.

⁴²⁵ Mustafa Sinanoğlu, "İbâdet" *DİA*, C, XIX, S, 233.

⁴²⁶ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 72.

⁴²⁷ Göktaş, "Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı" S, 228.

⁴²⁸ A.g.t., S, 336.

⁴²⁹ Mürüvvet Tezekinci, "İslam'daki İbadetlerin Ahlaki Boyutu" (*Yüksek Lisans Tezi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens, Temel İslam Bil. Ana Bilim Dalı, 2008) S, 51.

⁴³⁰ Göktaş, "Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı" S, 332.

⁴³¹ Sultan Adanır, "İlk Dönem Sûfilerin'de Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık" (*Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2016) S, 47.

Kelâbâzî'ye göre, oruç dâhil ibadetlerin tamamında ihlâs ve samimiyet içinde bir kulluk için Muhabbetullâh ve Mehâfetullâh önemli hususlardır.⁴³² İbadetlerin cehennemden necât, cennete kavuşma ve saadet için eda edildiği anlayışından ziyade, karşılık beklemeden sadece Allah rızası için eda edilmesi gerektiğini ifade eden Kelâbâzî, ihlâs ve samimiyetle, karşılık beklemeden Muhabbetullâh ve Mehâfetullâh çerçevesinde eda edilen ibadetleri, en üstün ibadet olarak tarif etmiştir.⁴³³

İbadetleri yerine getirmenin makam ve hallere erişmek için önemli olduğunu ifade eden Kelâbâzî, hallerin devamlılığı için ibadetlerin ihlâs, samimiyet içerisinde, teslimiyetle ve de eksiksiz eda edilmesi gerektiğini izah etmiştir.⁴³⁴ Bu vesileyle Şakîk-i Belhî, orucu seyr-ü sülûk'ta mânevi kuvveti sağlayan ve mesafe kat etmeye sebep olan en önemli ibadet olarak kabul eder.⁴³⁵

Rızâ-i ilahiye gaye edinen sûfilerin, nefsi tezkiye etme, ahlakı güzelleştirme ve uhrevi saadet vasıtası olarak gördükleri ibadetleri eda ederken sadece farz olanı eda etmekle iktifa etmezler. Aynı zamanda, nafile ibadetlere de farz ibadetler gibi hassasiyet gösterirler. Bu hususun sebebi ise kişi Rabbine kul olduğu kadar hür olur şeklinde izah edilir.⁴³⁶

Kelâbâzî, oruç dâhil tüm ibadetlerin sırlarına vâkıf olmak için gayret gösterilmesi gerektiğini belirtmiş, deruni boyutlarına hassasiyet gösterilmeyen ibadeti ise ruhsuz bir bedene benzetmiştir. İbadetlerin zahiri yönlerini ve fıkıh ilminin bütün gereklerini hassasiyetle tatbik etmeyi öngören Kelâbâzî, bununla birlikte ibadetlerin iç anlamlarına da vakıf olmayı temel gaye kabul eder.⁴³⁷

Kulların, Cennete ancak Allah'ın rahmeti ile ulaşabileceğini, cennetteki mertebelerin ise ancak ibadetler ile elde edilebileceğini belirten Hücvirî, cennette ebedi kalmanın

⁴³² Göktaş, “Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı” S, 218.

⁴³³ A.g.t., S, 334.

⁴³⁴ A.g.t., S, 140.

⁴³⁵ M. Nedim Tan, “Tasavvuf İstilahlarının Teşekkül Dönemi Açısından Şakîk-i Belhî'nin Âdâbü'l-İbâdâtı” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2013) C, XLV, S, 179.

⁴³⁶ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 80.

⁴³⁷ Göktaş, “Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı” S, 332.

karşılığının ise oruç ibadeti olduğunu belirtmiş ve bu hususu “*Oruç bana aittir, ecrini ancak ben veririm.*”⁴³⁸ kudsî hadisiyle izah etmiştir.⁴³⁹

Kuşeyrîye göre, düzgün bir tevhid akidesi olmadan Allah’ın rızasını kazandıracak bir ibadete ulaşmak mümkün değildir.⁴⁴⁰ Bu nedenle ibadetlerde asıl maksadın marifetullah olduğunu işaret eden Kuşeyrî, “...*bana ibadet etsinler diye yarattım.*”⁴⁴¹ ayetindeki ibadetten maksadın “*Marifetullah*” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kuşeyrî, Marifetullah’ı, Allah’ı tanımak ve Allah’ı bilmek diye tanımlamış ve Allah’ı bilmeden, tanımadan gerçek manada ibadet edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁴² Bahşedilen sonsuz ve sayılması mümkün olmayan nimetlerden istifade eden insanoğlunun, hamd ve şükürünü ancak ibadetler ile ifa etmesini mümkün gören sûfîler,⁴⁴³ emredilen farzlar ile birlikte Rabbimizin rızasını kazanmak için yapılan her işin ibâdet olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁴⁴

3.1.1. Anlamı

Mutasavvıflar, orucu nefsin alışkanlıklarını terk etmek ve arzu edilen şeylerin yokluğuna sabretmek ve bütün organlarımızı kötülüklerden uzak tutmak diye tarif ederken orucun bir amacının da sabır olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁴⁵ Mekki, “*Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyiniz.*”⁴⁴⁶ ayetindeki sabırdan maksadın, oruç olduğunu, oruç tutarak, zühd hali üzere Allah’tan yardım istenmesi gerektiğini belirterek Hadis-i şerifte geçen ifade ile Ramazan ayını da “*Sabır Ayı*”⁴⁴⁷ olarak nitelemiştir. Ayrıca,

⁴³⁸ Buhârî, Savm, 9.

⁴³⁹ Hücviî, *Keşfu’l Mahcûb*, C, II, S, 564.

⁴⁴⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l Kuşeyriyye*, S, 26.

⁴⁴¹ ez-Zâriyat, 51/56.

⁴⁴² Kuşeyrî, *er-Risâletü’l Kuşeyriyye*, S, 26.

⁴⁴³ en-Nahl, 16/18; Sinanoğlu, “İbâdet” *DİA*, C, XIX, S, 233.

⁴⁴⁴ Türk, “*Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerim İç Anlamı*” S, 30.

⁴⁴⁵ Demirci, “*İbadetlerin İç Anlamı*” SY, 3, S, 23.

⁴⁴⁶ el-Bakara, 1/45.

⁴⁴⁷ İbn-i Mace, Sıyam, 55.

oruç ibadetini eda edenin, zâhid ve âbid olduğunu ifade eden Mekkî, tasavvufî açıdan orucu, “*Peygamberimizin ve sâlihlerin tuttuğu oruç*” diye tarif etmiştir.⁴⁴⁸

Şair İmru’l Kays’a ait bir şiirde, “*İze sâme’n-nehâru (Gün yükseldiği zaman)*” mısrasındaki *savm* kelimesinin yükselmek anlamında kullanıldığını göz önünde bulunduran İbn Arabî, orucu “*En yüksek*” ibadet olarak nitelemiş, dolayısıyla orucun Kur’an’da “*Savm*” kelimesi ile müsemma olunduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁹

İbn Arabî, oruç ibadetini eda edenin misilsiz ve kulu kemâle erdiren bir ibadeti yerine getirdiğini, böylece “*Misilsiz olmak*” özelliğini kazandığını izah etmiş ve misli olmayanın hakikatte kâmil olduğunu beyan etmek suretiyle orucun önemini ortaya koymuştur. İbn Arabî, “ليس كمثله شيء” “*Kendisi gibi bir şey olmayan.*”⁴⁵⁰ ayetinden hareketle, orucu Allah’ın kendisine izafe etmesi dolayısıyla, ibadetler arasında “ليس من نوعه شيء” “*Benzeri olmayan şey.*” şeklinde tarif etmektedir. Ayrıca İbn Arabî, orucun Allah’a kurbiyet vesilesi olduğunu, kulun oruç sayesinde tenzihîyet (benzersizlik) ve samedâniyetin (hiçbir şeye muhtaç olmamak) sıfatları ile ahlaklandığını izâh eder. Kulun yemeyi, içmeyi ve şehvetleri terk edip meleklerin vasfına haiz maneviyata sahip olmayı, oruç ibadeti sayesinde elde ettiğini ve bu sebeple Rabbimizin orucu kendisine has kıldığını belirten İbn Arabî, Allah’ın rızasını elde etme, nefsi terbiye etmeyi ve ahlâkı güzelleştirmeyi oruç ibadetine anlam katan hususların başında zikreder.⁴⁵¹

Kudsi hadiste belirtildiği gibi orucun Allah’a ait olması ve mükâfatının da Allah tarafından özel olarak verilecek olması sebebiyle,⁴⁵² Rabbimizin orucu kurbiyet vesilesi kıldığını ve kendisine izafe ettiğini belirten İbn Arabî,⁴⁵³ orucu ibadetler içerisinde kulu en fazla kemâle erdiren, nefsi her türlü zevk ve şehvetten uzak tutan ve yükselten, ibadet olarak tarif etmiş ve orucun kula kazandırdığı kemal sıfatına dikkat çekmiştir. İbn Arabî, oruç tutanlara Allah’ın bazı yasaklar getirdiğini, yasağın ise men

⁴⁴⁸ Mekkî, *Kûtü’l kulûb*, C, I, S, 218.

⁴⁴⁹ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l-mekkiyye*, C, II, S, 331.

⁴⁵⁰ eş-Şûrâ, 26/11.

⁴⁵¹ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l-mekkiyye*, C, II, S, 329.

⁴⁵² Müslim, Sıyâm, 30.

⁴⁵³ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l-mekkiyye*, C, II, S, 329.

etmek anlamına geldiğini, ayrıca dinimizin oruç tutanlara koyduğu yasaklardan bir tanesinin de oruçlu iken kavga etmek isteyene “*Ben oruçluyum.*”⁴⁵⁴ demek suretiyle kavgacı davranıştan uzak duran kişinin davranışından yola çıkarak, orucun fiili terk anlamına geldiğini işaret etmekte ve bu yönüyle de orucun ibadet olarak benzerinin bulunmadığını izah etmektedir.⁴⁵⁵

Mevlâna’ya göre oruç, Kur’an’ın sırrı, İslâm direğinin en büyüğü, insanların nefisleriyle yaptıkları savaş, kalp gözünün açılması için gıdaya ve şehvete ağzı kapamak, varlıkta iken yokluğa alıştıran ve insanı kemal’e götüren en önemli ibadettir.⁴⁵⁶

3.1.2. Amacı

Oruç ibadetinin amacı hem zâhiri hem de batini manada kişiye sağlayacağı faydaları elde etmektir. Orucun zahir ve batın boyutları göz önünde bulundurulduğunda, sadece tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar aç kalmaktan ibaret olmadığı görülür. Ayrıca, Hakîm Tirmizi’nin, (ö. 320/932) “*Risaletü Büdüvvü’ş-Şe’n*” adlı risalesinde Hz. Davûd’dan naklettiği, “*Ey Rabbim, namaz ve oruç ile bedenimi temizlememi emrettin.*” cümlesi orucun amacına matuf önemli bir izahattır.⁴⁵⁷ Bu sebeple, orucun en başta gelen amaçlarından bir tanesi de beden ve nefsin ihtiyaçlarını sınırlandırmak, nefsin alışkanlıklarını terk etmek ve arzu edilen şeylerin yokluğuna sabrederek nefse boyun eğdirmektir.⁴⁵⁸ Oruç süresince kulun her türlü gıdadan ve şehvi zevklerden kendisini imsak etmesi bu amaca matuftur.⁴⁵⁹ Bu nedenle sûfiler,

⁴⁵⁴ Buhârî, Savm, 9.

⁴⁵⁵ Müslim, Sıyâm, 30; İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l Mekkiyye*, C, II, S, 330-331.

⁴⁵⁶ Müjgan Cumbur, “*Mevlânâ ve Oruç Ayı*” Konya, I. Milletler Arası Mevlâna Kongresi, (1987) S. 140; Bkz, Demirci, “*İbadetlerin İç Anlamı*” SY, 3, S, 23.

⁴⁵⁷ et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b, Ali el-Hakîm, *Risaletü Büdüvvü’ş-Şe’n*, thk, Osman Yahya, (Beyrut. 1965) S, 18; Bkz, Salih Çift, “*Hatmü’l Evliyâ*, Ebû Abdullah Muhammed b, Ali el-Hakim et-Tirmizî” *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (2015) SY, 15, S, 358.

⁴⁵⁸ Türk, “*Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı*” S, 19.

⁴⁵⁹ Demirci, “*İbadetlerin İç Anlamı*” SY, 3, S, 20.

oruç ibadetiyle, sabırlı olmayı, nefsi tezkiye etmeyi, ahlâkı güzelleştirmeyi ve Allah'ın rızasını elde etmeyi amaçlar.⁴⁶⁰

Oruç ibadetinden asıl maksadın, kulun sadece aç ve susuz kalması değil, her türlü gûnahtan sakınmak olduğunu belirten Mekki,⁴⁶¹ tüm organlara oruç tutturmayı orucun en önemli amacı olarak görür. Bütün organlarına oruç tutturmayı başaramayan kimse şeklen oruç tutsa da hakiki manada özünü yakalayamamış ve oruç ibadetinin manevi kazanımlarından ve hikmetlerinden uzaklaşmış olur.⁴⁶²

Şiblî, orucu kişiye güzelliği dokunacak bir ibadet olarak görür. Bir sûfiye bu güzelliğin hayat boyu yansması için ömründen kalanı bir gün kabul ederek onu da oruçla geçirmesini tavsiye eder.⁴⁶³

Hücvirî, kıymetli gördüğü oruç ibadetini kişinin her türlü kötülükten kendisini alıkoyması manasında, imsâk olarak tarif etmiş, orucun amacını ise Allah'a karşı kulluğun gereklerini yerine getirmek, nefsi terbiye ederek takvâyâ ulaşmak, ferdi ve toplumu geliştirmek suretiyle Allah'ın râzı olacağı huzurlu bir ortam oluşturmak şeklinde izâh etmiştir.⁴⁶⁴

Sûfilere göre, deruni anlamı ve hikmetleri düşünülmeden tutulan oruç ruhsuz bir beden gibidir. Nasıl ki ruhsuz bir beden faydasız ise iç dünyamıza hitap etmeyen oruç da Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi “*Aç kalmaktan öte bir şey*” değildir.⁴⁶⁵ Dolayısıyla kul, oruç ibadetini eda ederken, orucun feyiz ve bereketini elde edememe gibi olumsuzlukla karşı karşıya kalabilir.

Kelâbâzî, orucun kalkan olması ile ilgili olarak, orucun bedenî gayret neticesinde eda edilmesi dolayısıyla oruç tutan vücudu ateşin yakmasının caiz olmadığını, cehennem ateşi nasıl abdest azalarını yakmayacaksa orucu eda edenleri de cehennemin

⁴⁶⁰ Türk, “*Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerim İç Anlamı*” S, 19.

⁴⁶¹ Mekki, *Kûtü'l-kulûb*, C, III, S, 1246-1247.

⁴⁶² A.g.e., C, I, S, 218.

⁴⁶³ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 221.

⁴⁶⁴ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, C, II, S, 565.

⁴⁶⁵ İbn-i Mace, *Sıyam*, 21.

yakmayacağını işaret ederek orucun koruyuculuk vasfını ve amacını ortaya koymuştur.⁴⁶⁶

Orucun amacını kavramak, faziletlerini elde etmek ve sâlih insanların tuttuğu orucu eda etmeye gayret etmek için altı organın muhafaza edilmesi gerektiğini beyan eden Mekkî, bu altı organı, göz, kulak, dil, kalp, el ve ayağı ıslah diye tarif eder. Gözü ıslah, gözlere hâkim olmak ve serbestçe sağa sola bakmaktan alıkoymak, haram ve nehyedilmiş her manzaradan uzak tutmaktır. Kulağı ıslah, hoş olmayan şeylerden, gıybetten ve yalan konuşanların sohbetinden alıkoymak ve çirkin sözlerden kulağı korumaktır. Dili ıslah etmek; dilimizi faydasız ve mâlâyânî konuşmalardan uzak tutmak, sözün esiri olmaktansa dilimize sahip çıkmak ve gıybet, yalan, dedikodu gibi dilin her türlü afet ve belasından korunmaktır. Kalbi ıslah, kalbi tamamen Allah’a ait kılmak ve kalpte Allah’tan başka hiçbir şeye yer vermemek diye izah eden Mekkî, elleri ıslahın, ellerimizi haram olan her şeyden uzak tutmak ve türlü kötülöklere uzanmaktan alıkoymaktır. Ayakları ıslah ise hayırlı işler dışında uygun görölmeyen yerlere gitmekten ayaklarımızı men etmek olduğunu beyan eden Mekkî, bu altı organı ıslah etmeyi başaran kişilerin oruç ibadetinin amacına uygun hareket ettiğini ve fazilet sahibi oruçluların tuttuğu orucu eda etmiş ve aynı zamanda yakın iman sahiplerinden biri olarak tarif eder.⁴⁶⁷

Kelâbâzî, “*Hiç kimse midesinden daha tehlikeli bir kap doldurmamıştır. İnsan midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe, üçte birini de teneffüse ayırmalıdır.*”⁴⁶⁸ hadisine göre, mideyi üçte birlik kısımdan fazla doldurmanın sünnete uygun olmadığını ve şerre sebep olacağını bildirmiştir. Kâfirin batnını doldurarak şerli hale geldiğini, aşırı yemeğin ortaya çıkardığı şehvet ile nefsin isteklerinin esiri olduğunu ve bu isteklerin asla bitmediğini izah eden Kelâbâzî, nefsin isteklerine gem vurulması ve aşırı yemeğin dizginlenmesi ile ilgili hususları, orucun amaçları arasında zikreder.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Göktaş, “*İlk Dönem Müellif Sûfilerinden Kelâbâzî’nin Oruçla İlgili Yorumları*” S, 112.

⁴⁶⁷ Mekkî, *Kûtü’l kulûb*, C, III, S, 1245-1246.

⁴⁶⁸ İbn-i Mace, *Et’ime*, 55.

⁴⁶⁹ Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, C, I, S, 132.

Serrâc, oruçlu iken azık derdine düşmeden, rızkının nereden geleceğini ve ne ile iftar açacağını bilmeyen kanaatkâr sûfinin hâlini, kendisine iftariye hazırlamış ve bekleyen oruçlunun halinden daha faziletli olduğunu izah etmiştir. Azık derdine düşmeyen sûfinin teslimiyet ve tevekkül açısından orucun âdâbını yerine getirdiğini ve faziletli bir oruç eda ettiğini işaret eden Serrâc,⁴⁷⁰ oruç ibadetinden asıl amacın, kulun sadece aç ve susuz kalması değil, her türlü gûnahtan sakınmak olduğunu beyan etmiştir.

“*Ey iman edenler; Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi sizlere de farz kılındı.*”⁴⁷¹ ayetinden anlaşılacağı üzere orucun farz kılınmasındaki gaye takvâdır. Önemine binaen oruç ve takvâ ilişkisini oruç ve hikmetleri konusu adı altında ayrıntılarıyla ele alacağız.

Mekkî, “*Oruç, yalan ve gıybetle parçalanmadıkça sahibini (azaptan) koruyan kalkandır.*”⁴⁷² hadis-i şerifine istinaden, oruçlu iken kişi yalan söylediği, gıybet ettiği veya günah işlediği her an orucunu parçaladığını, günlerce tuttuğu oruç, saat saat birleştirilerek bir günün orucuna saat saat tamamlandığını belirtir. Ayrıca Mekkî, gıybet eden kimsenin, orucunu yırtmış olduğunu, orucunu tevbe ve istiğfar ile tamir etmesi gerektiğini izah etmiştir.⁴⁷³

Mekkî, Süfyan-ı Sevri’nin “*Kim gıybet ederse orucu bozulur*” dediğini naklederek oruç ibadetindeki asıl maksadın, kulun sadece aç ve susuz kalması değil, her türlü gûnahtan sakınmak olduğunu beyan eder.⁴⁷⁴ Mekkî, “*Beş şey orucu bozar ve sevabını yok eder. Yalan, gıybet, koğuculuk, yalan yere yemin ve şehvetle harama bakış.*”⁴⁷⁵ hadisi şerifini bu hususa delil olarak göstermekte ve orucu kalbî açıdan muhafaza etmenin önemine vurgu yapmaktadır.

Oruç dâhil, ibadetlerin gayesinin sadece Allah’ın rızasını kazanmak ve ecri yalnızca O’ndan beklemektir, diyen Muhâsibî, “*İhlaslı bir şekilde oruç tutmak istiyorsan*

⁴⁷⁰ Serrâc, *el-Lüma*, S, 219.

⁴⁷¹ el-Bakara, 1/183.

⁴⁷² Nesâî, Sıyâm, 43.

⁴⁷³ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, III, S, 1246-1247.

⁴⁷⁴ A.g.e., C, III, S, 1247.

⁴⁷⁵ Deylemi, Ebû Mansûr, *Firdevs el-Ahbâr*, I-V, 1. Baskı, thk. Fevvez, Ahmed ve M. Mu’tasimillâh el-Bağdadi, (Beyrut: Dâr Kütübü’l Arâbi, 1987) C, II, S, 312, No: 2801.

*niyetin iftar etmek olmamalı” ikazından sonra “Ameller hâtimeleriyle” değerlendirilir.”*⁴⁷⁶ diyerek asıl amacın Allah için olması, ihlâs ve samimiyetle günahlardan uzak durmak ve orucu tamamlamak olması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁷⁷

Mekkî, orucun amacına vasıl olmak için kişinin oruç tuttuğunun farkında olması, açlığı ve susuzluğu yüreğinde hissetmesi gerektiğini belirtmiş, ayrıyeten orucun amacına ve âdâbına uygun davranmanın, iftardan evvel yemek derdine düşmemek olduğunu izah etmiştir.⁴⁷⁸

Oruç dâhil, ibadetlerdeki asıl amacın, rızâi ilâhi ve ecri yalnızca Allah’tan beklemektir diyen Muhâsibî, *“İhlaslı bir şekilde oruç tutmak istiyorsan niyetin iftar etmek olmamalı”* ikazından sonra *“Ameller hâtimeleriyle değerlendirilir.”*⁴⁷⁹ diyerek asıl niyetin Allah için olması ve günahlardan uzak durmak olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁰

Mekkî, kişi sadece midesi ve tenasül uzvuna oruç tutturursa kaybının kazandığından daha fazla olduğunu, o kimse oruç tutmuştur ancak diğer azalarını muhafaza etmediğinden orucunun sevabını zayi etmiş ve orucun amacına muhalefet ettiğini ifade etmiştir. Bu durumda olan kimseyi, azaları sadece mesh ederek abdest alıp namaz kılan kimsenin durumuna benzetmiş ve onun kendisine neyin lazım olduğunu bilmemesi sebebiyle de böyle bir abdest ile eda edilen namazın makbul olmadığını ifade etmiştir. Mekkî, bu örneğiyle, orucun amacına uygun davranmanın nasıl olması gerektiğinin izahatını yapmış olmakla birlikte, orucun aç kalmaktan ve cinsellikten uzak durmaktan ibaret olmadığını da izâh etmiştir.⁴⁸¹

Mekkî’ye göre, kişi iftarını helal gıda ile açma hassasiyeti göstermeli, az yemeli ve nasip olan nimetlere yeterli olmasa dahi kanaat etmelidir. Oruçlu, oruç anını gaflet içinde değil, orucun amacına uygun bir şekilde ibadet aşkıyla, namaz, zikir, şükür,

⁴⁷⁶ El-Muhâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed, *er-Riâye*, I-II, çev. Abdülhakim Yüce (İstanbul: Işık Yayınları, 2005) C, I, S, 253.

⁴⁷⁷ Muhâsibî, *er-Riâye*, C, I, S, 247.

⁴⁷⁸ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, III, S, 1246.

⁴⁷⁹ Muhâsibî, *er-Riâye*, C, I, S, 253.

⁴⁸⁰ A.g.e., C, I, S, 247.

⁴⁸¹ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, III, S, 1246.

tahmid ve tesbih ederek oruç tuttuğunun idrakinde olmalı, gündüz fazla uyumamalı ve orucu uykuya tutturmamalıdır. Ayrıca Mekkî, oruçlu iken dünyevi düşüncelerin kalpten silinmesi gerektiğini ifade etmiş, daima helâle yönelmek, şükrü dâim kılmak ve kanaati kalbe yerleştirmek için Allah'ın çokça zikredilmesini tavsiye etmiş ve kalbi dünya ile meşgul etmeyip insanların fazla konu yapılmamasını tavsiye etmiştir.”⁴⁸²

Tasavvuf ilminin gayesi, orucun gayesi gibi ahlaklanarak Allah'a ve marifetullahâ ulaşmaktır. Sûfiler hem oruç tutarak hem de aç kalarak nefsi terbiye etmeye, Allah'a yaklaştırmaya ve O'nu bilmeye çalışmışlardır.⁴⁸³ Neticede orucu riyazet yöntemi olarak ele alan sûfiler, oruç ile yetinmemiş, nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi için kendilerine göre farklı açlık uygulamaları geliştirmiş ve açlık (cu') kavramını tasavvufta münferit bir konu olarak ele almışlardır.⁴⁸⁴ Ayrıca Oruç sayesinde edindiğimiz bütün güzellikleri bütün ömre taşımak, orucun deruni manaları ve hikmetlerinden istifade etmek, sûfilerin oruç ibadetiyle hedeflediği amaçlar arasında yer alır.⁴⁸⁵

3.1.3. Önemi

İslam'ın inşa edildiği beş temel esastan biri oruçtur. Kudsî hadiste, “*Oruç benim içindir, onun karşılığını ben vereceğim*”⁴⁸⁶ buyrulması, oruç ibadetinin önemini ortaya koymaktadır. Bütün ibadetlerin Allah için olduğu gerçeğini zikreden İbn Arabî, Rabbimizin oruç hariç, hiçbir ibadete oruç gibi aidiyet bildirmediğini, dolayısıyla kul ile Allah arasındaki sır ve aracısız eda edilen orucun ecri için sınırsız ve herhangi bir aracı olmadan Allah'tan olduğunu ifade eder.⁴⁸⁷

Serrâc, oruç ibadetini, kıymeti bilinmesi gereken mühim bir ibadet olarak tarif etmiş ve diğer ibadetler gibi orucun zâhiren belli olamayacağını ve kul ile Allah arasında ki sır ibadet olduğunu izâh ederek Allah indindeki önemine dikkat çekmiştir. Bazı sûfilerin, Hakk'a kavuşuncaya kadar oruçlu olmaya gayret ettiklerini belirten Serrrâc,

⁴⁸² Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, III, S, 1247.

⁴⁸³ Adanır, “*İlk Dönem Sûfilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*” S, 114.

⁴⁸⁴ A.g.t., S, 20.

⁴⁸⁵ A.g.t., S, 15.

⁴⁸⁶ Buhârî, Savm, 30.

⁴⁸⁷ Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Mânevi Yorumları*, S, 285.

oruç ibadetine bu kadar ihtimam göstermelerinin sebebini ise “*Oruç kalkandır.*”⁴⁸⁸ hadis-i şerifi olduğunu belirtir. Serrâc, ibadetler içerisinde günahlara kalkan olmanın oruca has olduğunu, oruç ibadetini şeytanın her türlü hilesine, nefsin kötü alışkanlıklarına ve neticede cehenneme karşı kalkan kılındığını işaret etmiştir.⁴⁸⁹

Oruç tutanların “*Sabirun*” yani sabır ehli olduğunu izah eden Serrâc, İnsanların alışkanlıklarını terk etmeye meyletmesi nedeniyle oruç tutanları sabredenler ve sınırsız ecrin sahipleri olarak tarif eder.⁴⁹⁰ Orucun kişiye nefsin her türlü arzu ve isteklerine karşı sabırlı olmayı öğrettiğini belirten Serrâc, “*Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.*”⁴⁹¹ İlâhi fermanına dikkat çekmiş ve orucun amaçlarından en önemli hususun, sabırlı olmayı kişide sürekli kılmak olduğunu izah etmiştir. Yalnızlığı, uzleti ve halveti tercih eden ihtiyaç sahibi sûfîlerin hâlinin, belirli imkânâ sahip oruçlulardan daha faziletli olduğunu ifade eden Serrâc, fakir sûfîlerin gerçek manada tutukları orucun sevabına kimsenin kolay kolay erişemeyeceğini işaret etmiş ve orucun sabır ve kanaat açısından önemine vurgu yapmıştır.⁴⁹²

İbn Arabî, oruç tutan kişilere Allah’ın bazı yasaklar getirdiğini, yasağın ise olumsuz bir amel (men etmek) olduğunu ve fiili terk anlamına geldiğini, bu yönüyle de ibadet olarak orucun önemi açısından eşinin ve benzerinin bulunmadığını ifade eder. İbn Arabî, Allah’ın oruç tutanlara koyduğu yasaklardan bir tanesinde oruçlu iken kavga etmek isteyene, “*Ben oruçluyum.*” demek suretiyle, kavgacı tutum ve davranıştan uzak duran ve ben dinimin umuruna uyarım diyen kişinin davranışından yola çıkarak, orucun fiili terk anlamına geldiğini işaret etmekte ve orucun kişiyi her türlü kötülükten alıkoyma yönüne vurgu yapmaktadır. Allah’ın (c.c) orucu farz kılarak günahlara kalkan eylediğini, kullarını hem bu dünyanın kötülüklerinden hem de cehennemden koruyacak ibadetin oruç olduğunu belirten ve bu nedenle “*Orucu, kendinizi koruyacak bir kalkan yapınız*” diyen İbn Arabî, orucu kulu ma’siyetlerden alıkoyan en önemli ibadet olarak görmektedir. Gerçek Allah dostlarının savm-i daim üzere olduklarını,

⁴⁸⁸ Buhârî, Savm, 30.

⁴⁸⁹ Serrâc, *el-Lüma’*, S, 216

⁴⁹⁰ A.g.e., S, 216-217.

⁴⁹¹ ez-Zümer, 39/10.

⁴⁹² Serrâc, *el-Lüma’*, S, 219.

onlar iftar etseler bile kalplerinin Allahtan başka hiçbir şeyle meşgul olmadığını ve savm-i hakikinin bu olduğunu işaret eder.⁴⁹³

“Ramazan’ın ilk gecesinden itibaren cennetin kapılarının açıldığı, cehennemin kapılarının kapandığı ve şeytanların zincire vurulduğu”⁴⁹⁴ hadis-i şerifi ile ilgili İbn Arabî, cennetin “Örtmek” demek olduğunu, Ramazan’ın duhulü ile oruçlunun sadece Allah’ın bildiği gizli bir davranışa girdiğini, Rabbimiz hariç herkesten gizli olan orucun kul ile Allah arasındaki sır ibadet olduğunu belirtir. Cehennem kapılarının kapanmasının işaret ettiği deruni mananın, nefis ateşinin kapılarının kapanması anlamına geldiğini, Şeytanların zincirlere vurulmasını ise kâmil manada oruç tutmaya ve Allah’a kurbiyete mâni olabilecek olan, aynı zamanda kan mecralarımızda dolaşan şeytanın yollarını tıkamak olarak izah etmekte ve orucun önemini ortaya koymaktadır.⁴⁹⁵

“Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.”⁴⁹⁶ İlahi fermandaki sabredenlerin oruç tutanlar olduğunu aynen Serrâc gibi ifade eden Mekkî ise sabrı orucun isimlerinden bir isim olarak tarif etmiş ve insanın tuttuğu orucun, kul ile Allah arasında sır olması hasebiyle, Allah’ın da onun ecrini başkalarından gizlediğini ifade etmiştir.⁴⁹⁷

Serrâc, Şibli’nin bir sûfiye, sana faydası dokunacak, sürekli oruç tutmayı gerektiren ebed orucundan zevk alırmısın, diye sorduğunda, sûfi, bunun nasıl olması gerektiğini sorunca, “Ömründen kalanı, bir gün kabul edip onu da oruç tutmandır.” Dediğini aktarır.⁴⁹⁸ bu misalde, orucun önemine dâir ömrün kalan kısmının bir gün kabul edilmesi, onu da oruçlu geçirme tavsiyesi, kötü fiillere karşı kişinin kendisini imsak etmesi açısından dikkate değerdir.

⁴⁹³ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l Mekkiyye*, C, II, S, 329-330.

⁴⁹⁴ Buhârî, Savm, 5.

⁴⁹⁵ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l Mekkiyye*, C, II, S, 332.

⁴⁹⁶ ez-Zümer, 39/10.

⁴⁹⁷ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, III, S, 1247.

⁴⁹⁸ Serrâc, *el-Lüma’*, S, 221.

Muhâsibî, “*Daima oruçluyum*” diyen birine Efendimiz’in, “*Ne oruç tutmuşsun, nede iftar etmişsin.*”⁴⁹⁹ buyurmasının iki uyarı içerdiğini, birinci uyarı, sürekli fasılasız oruç tutmanın uygun olmadığı, ikinci uyarının ise eda ettiği ibadeti dışa vurmanın ve sürekli amelinden bahsetmenin orucun amacına uygun olmayacağını belirtmektedir.⁵⁰⁰

Muhâsibî, oruç tuttuğu vakit etrafındaki yakınlarına kötü davranan ve sıkıntı çıkaran, oruçlu olmadığına ise hiçbir şey yapmayan kişilerin, ibadet edeyim derken farkında olmadan Allah’a isyan ettiklerini ifade etmektedir.⁵⁰¹

Bedenin oruç ile tezkiye edilmesini, yemek, içmek ve şehveti terk etmek ile mümkün olduğunu izah eden Kelâbâzî, nefsi dizginlemenin ahlak güzelliğine sebep olduğunu izah etmiştir. “*Oruç tuttuğunuz vakit, biri size söver ya da kavga etmeye kalkarsa kötü söz söylemesin ve kavga etmesin, ben oruçluyum desin.*”⁵⁰² hadisini izah ederken, orucun kulu her türlü sefahatten alıkoyan, kötü söz ve çirkin davranıştan uzaklaştıran yönüne dikkat çekerek önemini vurgulamaktadır.⁵⁰³

Oruç tutmak, her türlü alışkanlığın ve nefsin isteklerinin dizginlenmesi açısından önemli olmakla birlikte, oruçta en önemli hassasiyetin nefsin zaafa uğratılması, isteklerinin azaltılması ve nefisle mücâhade içerisinde olmaktır. Kulu oruçlu iken sabır ve takvâya alıştırmayı, helal olan zevklere bile müptela olmaktan uzak tutması, her türlü şüpheli şeylerden imtina etmeye sevk etmesi, arzu ve isteklerin esiri olmaktan ve her türlü kötü davranıştan uzaklaştırması orucun önemini ortaya koymaktadır.

Allah’ın emri olması hasebiyle insanlara rahmet olan oruç ibadeti herkese fiili açlığı hissettirir, dolayısıyla tok olanın açın halinden anlamasını sağlar ve diğer kâmlık anlayışının gelişmesine sebep olur. İrade terbiyesi, sabır ve ahlaki değerler eğitimi olan oruç, her türlü ma’siyete karşı kulun müteyakkız olmasını sağlayan, nefsin esaretinden kurtaran ve taşkınlıklardan alıkoyan önemli bir çare olup gelmiş geçmiş bütün ümmetlere emredilmiş bir ibadettir.

⁴⁹⁹ Ebû Dâvud, Savm, 54; Müslim, Sıyâm, 36.

⁵⁰⁰ Muhâsibî, *er-Riâye*, C, I, S, 211.

⁵⁰¹ A.g.e., C, I, S, 181.

⁵⁰² Buhârî, Savm, 30.

⁵⁰³ Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, C, I, S, 183-184.

3.1.2. Sûfilere Göre Orucun Âdâbı

Edep kelimesinin çoğulu olan âdâb, yakışıksız ve çirkin fillerin zıddı olup Allah’a hamd etmeye yönlendiren genel kabul görmüş güzel davranışlardır. İbn Manzur, Edebin aslının dua olduğunu, dua edilenin de kulu te’dip ettiğini ifade etmektedir. İnsanları ahlâken uyulması gereken doğru davranışa, iyiye, güzele ve övgüye layık tutumlara sevk eden, terbiye ve nezâket kaideleri diye tarif edilen âdâb kelimesi, herhangi bir fiile, işe, sanata, hal veya davranışa nispet edilirse o alana ait has özellikleri yansıtır. Âdâb, dinimizin öğütlediği ve ahlak güzelliğine sebep olan bütün fiil, söz ve davranışları kapsamaktadır.⁵⁰⁴

Mutasavvıflar, her sûfinin mürşidinin terbiyesi altında bulunduğunu, mürşidinin de kendisinden bir önceki mürşide tabi olduğunu, böylece silsile şeklinde Hz. Peygamber’e kadar vasıl olunduğunu ve bu şekilde âdâb tevarüs edildiği kabul edilir.⁵⁰⁵

Mekkî’ye göre, orucun âdâbından maksat, Kur’an ve sünnet çerçevesinde zahiri ve bâtını yönü gözetilerek oruç ibadetini eda etmek ve ecrinden mahrum edebilecek günahlardan sakınarak tedbirli davranmaktır.⁵⁰⁶

Tasavvufun hakikatte bir ruh terbiyesi olduğunu belirten Sühreverdi, itaat, terbiye, edep ve ahlâk kaidelerinin âdâb olarak ifade edildiğini belirtmiştir. Ebû Ali ed-Dekkâk, “*Kul ibâdet ve tâati ile cennete, edebi ve tâati ile Rabbine kavuşur.*” buyurarak edebini önemini belirtmiştir.⁵⁰⁷

Peygamberimizin süreklilik arz etmeyen, ara sıra yapmış olduğu fiil ve davranışları, âdâb olarak benimseyen sûfilerin bu hususlara hassasiyetle riayet ettiği bilinmektedir. Ahlaki açıdan kişiye yaptığı katkı nedeniyle de fazilet olarak adlandırılan âdâb, fıkhi boyutu itibarıyla sünneti gayri müekkede olarak değerlendirilmiş, nafil, mendup müstehap ve tatavvu ile eşdeğer kabul edilmiştir. Ayrıca âdâb, Tasavvuf, Fıkıh ve Hadis ilimlerinde müstakil konu olarak ele alınmıştır.

⁵⁰⁴ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, “ادب” md. C, I, S, 43.

⁵⁰⁵ Yıldırım, Ahmet. “İlk Dönem Sûfilerinin Peygamber ve Sünnet Anlayışları” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2000) SY, 9, C, IX, S, 2.

⁵⁰⁶ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, III, S, 1247.

⁵⁰⁷ Sühreverdi, *Avârifü’l-maârif*, C, II, S, 100.

Serrâc’a göre sûfîlerin adabı, ihlâs ve samimiyet ile Allah’a teslimiyet göstermek, mütevazî olmak, dünya nimetlerine tamah etmemek, yemek, içmek ve giyinmek için zarurî olan ihtiyaçlar ile yetinmek, her zaman az olanı çok olana tercih etmektir. Ayrıca gösterişten uzaklaşmak, itibar ve makamlardan uzak durmak, isâr hassasiyetine sahip olmak, vâki olana rızâ gösterip sabırlı olmayı, sûfîlerin genel âdâbı olarak târif eden Serrâc, nefse muhalefet etmeyi ise âdâbın en önemli hususu olarak zikreder.⁵⁰⁸

Mutasavvıflar, orucun makbuliyeti açısından havf ve recâ içerisinde olmayı, az yemek yemeyi, (Killet-i Taâm) az uyumayı, (Killet-i Menâm) ve az konuşmayı, (Killet-i Kelâm) orucun âdâbı olarak kabul etmişlerdir.⁵⁰⁹

Sûfîlerin âdâbını, az yemek ve az yatmak olarak tarif eden Sülemî,⁵¹⁰ Cüneyd’i Bağdâdî’nin, “*Sûfî, hasta olanın yemeği kadar yer ve boğulanın uykusu kadar uyur.*” dediğini nakleder.⁵¹¹

Serrâc, orucun âdâbına riayet için öncelikle niyetin sağlam olması, nefsin isteklerine muhalefet edilmesi ve Rabbimizin kefaletindeki rızık için ümitsiz olunmaması gerektiğini belirtir. İbadet ve tâat için nefsin isteklerine muhalefet etmeyi edep ve âdâb olarak izâh eden Serrâc, azaları haramlardan korumayı, nefsin arzularını bir araya getirmemeyi, oruçlu olmakla övünmemeyi, şüpheli şeylerden uzak durmayı, kalbi zikir ile meşgul edip Allah’a ait kılmayı orucun âdâbı diye tarif etmiştir. Ayrıca Serrâc, oruç ibadetini edâ ederken kâmil mânada eda edememiş olma kaygısından dolayı ürpermeyi ve orucu hakkıyla eda edebilmek gayesiyle Allah’tan yardım istemeyi de orucun âdâbı olarak izah eder.⁵¹²

Serrâc, rızkının nereden geleceğini ne ile iftar açacağını bilmeyen kanaatkâr sûfinin hâlini, kendisine iftar hazırlamış ve bekleyen oruçlunun halinden daha üstün olduğunu, yemek derdine düşmeyen sûfinin, teslimiyet ve tevekkül açısından orucun âdâbını

⁵⁰⁸ Serrâc, *el-Lüma*, S, 29.

⁵⁰⁹ Adanır, “*İlk Dönem Sûfîlerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*” S, 13.

⁵¹⁰ Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyn, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, (Sülemî’nin Risaleleri) Çev. Süleyman Ateş, (Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980) S, 40.

⁵¹¹ Adanır, “*İlk Dönem Sûfîlerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*” S, 14.

⁵¹² Serrâc, *el-Lüma*, S, 217.

yerine getirmekle birlikte fazileti bir oruç eda ettiğini işaret etmiştir.⁵¹³ Ayrıca Serrâc, sûfîlerin birbirlerine üstünlüklerinin edepi sayesinde bilindiğini izah eder.⁵¹⁴

Ramazan'ın dışında oruç tutan sûfîlerin, belli etmeden oruç tutmalarını öven Hücvirî, önlerine yemek geldiğinde tereddüt etmeden oruçlu olduklarını hissettirmemek için sûfîlerin yemek yediklerini ifâde etmiş ve bu durumun hem orucun âdâbına hem de sünnete uygun olduğunu izâh etmiştir.⁵¹⁵

Sühreverdî, “*Avârifü'l-maârif*” adlı eserinde orucun adabı ve oruca dair önemli şeyler, başlığı altında yaptığı izahatlarda oruçlu olan bir kişinin, oruçlu olmadığı vakitten daha az yemek yemesini orucun adabı olarak tarif eder. Sühreverdî, zâhiren ve bâtinen bütün organların ma'siyetlerden uzak tutulmasını orucun âdâbı diye zikretmiş, oruç tutan bir kişinin helal olmayan azıkla orucunu açmasını ise âdâb dışı tutum olarak değerlendirmiştir.⁵¹⁶ Ayrıca Sühreverdî, topluluk içerisinde iken müsaade alınmadan nafîle oruç tutulmaması gerektiğini belirtmiş ve bu hususu sûfîlerin oruca dair olan âdâbı arasında zikretmiştir.⁵¹⁷

3.1.3. Sûfîlere Göre Orucun Faydaları

Nefsi tezkiye etme, ahlakı güzelleştirme ve uhrevî saadet vasıtası olan oruç,⁵¹⁸ insanın iç dünyasını mamur eden en önemli ibadetlerdendir.⁵¹⁹ Kişinin beden ve ruhen temizlenmesini sağlayan oruç, iç dünyamızı diri kılan, nefse ket vuran, Allah'a kalben ulaşmayı kolaylaştıran ibadetlerin başında yer alır.⁵²⁰ Şu da muhakkak ki sûfîler, orucu sadece faydalarından istifade etmek maksadıyla değil, Allah'ın emri olması ve O'nun rızasını elde etme hasebiyle eda eder.

⁵¹³ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 219.

⁵¹⁴ A.g.e., S, 196.

⁵¹⁵ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, C, II, S, 564.

⁵¹⁶ Şihabüddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, I-II, thk. A. Halim Mahmud, Muhammed b. Şerif, (Kahire: Dârü'l-Meârif, 2000) C, II, S, 147-149.

⁵¹⁷ A.g.e., C, II, S, 149.

⁵¹⁸ Uludağ, “*İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*” S, 80.

⁵¹⁹ A.g.e., S, 86.

⁵²⁰ Tezekinci, “*İslam'daki İbadetlerin Ahlaki Boyutu*” S, 51.

Nefsin şerrinden ve şehvetin kötülüğünden kişiyi alıkoyması ve mukavemet etme kuvveti sağlaması sebebiyle, manevi eğitim açısından da vazgeçilmez bir ibadet olan oruç,⁵²¹ aynı zamanda Seyr-u Sülûk’a güç katmaya ve ilerlemeye vesiledir.⁵²² Bu nedenle Kelâbâzî, makam ve hallere ve arzulanan mertebeye ulaşmak için vesile kılınan orucun, ihlâs ve samimiyet içerisinde eksiksiz ve deruni yönleri gözetilerek edâ edilmesi gerektiğini bildirmiş ve salıklere ibadet olarak en fazla yarar sağlayan ibadetin oruç olduğunu belirtmiştir.⁵²³

Orucun, Allah ile kul arasında sır olduğunu izah Kelâbâzî,⁵²⁴ Allah’a kurbiyete, musibetlere karşı sabırlı olmaya, ma’siyetlerden korunmaya,⁵²⁵ ayrıca ayette belirtildiği gibi takvâya vesiledir.⁵²⁶ Bilindiği gibi tasavvufî hayatın hedefi, fiilde, ahlakta ve ilâhî emirlere itaat etmede meleklerle benzemektir. Bu hedefe ulaşmak için en önemli vâsıta olan orucun, nefsânî arzuları ve şehveti terbiye etme hususiyetlerinin orucun en önemli faydalarından olduğu unutulmamalıdır.⁵²⁷ Dolayısıyla yemeğe, içmeye ve şehevi arzulara ihtiyaç duymayan meleklerin hasleti ile bezenmek ve kulluğun en mükemmel ispatı gayesiyle orucu teşvik edilmektedir.⁵²⁸

Nefsin alışkanlıklarını terk etmek, arzu edilen şeylerin yokluğuna sabretmek ve bütün organlarımızı kötülüklerden uzak tutmak diye tarif edilen orucun,⁵²⁹ en başta sayılabilecek faydalarından birisi de kişiyi sabırlı olmaya alıştırmasıdır. Hadis-i şerifte, Ramazan ayının “*Sabır Ayı*”⁵³⁰ olarak nitelendiğini göz önünde bulunduran

⁵²¹ Şen, “*Zâhiri ve Bâtîni Fıkıh: Gümüşhânevi Örneği*” C, III, SY, 6, S, 60.

⁵²² Tan, M. Nedim. “Tasavvuf İstılahlarının Teşekkül Dönemi Açısından Şakîk-i Belhî’nin Âdâbü’l-İbâdât’ı” *Marmara Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C, XLV, S, 179.

⁵²³ Göktaş, *Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı*, S, 140.

⁵²⁴ A.g.t., S, 159.

⁵²⁵ A.g.t., S, 260.

⁵²⁶ el-Bakara, 1/183.

⁵²⁷ Uludağ, “*İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti*” S, 87.

⁵²⁸ Sinanoğlu, “İbâdet” *DİA*, C, XIX, S, 233.

⁵²⁹ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, I, S, 218.

⁵³⁰ İbn-i Mace, *Sıyam*, 55.

sûfiler, “*Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyiniz.*”⁵³¹ ayetindeki “*Sabır*” kelimesinden maksadın, oruç olduğunu ve orucun kişiyi sabırlı kıldığını belirtmişlerdir.⁵³²

Kulu bekleyen en büyük tehlike, abdiyyeti unutmak ve mesuliyet duygusunu kaybetmektir. Oruç bizlere, Rabbimizi hatırlatıp bu tehlikeden alıkoyan ve sorumluluğumuzu hissettiren ibadetlerin başında yer alır. Oruç, Ramazan ayı boyunca devam eden bir aylık manevi eğitim sürecinde Mehâfetullâh başta olmak üzere, kalpte oluşan olumlu tesirin neticesi olarak, kulun davranışlarına dikkat edip sorumluluk bilinciyle hareket etmesine sebep olurken, her türlü menhiyattan uzaklaşmış ve oruçtan hâsıl olacak berekete vâsıl olmuş olur. Bu minvalde sûfilerin hedeflediği orucu, Peygamberimizin ve sâlihlerin tuttuğu oruç olarak tarif eden Mekkî, oruç ibadetinden hâsıl olan faydaların başında, kulun sâlih, zâhid ve âbid olma meziyetlerini kesbetmesi olduğunu belirtmiştir.⁵³³

İbn Arabî, orucu, benzeri olmayan ve kulu kemâle erdiren ibadet olarak tarif etmiştir. Tasavvufî açıdan hedefin, insan-ı kâmil yetiştirme olduğu göz önünde bulundurulduğunda İbn Arabî’nin, orucu ibadetler arasında, benzeri olmayan diye tarif etmiş olması, manevi eğitim açısından orucun sağladığı fayda itibarıyla eşsiz olduğunu ortaya koymaktadır.⁵³⁴

İbn Arabî, “*Oruç bana aittir, ecrini ancak ben veririm.*”⁵³⁵ kudsî hadisine dayanarak, Rabbimizin oruç için aidiyet bildirdiğini ve kullarının kendisine yakınlaşması için kurbiyet vesilesi kıldığını ifade etmiştir.⁵³⁶ İbn Arabî, orucu ibadetler içerisinde kulu en fazla kemâle erdiren, nefsi her türlü zevk ve şehvetten uzak tutan ve yükselten, ibadet olarak tarif etmiş ve orucun kula kazandırdığı kemal sıfatına dikkat çekmiştir. İbn Arabî, oruç tutanlara Allah’ın bazı yasaklar getirdiğini, yasağın ise men etmek anlamına geldiğini, ayrıca dinimizin oruç tutanlara koyduğu yasaklardan bir tanesinin

⁵³¹ el-Bakara, 1/45.

⁵³² Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, I, S, 218.

⁵³³ A.g.e., C, I, S, 218.

⁵³⁴ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l-mekkiyye*, C, II, S, 331.

⁵³⁵ Buhârî, Savm, 9.

⁵³⁶ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l-mekkiyye*, C, II, S, 329.

de oruçlu iken kavga etmek isteyene “*Ben oruçluyum.*”⁵³⁷ demek suretiyle kavgacı davranıştan uzak duran ve ben dinimin umuruna uyarım diyen kişinin davranışından yola çıkarak, orucun fiili terk anlamına geldiğini işaret etmekte ve bu yönüyle de orucun ibadet olarak benzerinin bulunmadığını izah etmektedir.⁵³⁸

“*Kötü söz ve çirkin davranış ile amel etmeyi terk etmeyen, yemesini ve içmesini bırakmasına, Allah’ın ihtiyacı yoktur.*”⁵³⁹ hadisi ve “*Öyle oruç tutanlar vardır ki, oruçları onlara açlıktan başka fayda vermez.*”⁵⁴⁰ ikazından yola çıkarak, orucun ahlaki eğitim açısından başta nefis tezkiyesi olmak üzere, kişiyi ruhen, aklen ve kalben terbiye ettiğini belirtmek mümkündür.

Gazâlî, nefsin her türlü arzu ve isteklerini kıran ibadet diye tarif ettiği orucun, gafilane bir şekilde eda edilmesi halinde bile kişiye fayda sağladığını ifade etmiştir.⁵⁴¹

Sühreverdî, orucun şehvetleri engellemek için sağladığı faydaya dikkat çekerek müridin dört günden çok iftar etmesinin mekruh olduğunu belirtmiş, aksi takdirde şehvetin güç ve kuvvet bulacağını belirtmiştir.⁵⁴²

Mevlâna ise orucu insanların nefisleriyle yaptıkları savaş, kalp gözünün açılması için gıdaya ağzı kapayan, şehveti dizginleyen, varlıkta iken yokluğa alıştıran ve insanı kemal’e götüren ibadet olduğunu söyleyerek riyazet ve mücâhade açısından orucun faydalarını ortaya koymaktadır.⁵⁴³

Mutasavvıflar, oruç ve açlık sayesinde, kalbin salah bulduğunu, ruhun sekinete kavuştuğunu, aklın berraklaştığını ve nefsin durulduğunu belirtmişlerdir. Hatta Şakîk-i Belhî (ö.194/809) kırk günlük bir açlığın kalbin karanlığını bitirdiğini iddia etmiştir.

⁵³⁷ Müslim, Sıyâm, 30.

⁵³⁸ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l-Mekkiyye*, C, II, S, 330-331.

⁵³⁹ Buhârî, Savm, 30.

⁵⁴⁰ İbn-i Mace, Sıyam, 21.

⁵⁴¹ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi’d-Din*, C, I, S, 437.

⁵⁴² Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, S, 412.

⁵⁴³ Cumbur, “*Mevlânâ ve Oruç Ayı*” S, 140; Demirci, “*İbadetlerin İç Anlamı*” SY, 3, S, 23.

Bu nedenle, mideyi fazla doldurmamayı şiar edinen, sûfiler, açlığı zahitlerin gıdası olan orucu ilahi bir lütuf olarak görmüşlerdir.⁵⁴⁴

“Kalp iyi olduğu zaman bütün ceset iyi olur, o bozulduğu vakit bütün ceset bozulur.”⁵⁴⁵ hadis-i şerifini göz önünde bulundurduğumuzda, orucun hem maddi kalbe hem de manevi kalbe olan faydasından bahsetmek mümkündür. Maddi kalbin oruç esnasında dinlenmeye ve sıhhat bulmaya, manevi kalbin ise Allah hariç her şeyden tasfiye edilmesi zikredilebilir.

3.1.4. Tasavvufî Eğitim Olarak Oruç

Oruç ibadetini tasavvufî eğitim açısından değerli kılan en önemli hususların başında nefsi dizginleyip iyiliğe zorlamak diye tanımlanan mücâhade ve nefsi bu hususlara alıştırap devamlılığı sağlayan unsur olan riyâzet içermesidir. Bu nedenle sûfiler, oruç ibadetini tasavvufî eğitim pratiği açısından riyâzet ve mücâhade için en önemli vasitalardan biri olarak kabul etmektedir.⁵⁴⁶

Oruç, ahlaklanarak Allah’a ve marifetullah’a ulaşmak için mücâhade etmektir. Bu vesileyle sûfiler, bazen oruç tutmak suretiyle, bazen de aç kalarak nefsi terbiye etmeye, Allah’a yaklaştırmaya ve O’nu bilmeye çalışmışlardır.⁵⁴⁷ Bu gayret, aynı zamanda mücâhade ve riyâzet yolcularının tasavvufî eğitim açısından hedeflediği husus olarak kabul edilmektedir.⁵⁴⁸

Oruç ibadeti sayesinde sûfilerin manevi olarak kat ettiği mesafeyi ifade etmek için Cüneyd-i Bağdâdi, orucu “*Yolun yarısı*” diye tarif etmiştir.⁵⁴⁹ Hücvirî’ye göre, nefsi tezkiye, ahlakı güzelleştirme ve uhrevi saadete vasıta olan oruç ibadetinin,⁵⁵⁰ manevi

⁵⁴⁴ Öncel Demirdağ, “Riyâzet Eğitimi ile Gerçekleşen Manevî Olgunluk” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2011) C, XI, SY, 1, S, 81.

⁵⁴⁵ Buhârî, İman, 1.

⁵⁴⁶ Göktaş, “İlk Dönem Müellif Sûfilerinden Kelâbâzi’nin Oruçla İlgili Yorumları” S, 107.

⁵⁴⁷ Adanır, “İlk Dönem Sûfilerin’de Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık” S, 114.

⁵⁴⁸ Uludağ, “Mücâhade” *DİA*, C, XXXI, S, 441.

⁵⁴⁹ Hücvirî, *Keşfu’l-mahcûb*, C, II, S, 564.

⁵⁵⁰ Uludağ, *İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 80.

eğitim olarak kabul edilen seyr-ü süluk'ta kuvveti sağlayan ve mesafe kat etmeye vesile olan en önemli ibadettir.⁵⁵¹

Farz ve vacip ibadetleri aksatmayacak derecede gıda almakla mükellef olduğunu belirten sûfiler, açlığı manevi olgunluğa götüren en önemli hususlardan biri olarak kabul etmiş, oruç ve açlığın bir amaç olmadığını, tasavvufî eğitim açısından mânevi ilerlemenin sadece bir aracı olduğunu izah etmişlerdir.⁵⁵²

Orucu tasavvufî eğitim yöntemi olarak ele alan sûfiler, nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi için sadece oruç ile yetinmemiş, kendilerine göre farklı açlık yöntemleri geliştirmiş ve kavram olarak cu'ü münferit bir konu olarak ele almışlardır.⁵⁵³ Ayrıca sûfiler, oruca karşı zamanla alışkanlık kazanılması dolayısıyla, orucu yeterli görmeyip nefislerini açlıkla terbiye etmeye çalışmışlardır.⁵⁵⁴ Böylece açlık uygulamalarındaki asıl hedef, nefsin beden üzerindeki etkisini kırmak ve kalbin körelmesini engellemektir.⁵⁵⁵ Bu sebeple olacak ki tasavvuf kitaplarında oruçtan ziyade açlığa rastlamak mümkündür.

Serrâc, birtakım sûfilerin yeme ve içmeyi tamamen terk edip nefse muhalefet etmeyi, günlerce savm-i visâl tutarak aç kalmayı kendilerine şiar edindiğini ve bu hususu mânevi hal sandıklarını, ancak yanlışlıklarını ifade etmiştir.⁵⁵⁶ Hz. Peygamber, aksatmadan dâima eda edilen savm-i dâim orucunu, bir sene boyunca kâmilan hiç bozmadan eda edilen savm-i dehr orucunu ve iftar etmeden geceyi de oruçlu geçirmek suretiyle sonraki günün orucuna devam etmeyi gerektiren savm-i visâl orucunun eda edilmemesi gerektiği hususunda sahabeleri uyarmış ve tutulmasını uygun görmemiştir.⁵⁵⁷ Çünkü açlık neticesinde farz ibadetleri ifa edememenin yanı sıra, iradenin telâfi edilemeyecek derecede tehlikeye girebileceğini belirten Serrâc, savm-i

⁵⁵¹ M. Nedim Tan, “Tasavvuf İstilahlarının Teşekkül Dönemi Açısından Şakîk-i Belhî'nin Âdâbü'l-İbâdât'ı” C, XLV, S, 179.

⁵⁵² Demirdaş, “Riyazet Eğitimi ile Gerçekleşen Manevi Olgunluk” C, XI, SY, 1, S, 81-83.

⁵⁵³ Adanır, “İlk Dönem Sûfilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık” S, 20.

⁵⁵⁴ A.g.t., S, 113.

⁵⁵⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Nefs Terbiyesinde Açlık ve Az Yemek*, (İstanbul, Erkam Yayınları, 1994) S, 39-40.

⁵⁵⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 527.

⁵⁵⁷ Zuhayli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, C, III, S, 123.

visâl için açık kapı bırakmış, bu hususta müridin manevi halinin önemli olduğunu ve mutlaka müridi eğitecek, kontrol edecek bir mürşide ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁸

Bedenin oruç ile tezkiye edilmesini yemek, içmek ve şehveti terk etmek ile izah eden Kelâbâzî, nefsi dizginlemenin ahlak güzelliğine sebep olduğunu izah ederken dayanak olarak “*Oruç tuttuğunuz vakit biri size söver ya da kavga etmeye kalkarsa kötü söz söylemesin ve kavga etmesin, ben oruçluyum desin.*”⁵⁵⁹ hadisini örnek vermiştir.⁵⁶⁰

Tasavvuf ilminin amacı nefsi öldürmek değil, nefsi terbiye ederek onu fitratın gayesine uygun bir hâle dönüştürmek ve Allah’ın emrine boyun eğdirmektir.⁵⁶¹ Bu minvalde Tasavvuf ilmi ve oruç ibadetinin amaç itibarıyla örtüştüğünü belirtmekte fayda vardır.

3.1.5. Orucun İbâdet, Ubûdiyyet ve Ubûdet İlişkisi

Mutasavvıflar, ibadeti Allah’a karşı boyun eğme ve alçakgönüllülük, ubûdiyyeti, ibadetin fiile dönüşmesi ve te’sirinin hayata yansımaları, ubûdeti ise hakiki mânada kul olmak ve kulluğun zirvesi şeklinde tarif etmişlerdir.⁵⁶²

Oruç dâhil bütün ibadetlerin deruni özellikleri üzerinde yoğunlaşan sûfiler, kişiyi Allah’a yakın kılan her türlü tutum ve davranışı ibâdet kabul etmiş ve ibâdet ile ilgili bu geniş bakış açısını ubûdiyyet olarak tanımlamışlardır.⁵⁶³

Kuşeyrî, ubûdiyyet ile ilgili yorumlarda genellikle, Allah’ın emirleri karşısında iradenin isteklerini terk etmeye ve kayıtsız şartsız teslimiyet gerektirdiğine dâir vurgu yapmaktadırlar.⁵⁶⁴ Kişi oruç ibadeti sayesinde hem iradesini hem de nefsin arzu ve isteklerini terk etmekte ve Hakka teslimiyet göstermektedir. Bu nedenle oruç ibadetinin abd kelimesinden türeyen, ibâdet, ubûdiyyet ve ubûdet açısından son derece önemli bir vazife gördüğünü söylemek mümkündür.

⁵⁵⁸ Serrâc, “*el-Lüma’*” S, 527.

⁵⁵⁹ Buhârî, Savm, 30.

⁵⁶⁰ Kelâbâzî, *Bahrü’l-fevâid*, C, I, S, 183-184.

⁵⁶¹ Demirdaş, “*Riyazet Eğitimi ile Gerçekleşen Manevi Olgunluk*” C, XI, S, 79.

⁵⁶² Ankarâvi, *Minhâcü’l-Fukarâ*, S, 268.

⁵⁶³ Semih Ceyhan, “*Ubûdiyyet*” *DİA*, C, XLIV, S, 33.

⁵⁶⁴ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, S, 344.

Oruç ibadeti esnasında abdin itaatini tescil ettiğini, imsaktan iftara kadar hakiki manada kullukta bulunduğunu izah eden mutasavvıflar, “*İbadetten maksadın ubûdiyet makamına erişmek*” olduğunu işaret eder.⁵⁶⁵

Hakiki manada kulluk diye tarif edilen ubudiyetin hazzını hisseden bir kul, abdiyyetin bir muhabbet işi olduğunu bilir. Çünkü muhabbete dayalı teslimiyet, ancak sevgi ile olur ve kişi sevdiğine teslim olur. Bu nedenle sûfiler, abdin Allah’a olan muhabbetinin ubudiyet ile belirgin hale geldiğini, çünkü kişi en çok sevdiğini andığını ve hatırladığını böylece kalpte muhabbetullahın oluştuğunu ifade etmişlerdir. Kalpte muhabbetullah’ın oluşması kişiyi her türlü kötülükten uzaklaştırır, Allah’a kurbiyete sebep olur ve Allah’ın emirlerini nefesine tercih etmesine vesile olur.⁵⁶⁶

Ebû Ali ed-Dekkâk, mü’min için ubûdiyyetten daha şerefli ve daha mükemmel bir şekilde müsemma olunacak bir şey yoktur diyerek Rasulullah’ın Kur’an’da “Abd”⁵⁶⁷ olarak vasfedildiğini ve anılmaya lâyık en güzel şekilde müsemma olunduğunu izah etmektedir.⁵⁶⁸ Abd kelimesinden türeyen, ibadet, ubûdiyet ve ubûdet kelimeleri Allah’a kulluğun üç şeklini ifade eder. İbadeti, ayne’l-yakîn, avâm’ın mertebesi, ubûdiyyeti ilme’l-yakîn, havass’ın mertebesi ve ubûdeti ise hakka’l-yakîn, havassul-havas’ın mertebesi olarak tarif eden Kuşeyrî, sadece sâlihlerin ulaşabildiği zirve olan ubûdet’in, ubûdiyyet’ten daha üstün ve kemâl mertebesine en yakın olan müşahede ehlinin ulaştığı sıfat olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁶⁹

Namazın oruç ibadetine göre eda süresinin daha kısa ve kolay olması, oruç ibadetini ubudiyet açısından kıymetli kılar. Abd, oruç ibadeti esnasında ubudiyetin zevkini diğer ibadetlerden daha uzun bir müddet yaşarken, nefsi tezkiye ve kalbi Allah’a ait kılma gayreti neticesinde ubûdiyetin manevi yönüne ihlâs ve samimiyetle hâsıl olur. Ayrıca,

⁵⁶⁵ Ceyhan, “Ubûdiyyet” *DİA*, C, XLIV, S, 33.

⁵⁶⁶ Esmâ Sayın, “Tasavvuf Kültüründeki Ubûdiyyet, Muhabbet ve Hürriyet Arasındaki İlişki” *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (2013) SY, 16, S, 87.

⁵⁶⁷ el-İsra, 17/1.

⁵⁶⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l Kuşeyriyye*, S, 346.

⁵⁶⁹ A.g.e., S, 344.

niyet ve ihlâs olmadan ubûdiyet olmaz diyen mutasavvıflar, namaz ve oruç ibadetinde mevcut sevabın başka hiçbir ibadette bulunmadığını belirtmişlerdir.⁵⁷⁰

Orucu, ibadetler içerisinde kulu en fazla kemâle erdiren, nefsi her türlü zevk ve şehvetten uzak tutan ve yükselten, ibadet olarak izah eden İbn Arabî, ubûdiyyeti kul ile Allah arasındaki bağ olduğunu belirtmiş ve bu vesileyle orucun kemal sıfatına dikkat çekmiştir.⁵⁷¹ Şeytanın ve nefsin insana verebileceği muhtemel zararların farkında olmanın kula ubûdiyyeti kazandırdığını ifade eden sûfiler, oruç sayesinde kulun şeytanın hilelerine ve nefsin kötülüklerine müteyakkız hale geldiğini, bu nedenle hem muhabbetullah'ın hem de ubüdiyetin farkına vardığını, bu gibi tuzaklarının bertaraf edilmesi ve ubûdiyetin devamı için oruç ibadetini önemli bir vasıta olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁷²

3.1.6. Orucun Sırları

Sır, kelime olarak saklanan, gizli tutulan, bir şeyin iç yüzü, bir nesnenin özü ve en iyisi şeklinde tarif edilir.⁵⁷³ Kalp marifetin, ruh muhabbetin, sır ise müşahedenin mekânı ve kalp içine konmuş bir latifedir.⁵⁷⁴

Allah'ı hatırlamaktan alıkoyan şeylerden uzak durmak ve sırlara muttali olmak için en önemli vesile olarak orucu işaret eden Kuşeyrî, Orucun kul ile Allah arasındaki sır olduğunu, bu sebeple oruç ibadeti esnasında Allah'tan başka hiçbir şeyi kalbe dâhil etmemek suretiyle, mâsivadan kalbî alâkayı kesmek ve kalbi O'na ait kılmak gerektiğini belirtir.⁵⁷⁵

Serrâc, orucu zâhiren belli olmaması nedeniyle Allah ile kul arasındaki sır olarak tarif etmiş ve Kudsî hadiste “*Oruç benim içindir, onun mükâfatını ben vereceğim*”⁵⁷⁶

⁵⁷⁰ Şen, Yusuf. “Zâhiri ve Bâtını Fıkah: Gümüşhânevî Örneği” C, III, SY, 6, S, 54.

⁵⁷¹ İbn Arabî, *el-Fütûhatü'l-Mekkiyye*, C, II, S, 329.

⁵⁷² Sayın, “*Tasavvuf Kültüründeki Ubûdiyyet, Muhabbet ve Hürriyet Arasındaki İlişki*” SY, 16, S, 89-90.

⁵⁷³ Mustafa Çağrı, “Sır” *DİA*, C, XXXVII, S,113.

⁵⁷⁴ Necdet Tosun, “Sır” *DİA*, C, XXXVII, S,115.

⁵⁷⁵ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyriyye*, S, 176; Bkz, Tosun, “Sır” *DİA*, C, XXXVII, S,115.

⁵⁷⁶ Buhârî, Savm, 9.

buyurulması dolayısıyla ecrinin de sır olduğunu izah etmiştir. Ayrıca Serrâc, bu sırra hâsıl olmak için en üstün oruç olan peygamberlerin ve sâlihlerin orucunun örnek alınması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁷⁷

Serrâc, nefsin bile farkında olmadığı, Hakkın emrinde ve gizli olan sırlardan bahsetmiş ve bunları, Hakk’a ve halka ait sırlar şeklinde tasnif etmiştir. Hakka ait olan sırlar, Hakk’ın vâsita olmadan ulaştırdığı sırlardır. Halka ait olan sırlar ise Hakkın vâsita ile ulaştırdığı sırlardır.⁵⁷⁸ Oruç ibadetinin aracısız eda edilmesi ve Allah’ın aidiyet bildirdiği ibadet olması dolayısıyla Hakk’a ait sırlar barındırdığı gibi Halka ait olan sırları da barındırmaktadır. Bu sırlara ulaşmanın yolları ise Allah’tan başka hiçbir şeyi kalbe dâhil etmemek ve mâsivadan kalbî alâkayı kesmek suretiyle oruç tutmaktır.⁵⁷⁹

Kelâbâzî, ibadetlerin zahiri yönlerini ihmal etmeyen ve fikhın gereklerini hassasiyetle uygulayan sûfilerin, oruç dâhil, bütün ibadetlerin deruni manalarına ve sırlarına vakıf olmayı temel gaye edindiklerini belirtmektedir.⁵⁸⁰ Sırların tecelli mekânı olan kalbin ameller ile temizlenip kirletildiğini izâh eden Kelâbâzî, Allah’ı hatırlamaktan alıkoyan her şeyden uzak durmak suretiyle eda edilen orucun en üstün oruç olduğuna belirtmiş ve kalbin orucuna vurgu yapmıştır.⁵⁸¹ Kalbin orucuna sûfilere göre oruç türleri başlığında değineceğiz.

Mekkî ise bu şekildeki orucu, Peygamberlerin ve sâlihlerin orucu şeklinde tanımlamıştır. Bu vesileyle, Allah’a itaatte sınır tanımayan ve Allah’ın en yakın kullarına sırlarını ikram ettiğini belirten Mekkî’nin bu izahatı göz önünde bulundurulduğunda, Peygamberlerin ve sâlihlerin edâ ettiği orucu, sırrın orucu diye tarif etmek mümkündür.⁵⁸²

⁵⁷⁷ Serrâc, *el-Lüma’*, S, 216.

⁵⁷⁸ A.g.e., S, 303.

⁵⁷⁹ Çakmaklıoğlu, “İbn Arabî’ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları” S, 285.

⁵⁸⁰ Göktaş, “Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı” S, 332.

⁵⁸¹ A.g.t., S, 193.

⁵⁸² Mekkî, *Kütü’l-kulûb*, C, III, S, 1246; Gazâlî, “İhyâ-u Ulûmi’d-Din” C, I, S, 660-661.

Gazâlî, Kelâbâzî, Mekkî ve Serrâc tan farklı olarak, şeytanın güç bulduğu yolları zayıflatmayı veya yok etmeyi orucun sırrı olarak tarif etmiş ve bunun ancak az yemek ile mümkün olduğunu belirtmiştir.⁵⁸³

3.2. Sûfilere Göre Oruç Türleri

İnsanın fiilleri, bedenî ve kalbî olmak üzere ikiye ayrılır. Bedeni fiiller, zâhiri amelleri, kalbî fiiller ise bâtını amelleri kapsar.⁵⁸⁴ Bu minvalde biz de tasavvufî açıdan oruç türlerini, alt başlıkları ile birlikte bedeni oruç türleri ve kalbi oruç türleri şeklinde ele alacağız.

3.2.1. Bedeni Oruç Türleri

Yakın iman sahiplerinin ve fazilet sahibi oruçluların tuttuğu orucu tutmak için bedenini azaları olan göz, kulak, dil, el, ayak ve kalbin ıslah edilmesi gerektiğini belirten Mekkî, bu hassasiyetler içinde eda edilen orucu, “*Peygamberimiz ve sâlihlerin tuttuğu oruç*” diye tarif etmiştir.⁵⁸⁵

Oruç, tasavvufî eğitim açısından bir tür riyazet olarak kabul edilir. Riyâzet, uzuvların hevâ ve isteklere göre serbest hareket etmesi değil, Allah’ın emir ve yasaklarına riayet edecek şekilde gerçekleştirilir.⁵⁸⁶ Oruç ibadetinin riyazet olduğu göz önünde bulundurulduğunda, “*Kulak, göz ve kalp yaptıklarından mesuldür.*”⁵⁸⁷ ayeti, bedendeki bütün uzuvlara oruç tutturmanın önemini ortaya koymaktadır. Hem bedeni oruç türleri hem de kalbi oruç türlerinin tasavvufî açıdan amaçları, sadece oruçlu iken orucun ruhaniyetine ve âdâbına uygun davranmayı değil, oruç ibadetinden sonra da elde edilen manevi kazancın sürdürülmesi, oruç ibadetin asıl hedefleri arasında yer almaktadır.

Hücvirî, aklın, göz, kulak, dil, burun ve derinin başkumandanı olduğunu belirtir. Derimizin hassasiyeti sayesinde tüm vücutta kendisini hissettirdiğini belirten Hücvirî, görme, işitme, tatma, koklama vasıtasıyla, aklın, ruhun ve nefsin etkilenip ona göre

⁵⁸³ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi ’d-Din*, C, I, S, 664.

⁵⁸⁴ Uludağ, “Kalp” *DİA*, C, XXIV, S, 231.

⁵⁸⁵ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, III, S, 1246.

⁵⁸⁶ Adanır, “*İlk Dönem Sûfîlerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*” S, 20.

⁵⁸⁷ El-İsra, 17/36.

hâl aldığını ifade etmiş ve hakiki manada orucun, yukarıda zikredilen beş duyu ile birlikte başkumandanlarının Hakk'ın emrine boyun eğdirilmesi ile mümkün olduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁸ Sûfilerin, bütün organların kontrol altına alındığı ibadet olarak tarif ettikleri oruç ibadetini,⁵⁸⁹ bedeni oruç türleri açısından şu şekilde izah edebiliriz.

3.2.1.1. Şehvetin Orucu

Şehvetin orucu, zevklere duyulan kuvvetli arzuların ve elde etme hırsının meşru sınırlar içerisinde tutulması için gayret göstermek, nefsin şiddetle arzuladığı hissi duygulara teslim olmadan, şehvi istekleri oruç ile kırmak ve denetim altında tutabilmektir. Mâverdî, şehvetin kulu sürükleyebileceği tehlikelerden bahsederken, şehvetin kişiye zarar verebilecek yakışıksız davranışları faydalı, müfid olanları ise çirkin davranış gibi göstererek kişileri saptırması nedeniyle, her kötülükte şehvetin etkisinin bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁰

Kişiye Rabbine karşı, mahcup edebilecek şehvi arzu ve istekleri dizginlemenin en önemli boyutu, her türlü şehvete karşı kişinin kendisini imsâk etmesi olduğunu Hücviri, orucun hakikatinin imsâk (tutmak) olduğunu belirtmiş ve kişinin her türlü kötülükten kendisini uzak tutması ve nefsin zapt etmesi şeklinde anlaşılması gerektiğini izâh etmiştir.⁵⁹¹

Gazali'ye göre, insanoğlu ile hayvanların ortak özelliklerinden birisi de şehvettir. İnsanı hayvanlardan ayıran en önemli unsur, insanın akıl sahibi olması ve akli sayesinde şehvetin şerrinden kendisini koruyabilmesidir. Bu sebeple Gazali, şehvi duyguların esiri olmayı, hayvanlardan daha aşağı seviyede olmak ile eşdeğer kabul eder.⁵⁹²

Kuşeyrî'ye göre, şeytanın sürekli kışkırttığı şehvi duyguların ilahi emirlere boyun eğdirilmemesi, kişinin hem dünyasını hem de ahretini yıkabilecek önemli bir tehlikedir. Oruç ibadetinin, “Evlenmeye gücü yeten evlensin, gücü yetmeyen ise oruç

⁵⁸⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, C, II, S, 565.

⁵⁸⁹ Adanır, *İlk Dönem Sûfilerin'de Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*, S, 69.

⁵⁹⁰ el-Mâverdî, Ebü'l-Hasan, *Edebû'd-Dünya ved-Dîn*, nşr. Mustafa es-Sekka, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987) S, 310.

⁵⁹¹ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, C, II, S, 565.

⁵⁹² Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 666.

tutsun, bu da onun nefsinin dizginler."⁵⁹³ hadisinde belirtildiği gibi orucun şehvetin gücünü kırdığını, nefsin arzu ve isteklerini azalttığını ve haramlardan uzaklaşmaya vesile olduğunu izah eden Kuşeyrî, nefsin gıdasını kesme yoluyla şehveti dizginlemek ve arzulan her şeye karşı durmak tarifi, şehvi hislere oruç tutturmadır.⁵⁹⁴

Şehvetin daha fazla sahip olma ve haz veren şeyler ile vakit geçirme arzusu diye iki tehlikeli yönü mevcuttur. Birincisi, daha fazla sahip olma duygusu, bu husus kişiyi helal haram hassasiyetinden uzaklaştırdığı için vebal kabul edilir. İkincisi ise cinsel arzu ve istekler dâhil, haz veren şeyler ile vakit geçirme arzusu olarak bilinen, her türlü şehvi arzulara nefsi teslim etmektir ki; bu husus kişiyi şehvetin esiri haline getirebilecek ve aşağılık duruma sokabilecek potansiyele sahip olup birinci maddeden daha kötü bir davranıştır.⁵⁹⁵ Bu iki husus göz önünde bulundurulduğunda, şehvetin şerrinden korunmanın zaruri bir hal aldığını ve kulun oruç ibadeti sayesinde, vebalden, şehvetlerin şerrinden ve nefsin esaretinden kurtulma gayreti gösterdiği aşikârdır.

Sühreverdi, Yahya b. Muaz'ın, "*Bir kişi aşırı yemek yemeye müptela olursa melekler ona rahmet olsun diye acıdığından ağlar.*" dediğini nakleder. Çünkü aşırı yemek şehvet ateşiyle yanmaya ve şeytanın oyuncağı olmaya sebep olmuştur. Kişinin boğazını tutması ve nefesine hâkim olması neticesinde, şehvetin, nefsin ve şeytanın şerrinden kendisini koruduğunu ifade eden Sühreverdi, mideyi doldurup kişinin boğazını şehvetlere açmasını ise şehvi duyguların uyanmasına ve şeytanın fırsat bulmasına sebep olabileceğini belirtmiştir.⁵⁹⁶

Kelâbâzî, "*Hiç kimse midesinden daha tehlikeli bir kap doldurmamıştır. Oysa insan midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içmeye, üçte birini de teneffüse ayırmalıdır.*"⁵⁹⁷ hadisinin şerhinde mü'minin midesini üçte birinden fazla, yemekle doldurmasının sünnete uygun olmadığını ve kişinin şerre sebep olacağını, batnını doldurarak şerli hale geldiğini, aşırı yemeğin ortaya çıkardığı şehvetin ve nefsin

⁵⁹³ Buhârî, Nikâh, 67.

⁵⁹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, S, 110.

⁵⁹⁵ Çağrı, "Şehvet" *DİA*, C, XXX, S, 477.

⁵⁹⁶ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, C, II, S, 141.

⁵⁹⁷ İbn-i Mace, *Kitabü'l Et'ime*, 55.

isteklerinin esiri olduğunu ve bu isteklerin asla bitmediğini izah eder.⁵⁹⁸ Şehvet ile midenin birbirleriyle olan sebep sonuç ilişkisini göz önünde bulundurduğumuzda midenin orucunu, şehvetin orucu dâhilinde değerlendirmek daha uygun olur.

Kelâbâzî, kâfirin yedi şehvetiyle midesini doldurduğunu, bu yedi şehvetin ilki, yemek yerken aldığımız tatların, ekşi, acı, tatlı gibi lezzetlere ait bağımlılıklar dolayısıyla fazla yemek yemeğe, tabii şehvet. İkincisi, gözün şehveti, insanın aç olmamasına rağmen gözüyle gördüğünü yeme arzusudur. Üçüncüsü nefsin şehveti, en tehlikeli olarak nitelenen hiç bıkmayan, midenin dolmasıyla ortaya çıkan cinsel arzu ve dürtülerdir. Dördüncüsü, ağzın şehveti, yemeğin lezzetli olmasından ötürü aşırı yemek isteğidir. Beşincisi kulağın şehveti, yemeğin lezzetli olduğunu duyup aşırı yemeğe sarılmaktır. Altıncısı burnun şehveti, yemeğin kokusunun kişinin iştahının kabarmasına sebep olması nedeniyle fazla yemek yenmesidir. Yedincisi ise sadece açlığı ortadan kaldıran miktardaki yemektir ki bu da mü'minin yemek yeme âdetidir ve mü'min asla yukarıda sayılan şehvetler ile müptela olup yemek yemez diye işaret etmektedir.⁵⁹⁹ Bedenin oruç ile tezkiye edilmesini, yemek, içmek ve şehveti terk etme ile izah eden Kelâbâzî, nefsi dizginlemenin ahlak güzelliğine sebep olduğunu izah etmiştir.⁶⁰⁰

Oruç, nefsin şerrinden ve şehvetin kötülüğünden kişiyi alıkoymasını ve mukavemet etme kuvveti sağlamasını sebebiyle, manevi eğitim açısından vazgeçilmez bir ibadet olarak kabul edilir.⁶⁰¹ Şehvi duyguların şerrinden korunmak için en önemli vâsıta olan orucun her türlü nefsani arzuları ve şehveti terbiye ettiğini, bu vesileyle yemeğe, içmeye ve şehvi arzulara ihtiyaç duymayan meleklerin hasleti ile oruçlunun bezendiğini izah eden Mâverdî, (ö. 450/1058) gerçek manada nefsin esaretinden kurtulmanın ve hürriyetin şehvi duyguları yenmekle mümkün olduğunu tarif etmişlerdir.⁶⁰²

⁵⁹⁸ Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, C, I, S, 132.

⁵⁹⁹ A.g.e., C, I, S, 131; Göktaş, “İlk Dönem Müellif Süfîlerin'den Kelâbâzî'nin Oruçla İlgili Yorumları” S, 112.

⁶⁰⁰ Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, C, I, S, 322.

⁶⁰¹ Şen, “Zâhiri ve Bâtını Fıkıh: Gümüşhânevi Örneği” C, III, SY, 6, S, 60.

⁶⁰² Mâverdî, *Edebû'd-Dünya ved-Dîn*, S, 310.

Şehvetlere oruç tutturmanın, vücudun ihtiyaç duyduğu gıdayı kesme ve şehveti terk etme yoluyla mümkün gören Kelâbâzî, şeytanın aldatmasının genelde şehvi duygular marifetiyle gerçekleştiğini, şehvetlerin ise yemek ve içmek ile kuvvetli hale geldiğini ifade etmiştir.⁶⁰³ Bu nedenle sûfilerin, “*Şeytan, kanın damarlarda dolaştığı gibi Âdemoğlunun damarlarında dolaşır.*”⁶⁰⁴ hadisi şerifi uyarınca, şeytanın yollarını oruç ile daraltmak için gayret göstermiş olduklarını rahatlıkla söylemek mümkündür.⁶⁰⁵

3.2.1.2. Gözlerin Orucu

Mekkî’ye göre gözlerin orucu, dinen nehyedilen ve kalbi oyalayacak her türlü sûi nazardan alıkoymak, serbestçe sağa sola bakmaktan uzak tutmak ve onlara hâkim olmaktır.⁶⁰⁶ Göz, görme görevi dışında, kalbin aynası, mâna âleminin ilk menzili ve kalbe açılan kapıdır.⁶⁰⁷

Bakışlarıyla sözün ulaşamadığı yerlere erişme imkânına sahip olan gözler, kelimeler ile ifade edilemeyen veya aşikâre bir şekilde anlatılmak istenmeyeni ima yoluyla bir bakışla ifade etme ve ağzın sustuğu yerde meram anlatma imkânına haizdir.⁶⁰⁸ Bu husus önemli bir nimet olmakla birlikte, kişiye büyük sorumluluklar yüklemektedir. Bu nedenle Kur’an da Rabbimiz; “*Allah (c.c) gözlerin hain bakışını bilir.*”⁶⁰⁹ ve “*Kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptıklarından mesuldür.*”⁶¹⁰ ayeti ve “*Gözler de zina eder, onların zinası bakılması haram olan şeye şehvetle bakmaktır.*”⁶¹¹ hadisi-şerifi, gözlere hâkim olma noktasında kullara mecburiyet yüklemektedir ki; bu

⁶⁰³ Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid*, C, I, S, 132.

⁶⁰⁴ Müslim, *Selam*, 39.

⁶⁰⁵ Uludağ, *İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 87.

⁶⁰⁶ Mekkî, *Kütü’l-kulûb*, C, III, S, 1245.

⁶⁰⁷ Nevzat Hafis Yanık, “Arap Şiirinde Göz İmgesi” *Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (2016) SY, 37, S, 115.

⁶⁰⁸ Yanık, “Arap Şiirinde Göz İmgesi” SY, 37, S, 116-118.

⁶⁰⁹ el-Mü’minûn, 23/19.

⁶¹⁰ el-İsra, 17/36.

⁶¹¹ Buhârî, *İsti’zan*, 12.

mesuliyeti yerine getirmenin en önemli vasıtası, şehveti harekete geçirebilecek fonksiyona sahip olan gözlere oruç tutturmaştır.

Gözler kalbin aynası ve kalbe açılan en önemli kapıdır.⁶¹² Bu sebeple Allah Teâlâ gözlerimize hâkim olmamız, zinaya ve günahlara saptırması muhtemel olan bakma ve görmelerden sakınmamız konusunda “*Mümin erkeklere ve Mümin kadınlara söyle gözlerini haramdan sakınsınlar*”⁶¹³ diyerek biz kullarını uyarmış ve sûi, nazardan gözün uzak tutulmasını istemiştir. Mekkî, bu minvalde, orucun faziletlerini ve sâlih insanların tuttuğu orucu altı organı muhafaza etmekle mümkün olduğunu beyân etmiş ve bunları göz dahil, kulak, dil, kalp, el ve ayağı ıslah diye ifade etmiştir.⁶¹⁴

Riyazet ve nefis tezkiyesi açısından önemli olan kalbin tasfiye edilmesi ve nefis terbiyesi hassasiyeti için “*İblisin zehirli oklarından bir ok olan kötü bakıştan.*”⁶¹⁵ gözlerin uzak tutulması gerektiğini ifade eden Gazâlî, iç dünyamızı meşgul edecek ve Allah’ı anmaktan alıkoyacak her türlü bakıştan gözü uzak tutmakla ancak, sâlihlerin eda ettiği orucu tutmanın mümkün olabileceğini belirtmektedir.⁶¹⁶

3.2.1.3. Dilin Orucu

Dilin orucu, dinen nehyedilen sözlerden imtina etmek ve kalbi oyalayacak her türlü boş, amaçsız ve gereksiz sözlerden dili alıkoymaştır.⁶¹⁷ Kur’an’da zikredilen, Hz. Meryem,⁶¹⁸ ile Hz. Zekeriya’nın,⁶¹⁹ tuttuğu susma orucunun bir tür oruç olduğu gerçeği, orucun sadece gıdadan ve şehvetten uzak durmaktan ibaret olmadığını ortaya koymaktadır.

⁶¹² Yanık, “*Arap Şiirinde Göz İmgesi*” SY, 37, S, 119.

⁶¹³ en-Nur2, 4/30-31.

⁶¹⁴ Mekkî, *Kütü’l-kulûb*, C, III, S, 1246.

⁶¹⁵ Hâkim en-Nişâbü’rî, *el-Müstedrek Ale’s-Sahîhayn*, nşr. Ebu Abdurrahman Mukbil b. Hadi, (Kahire: Dar’ul-Harameyn, 1997) C, IV, S, 456, No: 4956.

⁶¹⁶ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi’d-Din*, C, I, S, 660.

⁶¹⁷ Mekkî, *Kütü’l-kulûb*, C, III, S, 1245.

⁶¹⁸ Âl-i İmran, 3/41.

⁶¹⁹ Meryem, 19/10.

Susmayı kalbin salah yollarından bir yol olarak benimseyen mutasavvıfların, dili korumak ve afetlerinden sakınmak için terimleştirdikleri ve riyazette uyguladıkları samt ve sükûnun amacı, dilin âfet ve tehlikelerinden kurtulmaktır.⁶²⁰ Hücvirî, yalanın ve gıybetin kalbî olarak orucu bozduğuna dair uyarıları ile birlikte, orucun hakikatini imsâk (tutmak) olarak tarif etmiş ve oruç tutmanın hakikatlerinden birinin de dile oruç tutturma yoluyla dile sahip çıkmak ve dili tutmak olduğunu belirtir.⁶²¹

Mutasavvıflar, riyazetin ilkelerinden olan ve “Kıllet-i Kelâm” diye terimleştirdikleri az konuşmayı zikir ve tefekkürle sağlamaya çalışmışlardır. Ayrıca, kötü ve çirkin sözlerden dili terbiye etmeyi hedeflemiş ve hayırlı sözlerde bile dilin şerrinden emin olmak için genellikle susmayı tercih etmişlerdir. Bu davranışları ile nefsin etkisini kırmayı,⁶²² ve “*Her kim Allah’a ve âhiret gününe iman ediyorsa ya hayırlı söz söylesin veya sussun.*”⁶²³ hadisine uymayı amaçladıkları izahtan varestedir. Ayrıca, Mekkî’nin ifade ettiği gibi sûfîlerin dile sahip çıkma ve dilden hâsıl olabilecek her türlü gûnahtan korunabilmek için tatbik ettikleri meşhur tecrübelerden olan, ağza çakıl taşı koyarak susmayı öğrenmeye çalışmaları, dile oruç tutturma ve dili terbiye etmeye verdikleri önemi ortaya koymaktadır.⁶²⁴

“*Susan tehlikeden kurtulmuştur.*”⁶²⁵ hadisini sûfîlerin düstur edindiğini belirten Mekkî, fuzuli konuşmayı, münakaşa etmeyi, sövmeyi, çirkin sözler sarf etmeyi, lanet etmeyi, mizah dâhi olsa şaka veya alay etmeyi, sırları yaymayı, yalan konuşma ve yalan yere yemin etmeyi, gıybet, koğuculuk, iftira, dedikodu ve ikiyüzlülük yapmayı dilin belası ve afeti kabul etmişlerdir. Hakiki manada eda edilen orucun, manevi açıdan kula sağladığı en büyük fayda, yukarıda zikredilen menhiyattan dili terbiye etme ve kontrol edebilme fırsatı sunmasıdır.

Mekkî, ariflerden birinin, “*Akıl arttı mı söz azalır, akıl azaldı mı söz artar.*” dediğini, belirtmiş ve söz azaldıkça doğruluğun nisbetinin arttığını izah etmiştir. Bu nedenle

⁶²⁰ Adanır, “*İlk Dönem Sûfîlerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*” S, 16.

⁶²¹ Hücvirî, *Keşfu’l-mahcûb*, C, II, S, 565.

⁶²² Adanır, “*İlk Dönem Sûfîlerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*” S, 20.

⁶²³ Buhârî, Edep, 31.

⁶²⁴ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, I, S, 276.

⁶²⁵ Tirmizî, Kıyâme, 50.

sûfiler, gereksiz ve fuzuli her türlü sözden uzak durmaya gayret göstermiş, dile oruç tutturup sahip çıkmanın, aklı geliştirdiğini, takvâyı ve verâyı kula kazandırdığını belirtmişlerdir.

Nefsi terbiye etmenin en önemli yöntemlerinden birinin sükût olduğunu ifade eden Mekkî, büyüklerden birinin konuştuğu zaman her faydasız kelime için nefsim için rekât namaz kılmayı tatbik ettim, nefsim buna alışınca her faydasız kelime için oruç tutmayı ahdettim dediğini belirterek sûfilerin dilin terbiyesi için farklı yöntemler uyguladıklarını ifade etmiştir.⁶²⁶

Mekkî, Salihlerin tuttuğu orucun faziletine erişmek için saydığı hususların başında dilin ıslahını ele alır. Dilin ıslahından maksadın, faydasız ve mâlâyânî konuşmalardan uzak tutmak, sözün esiri olmaktansa dile sahip çıkmak ve dilin her türlü afet ve belasından korunmak olduğunu belirten Mekkî, dilini ıslah etmeyi başaran kişinin, fazilet sahibi oruçluların tuttuğu orucu edâ ettiğini belirtmiştir.⁶²⁷

Nefsi eritmek ve isteklerini ortadan kaldırmak, oruç ibadetinin en önemli hedefidir. Dile oruç tutturulması ve dilin terbiye edilmesi açısından zikrin oruç ile aynı paralelde fayda sağladığını belirten sûfiler, lisan ile yapılan zikrin kalb ile bütünleştiğinde, amacının oruç ibadetinde olduğu gibi nefsi terbiye etmek olduğunu ve nefsi eritmeyen zikrin, zikir sayılamayacağını belirtmişlerdir.⁶²⁸

Kuşeyrî, “*Her kim Allah’a ve âhiret gününe iman ediyorsa ya hayırlı söz söylesin veya sussun.*”⁶²⁹ hadisi şerifini, susmak, selamete erişmektir şeklinde tarif etmiştir. Ayrıca Kuşeyrî, dile hâkim olmanın, nefsin öne çıkma istediğini ve istediğini yaptırma gücünü ve arzusunu kırdığını izah etmiştir.⁶³⁰

Serrâc, Hz. Ali’den rivayetle bütün hayırlı olan şeylerin dört şeyde cem edildiğini bildirmiştir. Bunlar, susmak, konuşmak, bakmak ve hareket etmektir. Her susmanın tefekkür olmadığını, her konuşmanın Allah’ı zikretmek anlamına gelmediğini, her

⁶²⁶ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, I, S, 276-278.

⁶²⁷ A.g.e., C, III, S, 480.

⁶²⁸ Mehmet Kasım Özgen, “Tasavvuf Felsefesinde Zikir Kavramı” *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2013) C, I, SY, 2, S, 215.

⁶²⁹ Buhârî, Edep, 31.

⁶³⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, S, 346.

bakışın ibretlik bir bakış niteliği taşımadığını, bilakis gaflet bakışı ihtimali olası olduğunu ve her hareketin Allah’a ibadet etmeyi içermediğini, dolayısıyla gereksiz hareket olabileceğini ifâde eden Hz. Ali, “*Konuşması zikir, susması tefekkür, nazarı ibret, hareketi kulluk olana Allah rahmet etsin.*” diyerek dua etmiştir. Ayrıca Serrâc, her uzvun kontrolünü ve terbiyesini esas alan sûfilere bu konuda Hz. Ali’nin yol gösterdiğini belirtmekte ve dile hâkim olmanın önemini vurgular.⁶³¹

Vücut azalarının denetimini esas alan nefis terbiyesi anlayışının, dili terbiye etmeyi esas aldığını izah eden Mekkî, dile sahip çıkmanın akli melekeleri geliştirdiğini ve takvâyâ vesile olduğunu bu nedenle sükûtun, tasavvufî ahlak açısından mühim bir yere sahip olduğunu belirterek dile oruç tutturmanın önemine vurgu yapmaktadır.⁶³²

Oruç tutarak Allah’a yaklaşmanın ve kulların şerrinden sâlim olmanın ancak dili ıslah etmek ile mümkün olabileceğini belirten Gazâlî, dilin afetlerinden sakınmanın en önemli yolun Kur’an, zikir ve tesbih ile dili meşgul etmek olduğunu belirtmiş ve bu hususun dile oruç tutturmak olduğunu beyan etmiştir.⁶³³ Ayrıca, susmanın asıl değil, vesile olduğunu ifade eden sûfiler, dili hayra sebep olan işlerde kullanmayı ve boş sözlerden muhafaza edip hâkim olmayı, kalbin salah yollarından bir yol olarak izah eder.⁶³⁴

3.2.1.4. Kulakların Orucu

Kulağın Orucundan maksat, dinen dinlenilmesi uygun görülmeyen her şeyden kulakları alıkoymak ve faydalı işlere vesile kılmaktır. Hücvirî, ayet-i kerimeye istinaden “*Kulağın, gözün ve kalbin, hesap günü sorguya çekileceğini,*”⁶³⁵ belirtmiş ve kulakların orucunu, hoş olmayan şeyleri dinlemekten kulakları alıkoymak diye tarif etmiştir.⁶³⁶

⁶³¹ Serrâc, *el-Lüma’*, S, 182.

⁶³² Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, I, S, 276.

⁶³³ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi’-d-Din*, C, I, S, 660.

⁶³⁴ Demirdaş “*Riyazet Eğitimi ile Gerçekleşen Manevî Olgunluk*” C, 11, SY, 1, S, 88.

⁶³⁵ el-İsra, 17/36.

⁶³⁶ Hücvirî, *Keşfu’l-mahcûb*, C, II, S, 565.

Mekkî, kulakları ıslah etmenin yolunu, hoş karşılanmayan, boş söz, gıybet ve yalan konuşanların sözlerinden uzak tutmak olduğunu belirtmiştir. Mekkî, sâlihlerin tuttuğu orucu tarif ederken, kulakları Allah'ın haram kıldığı şeylerden nehyetmenin önemini vurgulamış ve fayda vermeyecek her türlü mâlâyânî konuşmalardan kulakların korunması gerektiğini belirtmiştir.⁶³⁷

Hücvirî, diğer organlar ile birlikte, kulakların da menhiyattan korunması gerektiğini vurgulamış ve gerçek manada orucun, bütün azaların kontrol altında tutularak ifa edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶³⁸

Hücvirî, her organın kendi özelliğine göre, birtakım hazlara sahip olduğunu belirtmiş ve kulağa fısıldandığında duyguları harekete geçiren kötü sözler ile gıybet, koğuculuk, iftira, dedikodu ve harama sürükleyebilecek konuşmaları dinlemenin, kulağın hazzı ve afeti olduğunu belirtmişlerdir. Bu minvalde Hücviri, orucun, kulaklar dâhil tüm organların kontrol altına alındığı bir ibadet olması gerektiğine vurgu yapmış ve kulakların kişiyi sürükleyebileceği günahlara dikkat çekerek kulağın, aklın başkumandanlarından olduğunu tarif etmiştir.⁶³⁹

Gazali, konuşulması haram kabul edilen her şeyin dinlenmesi de haram olduğunu belirtir.⁶⁴⁰ “Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyenlerdir.”⁶⁴¹ ayetinde, yalanı dinleyenler ile haram yiyenlerin beraber zikredildikleri ve uyarıldıkları görülmektedir.⁶⁴² Bu vesileyle, Kişinin Azalarından dolayı mesul olacağını,⁶⁴³ kulakların vebalinin hatta zinasının, yasak olan şeyleri dinlemek olduğu bilinmektedir, bu sebeple, gıybeti ve yalanı dinleyenlerin de günaha ortak olduğu,⁶⁴⁴ hadisini göz önünde bulunduran mutasavvıflar, kulaklar dâhil, uzuvları arzu edilen

⁶³⁷ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, III, S, 1246.

⁶³⁸ A.g.e., S, 69.

⁶³⁹ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, C, II, S, 565.

⁶⁴⁰ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 662.

⁶⁴¹ el-Maide, 5/42.

⁶⁴² Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 662.

⁶⁴³ el-İsra, 17/36.

⁶⁴⁴ Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, C, VIII, S, 91.

şeyler ve istekler için serbest bırakmanın doğru olmadığı ve hususunda ittifak halindedir.⁶⁴⁵

Kulaklara hâkim bir şekilde eda edilen orucun, manevi açıdan kula en büyük faydası, kişinin duyduklarının şerrinden emin olması ve kulağın şehvetini terbiye edebilme fırsatına sahip olmasıdır. Ayrıca kulakların en büyük şerri olarak, kişinin hakka, hakikate kulaklarını kapatması ve bunları duymaması olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

3.2.1.5. Ellerin Orucu

Mekkî, tâatte ve isyanda kalbin aleti olarak kabul edilen elleri haramlara ve kötülöklere uzanmaktan alıkoymayı elin orucu şeklinde tarif etmiştir.⁶⁴⁶

Ellerin vasıta olduğu her fiilden dolayı, şahitlik yapacağı ve dile geleceğı ile ilgili ilahî ferman,⁶⁴⁷ rızka vasıta olan elleri menhiyattan alıkoyma manasında, oruç tutturmayı ve hassasiyet ile ellere hâkim olmayı elzem hale getirmektedir. Gazâlî ise dinen elleri uygun görölmeyen her şeyden men etmeyi ve onları hayırlı işlerde isti'mal etmek için gayret etmeyi ellerin orucu olarak tarif eder.⁶⁴⁸

Mekkî, oruç vesilesiyle elde edilen maneviyat ve kazanımların sadece oruç tutulan vakte has olmaması gerektiğinin altını çizmiş, sadece orucun kazanımlarını hayatın her alanına yansıtmanın önemine vurgu yapmışlardır.

3.2.1.6. Ayakların Orucu

Her türlü fenalıktan ve nehyedilen yerlere gitmekten ayakları uzak tutmak ve hayırlı menzillere vasıta kılmaktır.⁶⁴⁹

Ayakların eller gibi vasıta olduğunu ve fiillerinden dolayı hesap gününde dile gelip şahitlik yapacağına dair ayeti,⁶⁵⁰ göz önünde bulunduran Mekkî, ayakların kişiyi sürükleyebileceğı her şerden ve kötü amelden sakınmanın gerçekleşmesini ancak,

⁶⁴⁵ Adanır, “İlk Dönem Süfîlerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık” S, 20.

⁶⁴⁶ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, III, S, 1246-1247.

⁶⁴⁷ Yasin, 36/65.

⁶⁴⁸ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 663.

⁶⁴⁹ A.g.e., C, I, S, 663.

⁶⁵⁰ Yasin, 36/65.

haram kabul edilen her türlü amelden uzak durmak suretiyle mümkün görmektedir.⁶⁵¹ Ayrıca, ayakları nefsin esaretinden koruyup sabit kılabilen en önemli ibadet olan orucun maksatlarından Hakka uymanın gerçekleşmesi için haram kabul edilen her türlü amele muhalefet edilmesi gerektiğini belirten Mekkî,⁶⁵² sûfîlerin ayakların doğru yolda sabit kılınması noktasında “*Sakın kibirlenerek yürüme.*”⁶⁵³ ayetini düstur edindiklerini ifade etmiş, ayaklarını ve diğer organlarını haramlardan alıkoyup oruç tutturmayı başaran bir kimsenin zamanını hayırlı bir şekilde değerlendirdiğini izah etmiştir.⁶⁵⁴

“*Ey iman edenler! Allah’ın emrini tutar, dinini uygularsanız, O da size yardım eder ve ayaklarınızı (kaydırmaz) sabit kılar.*”⁶⁵⁵ ayetine istinaden, ayakların sağlam bir şekilde sabit kılınmasının üç şeyle mümkündür. Allah’ın emirlerine uyup ihsan ettiklerinin farkında olup şükretmek, Mehâfetullâh bilincine sahip olmak ve her hâlükârda kişinin kusuru kendisinden bilmesidir.

Mutasavvıfların yukarıda zikredilen görüşleri dikkate alındığında, ayakların sabit halde durmasının oruç ibadeti sayesinde daha kolay hale geldiğini, nefis ile şeytanın insana verebileceği zararların bilincine varmanın kolaylaşacağını ve ubûdiyyeti kula kazandırdığını ifade etmişlerdir. Nefsin ve şeytanın tuzaklarının bertaraf edilmesi, ayakların ve diğer organların ıslahı ile birlikte ubudiyetin devamı için orucun önemli bir vesile olduğu unutulmamalıdır.⁶⁵⁶

3.2.2. Kalbi Oruç Türleri

Allah’a kalben ulaşmayı kolaylaştıran oruç, insanın iç dünyasını ma’mur eden en önemli ibadetlerdendir. Kişi oruçlu iken, yemeğe, içmeye ve şehvi arzulara ihtiyaç

⁶⁵¹ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, I, S, 222.

⁶⁵² A.g.e., C, III, S, 313.

⁶⁵³ el-İsra, 17/37.

⁶⁵⁴ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, I, S, 222.

⁶⁵⁵ Muhammed, 47/7.

⁶⁵⁶ Sayın, “*Tasavvuf Kültüründeki Ubûdiyyet, Muhabbet ve Hürriyet Arasındaki İlişki*” SY, 16, S, 89-90.

duymayan meleklerin hasleti ile bezenirken, ruhun, kalbin ve aklın safiyâne hale gelmesine vesile olur.⁶⁵⁷

Kalbi fiilleri batını ameller diye tarif eden sûfilerin,⁶⁵⁸ zâhiri ve bâtını bütün organların kontrol altına alındığı ibadet olarak gördükleri oruç ibadetini,⁶⁵⁹ farklı sıfatlara sahip olan ve insan üzerinde deruni manada bıraktıkları etki ve icra ettikleri görev itibariyle, ruhun, kalbin, aklın, nefsin ve sırrın orucu olarak şu şekilde izah edebiliriz.

3.2.2.1. Kalbin Orucu

Kalp, Nazargah-ı İlahî, Rabbani hakikatler ile birlikte sırların tecelligâhı, Mârifetullâh'ın yeri, bilginin kaynağı ve bütün düşüncelerin neşv-ü nemâ mekânıdır. Kalbin ameller ile temizlenip veya kirletildiğini belirten Kelâbâzî, Allah'ı hatırlamaktan alıkoyan ve meşgul eden her şeyden kalbi uzak tutmayı sâlihlerin tuttuğu oruç şeklinde tarif etmiş ve kalp ile tutulan orucun en üstün oruç olduğunu belirtmiştir.⁶⁶⁰

Kalbin orucu, Allah'ın büyüklüğünü düşünüp sürekli tefekkür etmek,⁶⁶¹ kalbi mâsivadan ve her türlü dünyevi endişelerden temizlemekle birlikte Allah'tan gayri hiçbir şeyi kalbe dâhil etmemektir.⁶⁶²

İman ve akıl cevherinin merkezi olan kalp, kelime olarak sürekli değişen ve dönüşen anlamındadır. Kalbe ait bu tarifi sebebi, sadece kan dolaşımını sağlayan ve kozalağa benzeyen et parçası olmayıp manevi açıdan kabin sürekli olarak olumlu veya olumsuz duygu ve düşünce akışı içerisinde değişken bir halde olmasıdır. Bu husus kalbin marifet, ilim ve düşünme vasıtası olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁶³

Kalbi katılaşmış, idrak, akletme ve basiret kanalları tıkanmış olan bireylerin, oruç ibadeti sayesinde kalplerini ıslah etmesi kolaylaşır. Marifetin ve keşfin mahalli olan

⁶⁵⁷ Şen, “Zâhiri ve Bâtını Fıkıh: Gümüşhânevi Örneği” C, III, SY, 6, S, 60.

⁶⁵⁸ Uludağ, “Kalp” DİA, C, XXIV, S, 231.

⁶⁵⁹ Adanır, “İlk Dönem Sûfilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık” S, 69.

⁶⁶⁰ Uludağ, “Kalp” DİA, C, XXIV, S, 232.

⁶⁶¹ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, C, II, S, 147.

⁶⁶² Uludağ, “Kalp” DİA, C, XXIV, S, 232.

⁶⁶³ A.g.e., C, XXIV, S, 229.

kalbin önemine binaen, sâlih ameller ve kalp tasfiyesi üzerine yoğunlaşmak ve yegâne hedef olan ise kalb-i selime ulaşmak önem arz eder.⁶⁶⁴ Bu nedenle mutasavvıflar, kalp tezkiyesi olmadan marifete ulaşmanın mümkün olmadığını ifade etmiş ve kalbin her türlü masiyet ve kötülüklerden safiyâne hale getirilmesi gerektiğini belirterek oruç ibadetine önem vermiş,⁶⁶⁵ riyazet, mücâhade ve nefis tezkiyesi ile tasfiye edilen kalbin ilâhî hakikatlere vuslatının kolaylaşacağını belirtmişlerdir.⁶⁶⁶

Mekkî'ye göre oruç dâhil, kalben ve deruni anlamı düşünülmeden eda edilen herhangi bir ibadetten dolayı kaybedilen ecir kesbedilenden fazladır.⁶⁶⁷

İbn Arabî'ye göre, kalpte Muhabbetullah'ın oluşması, Allah'a kurbiyete, her türlü kötülükten uzaklaşmaya ve kişinin Allah'ın emirlerini nefisine tercih etmesine sebep olduğunu belirterek,⁶⁶⁸ “*Oruç bana aittir, ecrini ancak ben veririm.*”⁶⁶⁹ hadisinde Rabbimizin orucu kendisine izafe ettiğini, kullarının kendisine yakınlaşması için hem kurbiyet hem de muhabbet vesilesi kıldığını izah etmiştir.⁶⁷⁰

Kalbi marifetin mekânı olarak tarif eden Kuşeyrî,⁶⁷¹ orucu, nefisle oruç tutma ve kalben oruç tutma şeklinde izah eder. Kuşeyrî, nefisle oruç tutmayı, iftar ile imsak arasındaki müddet içinde eda edilen ibadet olarak tarif ederek nefisine gerçek manada oruç tutturanlara “*Selsebîl ve Zencebîl*” şarabı ikram edileceğini ifade etmiştir. Kalben oruç tutmayı ise insanlardan uzaklaşarak Allah ile baş başa kalmak ve kalbi Allah'tan gayrı hiçbir şey ile meşgul etmemek diye tanımlar. Kuşeyrî, kalben oruç tutanlara ise “*Rıza nimeti ile Muhabbet Şarabının*” ikram edileceğini belirtmiştir.⁶⁷²

⁶⁶⁴ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 231.

⁶⁶⁵ Demirci, “*İbadetlerin İç Anlamı*” SY, 3, S, 23.

⁶⁶⁶ Uludağ, “*Kalp*” *DİA*, C, XXIV, S, 232.

⁶⁶⁷ Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, C, III, S, 1246.

⁶⁶⁸ Sayın, “*Tasavvuf Kültüründeki Ubûdiyyet, Muhabbet ve Hürriyet Arasındaki İlişki*” SY, 16, S, 87.

⁶⁶⁹ Müslim, Sıyâm, 30.

⁶⁷⁰ İbn Arabî, *el-Fütûhatü'l Mekkiyye*, C, II, S, 329.

⁶⁷¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyriyye*, S, 176; Bkz, Tosun, “*Sır*” *DİA*, C, XXXVII, S,115.

⁶⁷² Göztepe, “*Abdülkerim Kuşeyrî'de Hâller ve Makamlar*” S, 113.

Hücvirî, gerçek manada orucun, kalbi Hakk'ın emrine boyun eğdirmekle mümkün olduğunu tarif etmiş ve sûfilerin, Allah'ın dışında her şeyden uzaklaşmayı oruç telakki ettiklerini belirtmiştir.⁶⁷³

İbn Arabî, oruç ibadetini, “*Kalbi ma'siyetlerden alıkoyan en önemli ibadet*” olarak tarif eder. Gerçek Allah dostlarının “*Savm-ı dâim*” üzere olduklarını belirten İbn Arabî, onlar iftar etseler bile kalplerinin Allah'tan başka hiçbir şeyle meşgul olmadığını ve savm-i hakiki'nin bu olduğunu işaret ederek kalbin orucunun önemine vurgu yapmıştır.⁶⁷⁴

Klasik eser müellifi sûfilerin oruç ile ilgili yorumları göz önünde bulundurulduğunda, genellikle kalbi esas alarak yorum yaptıkları dikkate değerdir. Serrâc, oruç esnasında kalbi Allah'a ait kılmayı,⁶⁷⁵ Kelâbâzî, oruçlu iken yaratılmışların meşgalesinden kalbi alıkoymayı,⁶⁷⁶ Mekkî, oruç vaktinde kalpte Allah'tan başka hiçbir şeye yer vermemeyi,⁶⁷⁷ Kuşeyrî, oruç anında kalbi her türlü dünyevi afetten uzak tutmayı ve muhafaza etmeyi,⁶⁷⁸ Sühreverdi ise kalbin sürekli güzel düşüncelerle meşgul edilmesini öngörmektedir.⁶⁷⁹

Kalp gözünün açılması için gıdaya ve şehvetlere set çeken, varlıkta iken yokluğa alıştıran, nefsin afetlerinden alıkoyan ve insanı kemal'e götüren en önemli ibadet olan orucun, sadece oruçlu iken kalbe hâkim olmayı, orucun ruhaniyetine ve âdâbını uygun davranmayı yeterli görmenin ötesinde, oruç ibadetinden elde edilen manevi kazancın sonra da sürdürülmesi, kalbin salah bulması için önem arz eder.

⁶⁷³ Hücvirî, *Keşfu'l Mahcûb*, C, II, S, 565.

⁶⁷⁴ İbn Arabî, *el-Fütûhatü'l Mekkiyye*, C, II, S, 330.

⁶⁷⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 303.

⁶⁷⁶ Kelâbâzî, *Kitâbü't-Tearrûf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, S, 58.

⁶⁷⁷ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, III, S, 1245.

⁶⁷⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, C, II, S, 87.

⁶⁷⁹ Sühreverdi, *Avârifü'l-maârif*, C, II, S, 147.

3.2.2.2. Ruhun Orucu

Hava, rüzgâr, buhar, nefes ve fırtına gibi anlamlar ile tarif edilen ruh, Allah'ın ihsan ettiği en önemli cevher, latife ve ilâhi nefhadır.⁶⁸⁰

Rabbimizin Cemâl sıfatının tecellisi olan ruhun, bedenin canlılık vesilesi ve insan olma gerçeğini oluşturması, “Allah'ın emrindeki”⁶⁸¹ ruhun varlığına delildir. Bedene hayat kuvvesi katıp etkin kılan ruhun mahiyetini ise Allah'tan başka hiç kimsenin kesin olarak bilmesi mümkün değildir.⁶⁸² İnsanoğlunun halife vasfına sahip olması, ruhun beden üzerindeki etkinliği ve gücü sayesinde.⁶⁸³ Bu minvalde, tasavvufun gayesi de ruhu vücuda hâkim kılmaktır.⁶⁸⁴ Ruhun orucu ise Allah'ın emretmediği düşünce ve meşgalelerden ruhu arındırmak ve O'na ait kılmaktır.⁶⁸⁵

Oruç ve açlıkla nefsin isteklerinin zayıfladığını belirten Mekkî, bu vesileyle ruhun, kalbin ve aklın berraklaştığını ifade etmiştir.⁶⁸⁶

Hücvîrî, ruhun ve nefsin birbirine zıt olduğunu, ruhun iyiliği, nefsin ise sürekli hırs, haz ve hevesler ile oyalayıp Allah ile olan bağı zayıflatması nedeniyle kötülüğü temsil ettiğini ifade eder. Ayrıca Hücvîrî, ruh için orucun ve açlığın safa olduğunu ifade etmiş, oruç veya açlıkla eğitilen ruhun, kalbin ve nefsin manevi açıdan güçleneceğini belirterek tokluğu hayvanlarla ilişkilendirmiştir.⁶⁸⁷

Kuşeyrî, Muzaffer Kirmisîni'nin her türlü ihtirası gerektiren şeylerden uzaklaşıp kanaatkâr olmayı ruhun orucu diye tarif ettiğini nakleder.⁶⁸⁸ Oruç ibadetinin ruh

⁶⁸⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh” *DİA*, C, XXXV, S, 187.

⁶⁸¹ el-İsra, 17/85.

⁶⁸² Uludağ, “Ruh” *DİA*, C, XXXV, S, 192.

⁶⁸³ Osman Türer, “Latife” *DİA*, C, XXVII, S, 110.

⁶⁸⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 25. Baskı, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017) S, 233.

⁶⁸⁵ İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l Beyân*, I-XXIII, trc. Hasan Kâmil Yılmaz ve diğ. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010) C, II, S, 142-143.

⁶⁸⁶ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, IV, S, 105.

⁶⁸⁷ Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, C, II, S, 569-570.

⁶⁸⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, S, 112.

terbiyesi için en etkili yöntem olduğunu ifade eden sûfiler, ruhun tezkiyesi için oruçtan daha önemli bir vesile ve tesirli yol olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca hissiyattın, aklın, fikrin, nefsin ve kalbin ruh ile birlikte anlam kazandığını ifade eden sûfiler, her türlü hırsı ve şehvi duyguları sınırlayıp açlık, susuzluk ve cinsel arzuları denetim altında tutmayı, ruhun orucu diye tarif etmişlerdir.⁶⁸⁹

Beden ile ruhun iç içe olması dolayısıyla birbirlerini etkilediklerini, ruhun terbiyesi için bütün azalar ile birlikte, aşırı bedeni arzu ve isteklerin denetim altına alınması gerektiğini belirten sûfiler, ruhu izah ederken genellikle nefis ve kalb ekseninde yorum yapmışlardır.⁶⁹⁰ Bu minvalde, ruhun kişideki Rabbani yönü, nefsin ise şeytani yönünü temsil ettiğini belirtmişlerdir.⁶⁹¹ Beden insanın maddi, ruh ise manevi yönünü temsil eder. Bu sebeple, ibadetlerine hassas olan bir kişinin manen temizlenmedikçe gerçek marifete ulaşamayacağını ifade eden sûfiler, ruh tezkiyesi için öncelikle saf bir tevhide ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir. Suyun bedendeki kirleri temizlediği gibi ibadetler sayesinde kulların ruhen manevi kirlilerden arındığını ifade eden sûfiler, orucun ruh için safâ olduğunu ve insanın ruhi açıdan güçlü olması için önemli bir ibadet olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁹²

3.2.2.3. Nefsin Orucu

Soyut bir cevher olan nefis, arzu, istek ve davranış oluşturma yetisine sahiptir. Kötülüğü emredici olan nefsi oruç ile dizginlemeyi tavsiye eden mutasavvıflar, nefis ile cihad etmenin bir ömür boyu sürdüğüne dikkat çekerek nefsi en büyük düşman olarak nitelemişlerdir.⁶⁹³ Bu minvalde Mâverdî, (ö.450/1058) nefsin ve şehvetin kulu sürükleyebileceği tehlikelerden bahsederken, nefsin kişiye zarar verebilecek yakışıksız davranışları faydalı, müfit olanları ise çirkin davranış gibi göstererek kişileri saptırması nedeniyle, her kötülükte nefsin ve şehvetin etkisinin bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁹⁴

⁶⁸⁹ Demirci, “İbadetlerin İç Anlamı” SY, III, S, 9.

⁶⁹⁰ Uludağ, “Ruh” D İ A, C, XXXV, S, 192.

⁶⁹¹ Yılmaz, “Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar” S, 306-307.

⁶⁹² Demirci, “İbadetlerin İç Anlamı” SY, III, S, 9-11.

⁶⁹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, S, 221.

⁶⁹⁴ Mâverdî, *Edebû'd-Dünya ved-Dîn*, S, 310.

Nefsin orucu, zevklere duyulan kuvvetli arzuların ve elde etme hırsının meşru sınırlar içerisinde tutulması için gayret göstermek, nefsin şiddetle arzuladığı hissi duygulara teslim olmadan her türlü nefsi ve şehvi istekleri oruç ile kırmak ve denetim altında tutabilmektir.⁶⁹⁵

Muhâsibî, kişinin sürekli nefis muhasebesi yapması gerektiğini belirtmiş ve nefsi, insanı hataya sürükleyebilecek en önemli unsur olarak tarif etmiştir.⁶⁹⁶ Nefsin disiplin altına alınabilmesi için öncelikle tevbe, sağlam bir irade, riyazet, mücâhade, halvet, zikir, tefekkür, vera', murakabe ve şehvetleri terk etmeyi öngören Muhâsibî, nefsin sürekli isteyen ve arzulayan vasfını değiştirmenin veya nefsi kâmilten öldürmenin mümkün olmadığını ifade etmiş, nefsin daima akıl ile savaş halinde olduğunu belirterek insanın oruç tuttuğu vakit nefsinin buna karşı çıktığını, sebebini ise şehvet ve yemek ile rahata eren nefsin rahatının kaybolması olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple, ibadetler veya hayırlı amellerin nefsin arzusuna göre terk edilemeyeceğini işaret etmiştir.⁶⁹⁷

Kelâbâzî, nefis tezkiyesini sağlayan en önemli unsurların, yemeği, içmeği ve şehveti terk etmek olduğunu izah etmiştir. Şeytanın sürekli kışkırttığı nefsanî duyguların ilahî emirlere boyun eğdirilmemesini, kişinin hem dünyasını hem de ahretini yıkabilecek önemli bir tehlike olarak gören Kelâbâzî, “*Evlenmeye gücü yeten evlensin, gücü yetmeyen ise oruç tutsun, bu da onun nefsinin dizginler.*”⁶⁹⁸ hadisini göz önünde bulundurarak, orucun nefsin arzu ve isteklerini azalttığını bedenî şehvet gücünü kırdığını, haramlardan uzaklaşmaya ve ahlak güzelliğine sebep olduğunu izah etmiştir. Ayrıca, orucun nefis terbiyesi açısından benzersiz bir ibadet olduğunu ifade eden Kelâbâzî, nefsin ve şehvetin şerrinden kişiyi alıkoymasını ve mukâvemet etme kuvveti sağlaması sebebiyle, manevî eğitim açısından da orucu vazgeçilmez bir ibadet olarak görür.⁶⁹⁹ Ayrıca, oruçta sadece nehyedilenlerin değil, helallerin bile terk edilme durumu söz konusudur. Bu durum helallerden bile el etek çekmek durumunda kalan

⁶⁹⁵ Bursevi, *Rûhu'l Beyân*, C, II, 142-143

⁶⁹⁶ Muhâsibî, *er-Riâye*, C, I, S, 52.

⁶⁹⁷ A.g.e., C, II, S, 377.

⁶⁹⁸ Buhârî, *Nikâh*, 67.

⁶⁹⁹ Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, C, I, S, 322.

oruçlu açısından haramlara karşı ciddi bir direnç oluştururken, kişiye nefsi ile olan mücadelesinde müstesna bir mukavemet kazandırır.

Açlık, şehvet ve susuzluk güdülerinin membaı ve mekânı, dur durak bilmeyen, sınırsız arzu ve istek içeren nefstir.⁷⁰⁰ Şehvet, nefis ve midenin birbirleriyle olan sebep sonuç ilişkisini göz önünde bulundurduğumuzda midenin orucu ile şehvetin orucunu nefsin orucu dâhilinde değerlendirmek daha isabetli olur. Bu minvalde nefsin şerrinden korunmak için en önemli vâsıta olan orucun, her türlü nefsânî arzuları ve şehveti terbiye ettiğini, oruçlunun yemek, içmek ve şehvi arzulara ihtiyaç duymayan meleklerin hasleti ile bezendiğini izah eden sûfiler, gerçek manada nefsin esaretinden kurtulmanın ve hürriyetin, şehvi duyguları yenmekle mümkün olduğunu tarif etmişlerdir.⁷⁰¹

Kelâbâzî, nefsin şehvetini bağımlılık içeren, en tehlikeli olan, hiç bıkmayan, midenin dolmasıyla ortaya çıkan cinsel arzu ve dürtüler olarak tarif eder.⁷⁰² Hz. Peygamberin buyurduğu gibi mü'minin midesini üçte birlik kısımdan fazla yemekle doldurmasının uygun olmadığını belirten Kelâbâzî,⁷⁰³ kişinin batnını doldurarak şerli hale geldiğini, aşırı yemeğin ortaya çıkardığı şehvetin ve nefsin isteklerinin esiri olduğunu ve bu isteklerin asla bitmediğini izah eder. Nefsin şerrinden korunmak için oruç ile tezkiye edilmesi gerektiğini belirten Kelâbâzî, “*Oruç ateşe karşı kalkandır.*⁷⁰⁴” hadisini göz önünde bulundurarak orucun koruyuculuk vasfına dikkat çekmiştir. Ayrıca, nefsi dizginlemenin ahlaki güzelliğe, manen kuvvetlenmeye ve en önemlisi âhirette kurtuluşa sebep olacağını belirtmiştir.⁷⁰⁵

⁷⁰⁰ Emanullah Polat, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Ruhi Hastalıklar” (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Ana Bilim Dalı, 2010) S, 129.

⁷⁰¹ Çağrı, “Şehvet” *DİA*, C, XXX, S, 477.

⁷⁰² Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, C, I, S, 132; Bkz. Gökteş, “İlk Dönem Müellif Sûfilerinden Kelâbâzî’nin Oruçla İlgili Yorumları” S, 112.

⁷⁰³ İbn-i Mace, *Kitabü’l-et’ime*, 55.

⁷⁰⁴ Buhârî, *Savm*, 9.

⁷⁰⁵ Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, C, I, S, 322.

Nefsini her türlü heva ve heves'ten uzak tutmayı başaran kimseye vaat edilen cennet olması hasebiyle”⁷⁰⁶ her dâim nefsin zaafa uğratılması ve isteklerinin azaltılması gerektiğini ifade eden Mekkî, nefsine râm olanların, “*Nefsâni arzularını, İlâh edinen kimseyi görmedin mi ?*”⁷⁰⁷ ilâhi uyarısı neticesinde, göze perde çekilmesi ve kalbin mühürlenmesi gibi bir durumla karşı karşıya kalacaklarını beyan etmiştir.⁷⁰⁸ Mekki'nin bu uyarıları, sürekli nefisle mücâhade içerisinde olunmasını gerektiren nefse oruç tutturmanın önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca Mekkî, nefsin güdüsü olan hırsın kula verdiği zararı izah ederken örnek verdiği sivrisinek benzetmesi dikkate değerdir. Sivrisinek, balın tamamını arzu ettiğinden, balın içine düşmüş ve kanatlarıyla yapışıp bir anlamda intihar etmiştir. Eğer sivrisinek bala konduğunda, ihtiyatlı davranıp kenardan ihtiyacı kadar bal alacak şekilde tedbirli davranırdı hem bal yemiş olacak hem de hayatta kalacaktı diyerek nefsin esareti ve hırsın felaketinin ulaşabileceği tehlike boyutuna dikkat çekmiştir.⁷⁰⁹

Hücvirî, oruç ve açlık vesilesiyle nefsin arzularının zayıfladığını, ruhun, kalbin ve aklın berraklaştığını ifade etmiştir. Hücvirî, nefsin kişideki şeytani yönü temsil ettiğini belirterek oruç dâhil bütün ibadetleri muhabbetullah'ın kalbe yerleşmesi ve nefis mücâhadesi açısından vazgeçilmez olduğunu belirtmiştir.⁷¹⁰

Tasavvufî eğitim açısından oruç ibadetini riyâzet ve mücâhade için en önemli vasıta kabul eden Kuşeyrî, tasavvuf ilminin amacını nefsin arzu ve isteklerini terk etmek diye tarif etmiş ve nefsi insanın putu ve yoldan çıkarabilecek unsur olarak tarif etmiştir.⁷¹¹

Gazâlî, nefsi şeytanın aleti olarak kabul eder. Nefsin her türlü arzu ve isteklerini ortadan kaldıran ibadet diye tarif ettiği orucun, gafilane bir şekilde eda edilmesi

⁷⁰⁶ en-Nâzi'ât, 79/40-41.

⁷⁰⁷ el-Câsiye, 45/23.

⁷⁰⁸ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, I, S, 356.

⁷⁰⁹ A.g.e., C, I, S, 348.

⁷¹⁰ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, C, II, S, 569-570.

⁷¹¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, S, 391.

durumunda bile kişiye fayda sağladığını izâh eden Gazâlî,⁷¹² zikir ve ibadetlerden maksadın ise “*Nefsi, Allah’ın varlığında yok etmek*” olduğunu belirtmiştir.⁷¹³

Gazâlî’ye göre, nefsin insanı esir alabilecek en önemli hasletlerin başında, insanoğlu ile hayvanların ortak özelliklerinden olan nefis ve onun güdüsü şehvet yer alır. İnsanı hayvanlardan ayıran en önemli unsur, insanın akıl sahibi olması ve aklı sayesinde nefsinin esiri olmaktan kendisini koruyabilme yetisine sahip olmasıdır. Bu nedenle Gazâlî, nefsin ve şehvi duyguların esiri olmayı, hayvanlardan daha aşağı seviyede olmak ile eşdeğer kabul eder.⁷¹⁴

Kişinin boğazını tutması ve nefsine hâkim olması neticesinde, şehvetin, nefsin ve şeytanın şerrinden kendisini koruduğunu ifade eden Sühreverdi, kişinin mideyi doldurup boğazını şehvetlere açmasını ise şehvi duyguların uyanmasına ve şeytanın fırsat bulmasına sebep olduğunu belirtir.⁷¹⁵

İbn Arâbi, orucun mânevi zevklere erişmek için önemli bir vesile olduğunu ifade eder. Bu nedenle oruç ibadetinin fiili yerine getirmek ve edâ etmekten ziyade, nehiy edilen her türlü ameli terk etme anlamına geldiğini, oruca amel denmesinin ise mecazi olduğunu izâh etmiş ve orucu, kişinin her türlü kötülükten kendisini uzak tutması manasında imsâk diye tarif etmiştir.⁷¹⁶ Ayrıca, İbn Arâbi, (ö.638/1240) Hücvirî (ö.465/1072) gibi orucun mahiyetinin imsâk, (tutmak) hakikatinin ise nefsin arzu ve isteklerine karşı çıkıp muhalefet etmek olduğunu belirtmiştir.⁷¹⁷

Oruç dâhil bütün ibadetleri muhabbetullah’ın kalbe yerleşmesi ve nefis mücâhedesi açısından vazgeçilmez kabul eden Hücvirî, oruç ve açlık vesilesiyle nefsin arzularının

⁷¹² Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi’-d-Din*, C, I, S, 437.

⁷¹³ Gazâlî *El-Munkızû Mina’-d-Dalâl*, Çev. Hilmî Güngör, 2. Baskı, (Ankara: Maarif Basımevi, 1960) S, 64.

⁷¹⁴ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi’-d-Din*, C, I, S, 666.

⁷¹⁵ Sühreverdi, *Avârifü’l-maârif*, C, II, S, 141.

⁷¹⁶ İbn Arabî, *el-Fütûhâtü’l-mekkiyye*, C, II, S, 328-329.

⁷¹⁷ A.g.e., C, II, S, 329; Hücvirî, *Keşfu’l-mahcûb*, C, II, S, 565.

zayıfladığını, ruhun, kalbin ve aklın berraklaştığını ifade etmiş ve nefsin kişideki şeytani yönü temsil ettiğini belirtmiştir.⁷¹⁸

3.2.2.4. Aklın Orucu

İmandan sonra gelen en büyük dayanak olan akıl,⁷¹⁹ insana lütfedilen, öğrenme, düşünme, yorumlama ve karar alma gibi faaliyetleri sağlamakla birlikte, insanı mükellef kılan bir cevherdir.⁷²⁰ Aklın orucu ise nefsanî arzuların zıddı olarak kabul edilen akı, ilâhî emirler doğrultusunda hayatın her alanında hâkim kılmak ve Hak ile batılı ayırma gücünü muhafaza etmek ve Mevla'ya ait kılmaktır.⁷²¹

Akıl, doğru düşünme, bilgi, anlama ve kavrama anlamına gelmektedir.⁷²² “Allah size ayetlerini akledesiniz diye açıklar.”⁷²³ ayetinden anlaşılacağı üzere, Kur'an muhataplarını akletmeye, kavramaya, tefekkür etmeye davet eder. Bu emre aykırı davrananlar ile ilgili ana hatlarıyla, kalpleri var ama idrak etmezler, gözleri var ama görmezler, kulakları var ama duymazlar uyarıları, aklın gereğini yerine getirmeyenlerin, hakikati göremeyecek kadar kör, sağır ve idrakten yoksun oldukları, hatta hayvanlardan bile daha aşağı seviyede oldukları izah edilmektedir.⁷²⁴

Akla oruç tutturmanın, nefsin esaretinden ve süfliyyetten alıkoyduğu gibi onu gerektiği gibi kullanmayı da gerektirir. Kuşeyrî, risâlesinde Muzaffer Kirmisîni'nin aklın orucunu, nefsin arzu ve isteklerine muhalefet etmek şeklinde tarif ettiğini nakleder.⁷²⁵ Bu nedenle sûfiler, nefse muhalefeti her dâim esas alarak aklın nefse uymaması gerektiğini belirtir. Ayrıca, kişinin aklının kifayet ettiği kadar Rabbine

⁷¹⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, C, II, S, 569-570.

⁷¹⁹ Uludağ, “İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti” S, 141.

⁷²⁰ A.g.e., S, 139.

⁷²¹ Uludağ, “Akıl” *DİA*, C, II, S, 246-247.

⁷²² Abdülbaki, M. Fuad “عقل” md. el-Mu'cem'ül Müfrehes li Elfâz'il K.Kerim, C, IV, S, 298.

⁷²³ el-Bakara, 1/242.

⁷²⁴ el-A'râf, 7/179.

⁷²⁵ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, S, 110.

yakınlaşıp ibadet ettiğini ve aklı ölçüsünde günahlardan uzaklaştığını izâh etmiş ve aklın hakikatini tam olarak bilmenin mümkün olmadığını ifade etmişlerdir.⁷²⁶

Oruç bir nefis tezkiye metodu olması dolayısıyla aklî melekeleri güçlü kılar ve terbiye eder. Kalbin, nefsin, ruhun, sırrın, şehvetin, dilin, ellerin, ayakların, gözlerin ve kulakların orucu dikkate alındığında, hepsinin birbirini tamamlayan, kişiyi muttaki kılan, aklın safiyâne hale gelmesine vesile olan ve doğruyu yanlıştan ayırma gücü olan kalb-i selîme götüren önemli vasıta olduğu görülür.⁷²⁷

Kurbiyet vesilesi olan orucun,⁷²⁸ ma'siyetlerden korunmak, sabırlı olmak ve itaat için vazgeçilmez olduğunu belirten Kelâbâzî, oruç sayesinde aklın berraklaştığını ve düşünce ufkunun safiyâne hale geldiğini belirtir.⁷²⁹ Gazâlî ise akletmeyi te'min etmek için nefsi, hırsı ve şehvi duyguları denetim altında tutmanın oruç sayesinde kolaylaştığını izah etmiş ve oruç'tan hasıl olması beklenen faydalardan nasip kâr olmak için mutlaka nefsanî arzuların engellenmesi veya denetim altına alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Gazâlî, aklın nefsi hırsı ve cinsel arzuları sınırlayıp engellemesi veya denetim altında tutmasının, aklın gereği gibi kullanılmasının neticesi olduğunu belirtmektedir.⁷³⁰

3.3. Sûfilere Göre Orucun Hikmet ve Faziletleri

Orucun, İslam'ın inşa edildiği beş unsurdan biri olması, Rabbimizin aidiyet bildirmesi ve ecrini ben veririm buyurması nedeniyle hikmetlerine vâkıf olmak önem arz eder. Tasavvufî açıdan orucun hikmetlerinin izahı için konumuz, gaye, uygulama, bilgi, fayda ve sebep çerçevesi gözetilerek ele alınmış olup bu hususlar aynı zamanda hikmet'in dâhilindeki unsurlar olarak da zikredilmektedir.⁷³¹ Sûfîler, ibadetlerin

⁷²⁶ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 140.

⁷²⁷ Mekî, *Kûtü'l-kulûb*, C, I, S, 386; Bkz, S. Hayri Bolay, "Akl-ı Selim" *DİA*, C, II, S, 275.

⁷²⁸ Göktaş, "Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı" S, 260.

⁷²⁹ A.g.t., S, 205.

⁷³⁰ Gazâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, S, 57.

⁷³¹ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 12.

hikmetlerini manevî incelikler açısından ele almış ve hikmet ile ilgili izahatlarda genellikle sünnet-i seniyye, manevî tecrübe ve mükâşefe yolunu takip etmişlerdir.⁷³²

3.3.1. Oruç ve Kur'an

Kur'an'ı İslam'ın teşrii kaynağı ve bütün ilimlerin membaı kabul eden sûfiler,⁷³³ kalp, ruh, akıl ve nefsin sekinet bulup her türlü ma'siyet'ten arındığı oruç ibadeti esnasında ve sair zamanlarda, Kur'an'ı tertil usulü ile okumayı, dinlemeyi ve en mühimi hayatlarına tatbik etmeyi düstur edinmişlerdir.⁷³⁴

İmanın artmasına sebep,⁷³⁵ şifa ve rahmet vesilesi olan.⁷³⁶ Kur'an'ın Ramazan ayında indirilmesi, Oruç Ayı'nın Kur'an ayı olarak zikredilmesini sağlamıştır. Tekrar tekrar okunması gereken,⁷³⁷ Kur'an'ı oruç ayında Cebail (a.s) ile Hz. Peygamber'in mukabele ettikleri bilinmektedir.⁷³⁸ Kur'an'ı Kerim okumak ve oruç tutmanın, âhiret gününde kişiye şefaateceği olacağını işaret eden Resulullah, Kur'an'ı Kerim'i okuyan ve müzakere eden topluluğu, ilâhi rahmetin ve meleklerin kuşatacağını ve o mecliste yer alanları ise Allah'ın (c.c) mukarrabûn meleklerine methedeceğini bildirmiştir.⁷³⁹ Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku,⁷⁴⁰ emri gereğince Serrâc, Kur'an'ı hakkıyla okumayı,⁷⁴¹ sözün en güzeline uymayı,⁷⁴² kalbin mutmain olması,⁷⁴³ yüreklerin

⁷³² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, S, 62.

⁷³³ Ayhan Okumuş, "Kur'an'ı Kerim'in Çok Boyutlu Okunuşu, Gazzâlî Örneği" *Mizanü'l Hak İslâmi İlimler Dergisi*, (2018) SY,7, S, 172.

⁷³⁴ el-Müzzemmil, 73/4; Bkz, Serrâc, "*el-Lüma'*" S, 352.

⁷³⁵ el-Enfal, 8/2.

⁷³⁶ el-İsra, 17/82.

⁷³⁷ ez-Zümer, 39/23.

⁷³⁸ Buhârî, Vahiy, 6; Turan, "Arza" *DİA*, C, III, S, 446.

⁷³⁹ Müslim, Zikir, 48.

⁷⁴⁰ el-Kehf, 18/27.

⁷⁴¹ el-Bakara, 1/121.

⁷⁴² ez-Zümer, 39/23.

⁷⁴³ er-Ra'd, 13/28.

ürpermesi,⁷⁴⁴ ve dağları parçalayacak kadar haşyet içermesi,⁷⁴⁵ gibi daha nice hikmetleri barındıran Kur'an'ı okumaktan veya dinlemekten maksadın, tedebbür, teaakkul, tezekkür ve tefekkür olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁶ Bu nedenle Serrâc, oruç ibadeti esnasında Kur'an'ın mezkûr nimetlerinden istifade etmenin Kur'an okumak ve dinlemekle mümkün olduğunu, bu hususa delil olarak da “*Kalpler, ancak Allah'ı zikretmek ile mutmain olur.*”⁷⁴⁷ ile “*Dinleyip sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele*”⁷⁴⁸ ayetlerini işaret eder.⁷⁴⁹

Kelâbâzî, Allah'ın kelâmı ve Rasulünün en büyük mucizesi olan Kuran'ı okurken, tefekkür etmeyi ve hüzünlü bir edâ ile okumayı tavsiye etmektedir.⁷⁵⁰ Ayrıca, Kur'an okurken Allah'a (c.c) arz eder gibi okunması gerektiğini izah eden Kelâbâzî, namazda veya Kur'an dinlerken Allah'tan dinliyor gibi Kemâl-i edep içerisinde ilâhi kelâma hassasiyet gösterilmesi gerektiğini belirtir.⁷⁵¹ Mevlâna ise Kur'an ın oruç ayında indirilmiş olması dolayısıyla oruç ile ilgili dikkat çekici yorum yapmakta ve orucu “*Kur'an'ın Sırrı*” olarak tarif etmektedir.⁷⁵²

3.3.2. Oruç ve İman

İman ile orucun ortak özelliği, gizli ve kul ile Allah arasında sır olamalarıdır. Sabrın yarısı,⁷⁵³ beden zekâtı,⁷⁵⁴ iradeyi kuvvetli kılan, nefsi tezkiye eden, ruh ile kalbin tasfiyesi için vazgeçilmez ve geçmiş günahların affına vesile olan oruç ibadeti, imanın kuvvetlenmesini sağlayan önemli bir irade eğitimidir. Oruç ibadetinin Allah'ın razı

⁷⁴⁴ el-Haşr, 5/21.

⁷⁴⁵ el-İsrâ, 17/82.

⁷⁴⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 355.

⁷⁴⁷ A.g.e., S, 352; Bkz, el-Ra'd, 13/28.

⁷⁴⁸ ez-Zümer, 39/18.

⁷⁴⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 352.

⁷⁵⁰ A.g.e., C, I, S, 239.

⁷⁵¹ Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, C, I, S, 212.

⁷⁵² Cumbur, “*Mevlânâ ve Oruç Ayı*” S, 140.

⁷⁵³ Münzirî, *et-Terğib ve't Terhib Mine'l-Hadis eş Şerif*, C, II, S, 94.

⁷⁵⁴ A.g.e., C, II, S, 579.

olacağı şekilde yerine getirilmesi, nefsi ıslah etmenin yanında, takvânın, ihlâsın ve en mühimi güçlü bir imanın göstergesidir.⁷⁵⁵

3.3.3. Oruç ve Ramazan

Kelime olarak kökü “رمض” olan Ramazan kelimesi, güneşin ayakları yakacak kadar kumları ısıtması ve şiddetli sıcaklık anlamına gelir.⁷⁵⁶ Ayrıca oruç esnasında çekilen susuzluğun ciğerlerde hissedilmesi ve Ramazan ayında tutulan orucun günahları yakması şeklinde de tarif edilmektedir.⁷⁵⁷

Kur'an ve oruç ayı olan ramazan ayının, cahiliye döneminde de değerli kabul edildiği ve bu ayın ihtiyaç sahiplerine ikramda bulunma ayı olarak benimsendiği kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁵⁸ Hatta Bazı müfessirler Yahudi ve Hristiyanlara da Ramazan orucunun farz kılındığını belirtmişlerdir.⁷⁵⁹

Oruç farz kılındıktan sonra Peygamberimizin ömrü, dördü 29, beşi de 30 gün olmak üzere, toplamda dokuz Ramazan orucu eda etmeye kifayet etmiştir.⁷⁶⁰ Hicri 9. Ay olan Ramazan, K. Kerim'de zikredilmiş tek aydır. Bakara, 185. ayette Kur'an'ın indirildiği ay ve oruç ayı olarak tahsisi ile birlikte muttakiler için hidayet rehberi olduğu belirtilmektedir.⁷⁶¹

Oruç ayı Ramazan'a anlam katan hususların başında Kur'an'ı Kerim'in bu mübârek ayda indirilmesi gelir. Ramazan'ı aşkla beklerken Rû'yet-i Hilâl'i, oruca başlarken imsak'ı, orucu edâ etmiş olma sevinci olan iftarı, bereketli vakit olan sahurı, Cebrâil (a.s) ile Peygamberimizin sünneti olan mukabeleyi, bu aya münhasır olan teravihi,

⁷⁵⁵ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 647.

⁷⁵⁶ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, “رمض” md. C, III, S, 1730.

⁷⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, I-VI, Çev. Muhammed Coşkun, vd. 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016) C, I, S, 614.

⁷⁵⁸ Emrah Dindi, “Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikâf ve Oruç” *Yakın Doğu Üniversitesi, İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, C, III, SY, 2, S, 31.

⁷⁵⁹ M. Selman Çalışkan, “Ramazan Orucunun Teşrii” *Kilis 7 Aralık Üniversitesi. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* (2017) C, III, SY, 6, S, 163.

⁷⁶⁰ Dönmez, “Oruç” md. *DİA*, C, XXXIII, S, 416.

⁷⁶¹ el-Bakara, 1/185.

ihtiyaç sahiplerini sevindirmek için zekâtı, bedenimizin zekâtı olan fitreyi, Peygamberimizin terk etmediği ibâdet olan itikâfı, bin aydan daha hayırlı olan Kadir Gecesi ve tüm bunların neticesinde bayram sevincini Ramazan ayının maneviyatını ruhlara aksettiren hususlar olarak saymak mümkündür.

İbn Arâbî, Ramazan ayını idrak ediyor olmayı, herhangi bir namaza durmaya benzetmiş ve Ramazan'ı bir bütün olarak değerlendirilmesi gereken fırsat ayı olarak tarif etmiştir. Ayrıca, Peygamberimizin ifade ettiği gibi, orucun, “*Eşi ve benzeri olmayan bir ibadet*”⁷⁶² olduğunu belirten İbn Arabî, Kur'an'da Ramazan ayının gecesi ve gündüzüyle kâmilten zikredildiğini belirtmiş ve sadece iftar ile imsak arasındaki vaktin değil, oruç tutulan günlerin gecelerini de ilâhi tecellilere mazhar olmak için ibadetle geçirmeyi teşvik etmiştir.⁷⁶³

Oruç ayı Ramazan, kişinin deruni dünyasını inşa etmesi için çok önemli bir fırsattır. Nefsin, ruhun, kalbin ve aklın mâsivadan uzak tutulması ile birlikte bütün azaların menhiyattan alıkonması adına, Rabbimizin bizleri eğittiği ve her sene rahmetinin nişanesi olarak tekraren ikram ettiği aydır.

“*Cennet kapılarının açılıp cehennem kapılarının kapatıldığı,*”⁷⁶⁴ ve “*Yapılan iyiliğin en az, bire on kat karşılık bulacağı,*”⁷⁶⁵ rahmet ayı olan Ramazan'da, Peygamberimizin her zamankinden daha sevinçli ve esen rüzgârdan bile daha cömert davrandığı bilinmektedir.⁷⁶⁶

Peygamberimizin, “*Ramazan orucunu herhangi bir ruhsatı olmadan bir gün bozan kimsenin, seneyi kâmilten oruçlu geçirse bile, tutmadığı günün ecrini elde edemeyeceğini*”⁷⁶⁷ belirtmesi, Ramazan ayı orucunun önemini ortaya koymaktadır.

Kur'an'ın indirildiği ay olan Ramazan ayında, her gece Cebrail (a.s) ile Peygamberimizin Kur'an'ı Kerim'i karşılıklı arza ederek mukabele ettikleri

⁷⁶² Nesâî, Sıyâm, 43.

⁷⁶³ İbn Arabî, *el-Fütûhatü'l mekkiyye*, C, II, S, 174-175.

⁷⁶⁴ Müslim, Sıyâm, 1.

⁷⁶⁵ A.g.e., Sıyâm, 30.

⁷⁶⁶ Buhârî, Vahiy, 5.

⁷⁶⁷ Ebû Dâvud, Savm, 39.

bilinmektedir. Ramazan'da Resulullah ve sahabelerin aile fertleri ile okudukları mukabelenin günümüze kadar uygulanarak gelmiş olması, Ramazan'ın güzelliklerini ruhlara aksettiren mühim unsurlardan biri olmuştur.⁷⁶⁸

Peygamberimiz, Ramazan gecelerinde her zamankinden daha fazla ibadet eder ve aile fertlerini uyandırıp ibadet etmelerini isterdi.⁷⁶⁹ Bunun sebebini soran ashabına da “*Kim faziletine inanarak ve karşılığını Allah'tan bekleyerek Ramazan orucunu eda ederse geçmiş günahları bağışlanır.*”⁷⁷⁰ müjdesi ile izah ederek Ramazan ayını “*Sabır ayı*” olarak nitelemiş ve “*Sabrın karşılığı ise cennettir.*”⁷⁷¹ buyurmuştur.

3.3.4. Oruç ve Takvâ

Korkmak, sakınmak, itaat etmek, saygı göstermek ve teslimiyet anlamına gelen takvâ, Allah'a isyana teşvik eden her türlü kötülük ve zararlı şeylere karşı ilâhî korumayı talep etmektir. Takvâ, Kur'an'da türevleri ile birlikte 285 yerde yer almaktadır.⁷⁷² Mutasavvıflar takvâyı, kalbi her türlü günden temizlemek ve Allah'a itaat ederek O'nun Rahmetini kaybetmekten korkmak şeklinde izah etmiş ve tahalluk kavramları dâhilindeki ibadetlerin en mühim hedefinin takvâ olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁷³

Oruç, gıdadan ve cimadan uzak durmayı zâhiri olarak içerdiği gibi, bâtinî olarak nefse, ruha ve kalbe oruç tutturmayı amaçlar. Kuşeyrî, takvânın zâhiri ve bâtinî yönlerinden bahsetmiş, bâtinî takvâyı kalpteki iyi niyet, ihlâs ve samimiyet, zahirî takvâyı ise dinî hükümlere hassasiyetle uymak olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁴ Muttakilere hidayet rehberi olan, oruç ibadetinden hasıl olan neticenin takvâ olduğu göz önünde bulundurulduğunda,⁷⁷⁵ orucun araç, takvânın ise amaç olduğu ortaya çıkar. Bu

⁷⁶⁸ Buhârî, Vahiy, 6; Bozkurt, “Mukabele” *DİA*, C, XXXI, S, 100.

⁷⁶⁹ Müslim, İtikâf, 14.

⁷⁷⁰ Buhârî, İman, 27.

⁷⁷¹ Münzirî, *et-Terğib ve't Terhib Mine'l-Hadis eş Şerif*, C, II, S, 94.

⁷⁷² Uludağ, “Takvâ” *DİA*, C, XXXIX, S, 484.

⁷⁷³ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, S, 156.

⁷⁷⁴ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, S, 202.

⁷⁷⁵ el-Bakara, 1/183.

sebeple, gelmiş geçmiş ümmetlere oruç emredildiği gibi, bütün Peygamberler de ümmetlerini takvâli olmaya davet etmişlerdir.

Kelâbâzî, orucun maksadını imsak olarak tarif ederken, her türlü menhiyattan sakınmayı ve mâsivadan korunmayı kastetmiş, aynı zamanda ihlâs ile eda edilen orucun, Bakara, 1/183. ayette beyan edildiği gibi muttaki kıldığını belirtmiştir.⁷⁷⁶

Takvâ sahibi olmanın iman gereği olduğunu ifade eden Kuşeyrî ise bütün hayırları bir arada cem eden hasletin takvâ olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁷ Gelmiş geçmiş bütün ümmetlere oruç emredildiği gibi, bütün Peygamberler ümmetlerini takvâli olmaya davet etmiş ve takvâ sahibi olmalarını istemiştir.

Allah katında kerem sahibi olmanın şartı,⁷⁷⁸ en hayırlı giysi,⁷⁷⁹ ve Allah'ın birlikte olduğu,⁷⁸⁰ takvâ sahipleri göz önünde bulundurulduğunda marifete ulaşma, sabrın yarısı,⁷⁸¹ beden zekâtı,⁷⁸² iradeyi kuvvetli kılan, nefsi tezkiye eden, kalbin tasfiyesi için vazgeçilmez ve geçmiş günahların affına sebep olan kalben tutulan oruç, takvâyâ ulaşmak için önemli bir vesiledir.⁷⁸³

3.3.5. Oruç ve Tevbe

Tevbe, günahlardan dönmek, pişmanlık duymak, İslam'ın ruhuna aykırı davranışlardan ve her türlü ma'siyet'ten vazgeçip Hakk'a yönelmektir.⁷⁸⁴ Oruç, bedeni ve ruhi açıdan arınmak için en etkili ibadettir. Oruç ibadetinin hata ve kusurlardan dönmek için önemli bir fırsat olduğunu belirten mutasavvıflar,⁷⁸⁵ oruçtan hakiki

⁷⁷⁶ Göktaş, “Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı” S, 222.

⁷⁷⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, S, 202.

⁷⁷⁸ el-Hucurat, 49/13.

⁷⁷⁹ el-A'raf, 7/26.

⁷⁸⁰ el-Bakara, 1/194; et-Tevbe, 9/36.

⁷⁸¹ Münzirî, *et-Terğib ve't Terhib Mine'l-Hadis eş Şerif*, C, II, S, 94.

⁷⁸² A.g.e., C, II, S, 579.

⁷⁸³ el-Bakara, 1/183.

⁷⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, “توب” md. C, I, S, 454.

⁷⁸⁵ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 86.

manada hedeflenen maksada ulaşmak için öncelikle nasuh bir tevbe ve sağlam irade öngörmektedir.⁷⁸⁶ et-Tevbe, 9/112. ayette, tevbe edenlerin ibadet edenlerden evvel zikredilmesi, tevbenin ilk makam olmasına ve samimi bir tevbenin, oruç dâhil bütün ibadetlerin sıhhati ve makbuliyeti için önem arz ettiğini ortaya koymaktadır.⁷⁸⁷

Kuşeyrî, tevbeyi kulun içinde bulunduğu hali görmesi ve gaflet'ten uyanması olarak tarif etmiş ve salıkların ilk makamı olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁸

Oruç ile tevbenin en önemli özelliklerinin başında, ikisinin Allah'ın emri olması ve kişiyi salâh'a ve felah'a yönlendirmesidir. Bu sebeple, oruç tutanın tevbe etmiş gibi olduğunu izâh eden Mekkî, orucun tevbe gibi geçmişteki günahlardan kurtulma fırsatı verdiğinin izah eder.⁷⁸⁹ Her türlü hata ve kusurdan uzaklaşıp kalben oruç tutmak için tevbeye ihtiyaç olduğunu belirten Mekkî, aksi takdirde, yalan, gıybet, koğuculuk, yalan yere yemin ve şehvetle harama bakış orucu bozar, sevabını yok eder.⁷⁹⁰ Hadisi doğrultusunda orucun sevabından mahrum olma tehlikesi ile karşı karşıya kalılabileceğini izâh etmiş ve orucun günahlara karşı kalkan,⁷⁹¹ olma vasfının fayda etmeyeceğini belirtmiştir.⁷⁹² bu sebeple oruç, tevbe gibi maziden temizlenme fırsatı sunduğu gibi, kişinin içinde bulunduğu hali, günahlardan sıyrılarak ıslah'a ve bir daha günahlara dönmek üzere istikbali kazanmaya dair önemli katkı sunmaktadır.

Manevi gelişimde tevbenin çok önemli fonksiyon icra ettiğini belirten mutasavvıflar, genellikle tevbeyi inâbe ve evbe çerçevesinde ele alır. Tevbe büyük günahlardan, inâbe büyük günahlar ile birlikte hayatın getirdiği küçük günahlardan, evbe ise masiyetin her

⁷⁸⁶ Erginli, "Muhâsibî" *DİA*, C, XXXI, S, 14.

⁷⁸⁷ Uludağ, "Tövbe" *DİA*, C, XLI, S, 285.

⁷⁸⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, S, 176.

⁷⁸⁹ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, I, S, 224.

⁷⁹⁰ A.g.e., C, III, S, 1247; Deylemi, *Firdevsü'l-Ahbar*, thk. Fevvâz Ahmet, Muhammed Mu'tasimbillâh, 1. Baskı, (Beyrut: Dâr Kütübü'l Arabî, 1987) C, 2, S, 312, No: 2801.

⁷⁹¹ Nesâî, *Sıyâm*, 43.

⁷⁹² İbn-i Mace, *Sıyâm*, 1.

⁷⁹² Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, III, S, 1247.

türlüsünden uzaklaşıp nefsin her türlü arzu ve isteklerini bir kenara bırakmak marifetiyle Hakk’a dönmek ve kalbi Allah’a ait kılmaktır.⁷⁹³

Oruç ibadetinin hedefi bütün azalar ile birlikte ruhun nefsin ve aklın kontrol altına alınması ve Allah’ın emirlerine boyun eğdirilmesidir. Bu husus göz önünde bulundurulduğunda oruç ibadetinin, tevbenin sağlıklı ve süreklilik sağlayan yönüne, inâbenin küçük günahlara bile olan hassasiyetine ve evbenin Allah’tan başka hiçbir şeyi kalbe dâhil etmemek için sunduğu katkı ortaya çıkar. Ayrıca oruç ibadeti, kişiyi günaha iten her türlü tutum, davranış ve ortamlardan uzaklaşma fırsatı sağlaması sebebiyle de tevbe de sebat ve nasuh tevbeyi elde etmede önemli etkisi söz konusudur.

Oruç ibadeti günahlara kalkan olma vasfı sebebiyle menhiyata dur deme eylemidir. İbadetlerin ihlâs ve samimiyetle yapılması için tevbeyi sıhhat şartı olarak kabul eden sûfiler, günahları kul ile Allah arasındaki en önemli engel olarak görür. Bu husus sûfilerin tevbeye sarılmalarını sağlamış, sevgiliden mahrum olma kaygısının neticesinde işlenen günahlardan dönme ve nedamet duyma hassasiyetini ortaya çıkarmıştır.⁷⁹⁴

Allah’ın Hz. Adem’i yeryüzüne gönderdiğinde işlediği hatadan dolayı vücudunun siyah olduğunu, kendisine emredilen Eyyâm’ı Biz orucunu edâ etmesi ve tevbesinin kabul edilmesi neticesinde, vücudunun beyazladığını izah eden Sühreverdi, orucun, tevbenin kabulüne ve bağışlanma vesilesi olduğuna bu örnek ile dikkat çekmektedir.⁷⁹⁵

İslam’dan önceki ilâhi dinlerde bile orucun tevbeye matuf olması dikkat çekicidir. Yahudilere göre oruç, tevbeye hazırlık, manevi güç kazanma vesilesi, nefsi alçaltmak,⁷⁹⁶ Tanrı ile arayı düzeltmek ve Yaradan’a yakarış öncesi ifa edilmesi icap eden önemli bir hazırlıktır.⁷⁹⁷ Hristiyanlara göre ise nefsi köreltmek, kesbedilen

⁷⁹³ Uludağ, “Tövbe” *DİA*, C, XLI, S, 285.

⁷⁹⁴ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, S, 160.

⁷⁹⁵ Sühreverdi, *Avârifü’l-Maârif*, C, II, S, 146.

⁷⁹⁶ Sait Kar, “*Farklı Dinlerin Gerçeklik İddiaları Açısından İbadet Anlayışlarının Değerlendirilmesi*” (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı. 2007) S, 68.

⁷⁹⁷ Demir, “*Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm’da Oruç*” C, IX, SY, 42, S, 1784.

günahların cezasını bu dünyada çekmeye çalışmak ve tevbe ederek işlenmiş günahlardan arınmaktır.⁷⁹⁸

3.3.6. Oruç ve Vera'

Vera', gûnahtan sakınmak ve her türlü şüpheli şeylerden uzak durmak demektir.⁷⁹⁹ İnsanın sürekli helal haram muhasebesi yapmasına ve hayatın Kur'ân ve sünnet odaklı şekillenmesine yön veren vera', takvâ ve zühdün alâmetidir. Mutasavvıflar, önemli bir makam olan vera' ı takvânın üstü,⁸⁰⁰ ve zühdün ilk derecesi kabul eder.⁸⁰¹ Serrâc, vera' ı tarif ederken vera' sahiplerini, şüpheli şeylerden sakınanlar ve Allah'tan (c.c) gayrı her şeyden uzaklaşanlar şeklinde izah eder.⁸⁰²

Ramazan ikliminde idrak edilen oruç, kalb, ruh ve nefsin, Allah'ın emirlerine boyun eğdirilmesi ile birlikte azaların denetim altına alınması ve kişiyi hataya sürüklemesi muhtemel olan her şeyden alıkoyması, oruçtaki vera' hassasiyetini ortaya koymaktadır. Allah'a itaatin aslı vera' olması dolayısıyla,⁸⁰³ emre uyup imsâk'tan iftara kadar oruç tutmak vera'dır. Oruçta ibadetin ecrini boşa çıkarabilecek her türlü şüpheli şeylerden uzak durmak ile birlikte helallerin terki bile söz konusu olduğu bilinmektedir. Bu nedenle orucun tam anlamıyla verâ' içerdiği ve kulu verâ' sahibi kıldığı ve de verâlı olmaya hazırladığı söylenebilir.

3.3.7. Oruç ve Ahlâk

Ahlâk, kelime olarak “خُلُقٌ” kelimesinin çoğulu olup insanın sahip olduğu iyi veya kötü huy ve davranışları ifade eder.⁸⁰⁴ Edep, âdâb, terbiye ve iyi huy hassasiyetine sahip olanlar, olumlu ek almış hâli ile ahlâklılık, zıddı ise ahlâksız olarak tarif edilir.⁸⁰⁵

⁷⁹⁸ Çalışkan, “Ramazan Orucunun Teşrii” C, III, SY, 6, S, 164.

⁷⁹⁹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, “وَرَعَ” md. C, VI, S, 4814.

⁸⁰⁰ Demirdaş, “Riyazet Eğitimi ile Gerçekleşen Manevi Olgunluk” C, XI, SY, 1, S, 81.

⁸⁰¹ Uludağ, “Vera' ” *DİA*, C, XLIII, S, 50.

⁸⁰² Serrâc, *el-Lüma'*, S, 70.

⁸⁰³ Uludağ, “Vera' ” *DİA*, C, XLIII, S, 50.

⁸⁰⁴ İbn Manzur, “*Lisânu'l-Arap*” “خُلُقٌ” md. C, II, S, 1245.

⁸⁰⁵ Çağrııcı, “Ahlâk” *DİA*, C, II, S, 1.

Kelime olarak ahlâk, genellikle olumlu manada algılanmıştır. Hem oruç tutmak hem de aç kalmak suretiyle ahlaklanmaya ve nefislerini eğitmeye gayret eden sûfiler, ahlaki tekâmül için nefsin, kalbin, ruhun ve aklın Allah'ın emirlerine boyun eğdirilmesi esas kabul eder. Ahlâki güzelliğe sebep olan orucun tasavvufî açıdan hedefi, fiilde, ahlakta ve ilâhi emre itaat etmede melekleşmektir.⁸⁰⁶

Kişiyi ahlaklı kılmak ibadetlerin en mühim gayelerindendir. Orucu ahlaklanarak Allah'a ve marifetullah'a ulaşmak için mücâhade olarak izah eden sûfiler,⁸⁰⁷ oruç ibadetiyle, Allah'ın rızasını elde etmeyi, nefsi tezkiye ve ahlâk güzelliğini amaçlar.⁸⁰⁸ Bu nedenle, bazen oruç tutmak, bazen de aç kalarak nefsi terbiye etmek suretiyle ahlaklanmaya, Allah'a yaklaşılmaya ve O'nu bilmeye çalışmışlardır.⁸⁰⁹

Oruç, ahlaki erdemler için nefsin zaafa uğratılması ve nefisle mücâhade içerisinde olmaktır. Oruç ibadetinin içerdiği nefis tezkiyesinin en başta yemek, içmek ve şehveti terk etmek ile mümkün olduğunu izah eden Kelâbâzî, nefsin isteklerine muhalefet etmenin ise ahlaki güzelliğe sebep olduğunu izah etmiştir.⁸¹⁰ Kelâbâzî, “Oruç tuttuğunuz vakit, biri size söver ya da kavga etmeye kalkarsa kimse kötü söz söylemesin ve kavga etmesin, ben oruçluyum desin.”⁸¹¹ hadisini izah ederken, orucun kötü söz ve çirkin davranıştan alıkoyan yönüne dikkat çekmekte ve ahlak güzelliğine sebep olduğunu vurgulamaktadır.⁸¹²

Sûfilerin sâdece emredilen farz oruç ile iktifa etmedikleri, bunun dışında “*Tekarrüben İllallâh*” kastıyla nefsin tezkiyesi, kalbin tasfiyesi ve ahlâkın güzelleşmesi için tatavvu' oruçlara da hassasiyet gösterdiklerini ifade eden Hücvirî, oruçtan maksadın, sadece yemek, içmek ve cimadan uzak durmak olmadığını belirterek oruç ibadetini

⁸⁰⁶ Şen, “Zâhiri ve Bâtını Fıkıh: Gümüşhânevî Örneği” C, III, SY, 6, S, 60.

⁸⁰⁷ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, S, 80.

⁸⁰⁸ Türk, “*Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı*” S, 19.

⁸⁰⁹ Adanır, *İlk Dönem Sûfilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*, S, 114.

⁸¹⁰ Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, C, I, S, 322.

⁸¹¹ Buhârî, Savm, 9.

⁸¹² Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, C, I, S, 183-184.

kötülüklerle karşı ahlaki ilke olarak benimsemiş ve kişinin her türlü ahlaksızlığa karşı kendisini tutması anlamında, orucu imsâk diye tarif etmiştir.⁸¹³

Şehvi duygulara ket vurmak ve şehvetin ahlaki olarak kişiyi sürükleyebileceği afetleri bertaraf etme maksadıyla Peygamberimizin evlenmeye gücü yetmeyen bir sahabeye orucu tavsiye ettiği bilinmektedir.⁸¹⁴ Tasavvufun amacı, nefsi terbiye etmek suretiyle ahlâkı yüceltmek, iç huzuru sağlamak, her türlü aşırılık ve ihtiraslardan uzak durmak olduğu göz önünde bulundurulduğunda orucun ahlâk'a etkisi yadsınamaz bir gerçektir.⁸¹⁵ “Oruç kalkandır”⁸¹⁶ ve “Kötü söz ve çirkin davranış ile amel etmeyi terk etmeyen, yemesini ve içmesini bırakmasına Allah'ın ihtiyacı yoktur”⁸¹⁷ hadis-i şeriflerinde, kötülüklerden korunmak için orucun sunduğu katkıların yanı sıra, orucun ahlâk üzerindeki müsbet etkileri ortaya konmaktadır.

3.3.8. Oruç ve İnfak

İnfak, sahip olunan herhangi bir şeyi karşılık beklemeden Allah için vermektir.⁸¹⁸ İnfak, emredilen zekât dâhil, tasaddukta bulunma ve yapılan hür türlü iyiliğin genel adıdır.⁸¹⁹ Yarım hurma tanesi dahi olsa ateşten korunmak, için infak tavsiyesinde bulunan Peygamberimizin,⁸²⁰ oruç ayı Ramazan girdiğinde esen rüzgârdan bile daha cömert olduğu bilinmektedir.⁸²¹ Efendimizin bu hassasiyeti Kur'an ve oruç ayının infak ayı olarak müsemma olunmasına sebep olmuştur.

Tok olanın açın halinden anlama vesilesi olan orucun, infak hassasiyetinin artmasına sebep olduğunu izâh eden sûfiler, infak odaklı bir yaşam ve Allah'ın verdiğini Allah için vermek anlayışını hayatlarına kâim ve dâim kılmaya çalışmışlardır. Zekât ve

⁸¹³ Hücvirî, *Keşfu'l Mahcûb*, C, II, S, 565.

⁸¹⁴ Ebû Dâvud, *Nikâh*, 1.

⁸¹⁵ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, S, 64.

⁸¹⁶ Buhârî, *Savm*, 9.

⁸¹⁷ A.g.e., *Savm*, 8.

⁸¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, “نفق” md. C, VI, S, 4508.

⁸¹⁹ Çağrı, “İnfak” *DİA*, C, XXXII, S, 289.

⁸²⁰ Buhârî, *Edep*, 34

⁸²¹ A.g.e., *Vahiy*, 5.

sadakalar dâhil, yapılan infakın en az on kat olmak üzere, yedi yüz kata kadar ecir ile karşılık bulacağını göz önünde bulunduran sûfiler, infak edilecek olanın ihtiyaç sahibine erişmeden evvel Allah’a ulaştığını ve Allah’ın kabul ettiğini,⁸²² dolayısıyla infak edilenin ayette ifade edildiği gibi, Allah’a borç verilmiş “*Karz-ı Hasen*” hükmünde olduğunu belirtmişlerdir.⁸²³

Peygamberimizin, oruç ayında “*Sevapların en az on misli ile karşılık bulacağını*”⁸²⁴ ve “*Ramazan ayında verilen sadakanın en efdal sadaka*” olduğunu beyan etmesi,⁸²⁵ zekâtın ramazanda dağıtılma mecburiyeti olmamasına rağmen oruç ayına hasredilmesine ve oruç ayının infak ayı olarak anılmasına vesile olmuştur.

İbn Arabi, orucun sahip olunan mubah şeylerden bile uzak durmaya alıştırmayı ve yokluk çekenlerin hâlini hissettirmeye sebep olması dolayısıyla, malın ve mülkün gerçek mânada kula ait olmadığını, kula ait olanın ise Allah için infak edilen miktar olduğunu ve kulun sadece malın vekili olduğunu belirtmiş ve hususu “*O’nun size emanet olarak verdiklerinden başkaları için de harcayınız.*”⁸²⁶ ayeti ile izah etmiştir.⁸²⁷

Oruçlu iken merhamet duygusunun üst seviyeye çıktığını belirten sûfiler, kıyamet gününde kaybedenlerden olmamak için cimrilikten sakınmak ve dünyalık sevdasından kurtulmak için infakın önemine vurgu yapmışlardır. Ayrıca sûfiler Hz. Ebûbekir’in tüm malını Allah yolunda infak etmesi dolayısıyla sıddıkiyyet makamı iştiafında oldukları bilinmektedir.⁸²⁸

⁸²² Abdulkadir Geylânî, *Sırru’l-Esrâr*, S, 69.

⁸²³ el-Bakara, 1/245.

⁸²⁴ Müslim, Sıyâm, 30.

⁸²⁵ Tirmizî, Zekât, 28.

⁸²⁶ el-Hadid, 57/7.

⁸²⁷ Çakmaklıoğlu, *İbn Arabi’ye Göre İbadetlerin Mânevi Yorumları*, S, 260.

⁸²⁸ Cengiz, “*Bursevi’de İbadetler Metafiziği*” C, XVI, SY, 3, S, 148.

3.3.9. Oruç, Havf-Recâ

Havf, korkmak, recâ' ise istekli ve ümitvar olmaktır.⁸²⁹ Her mü'minin kalbinde olması gereken hasletler olarak kabul edilen havf-recâ saliklerin elde etmek için gayret gösterdikleri önemli hallerdir.⁸³⁰ Oruçta havf-recâ hassasiyeti, orucun makbuliyeti açısından önemlidir. Orucunun sevabını boşa çıkaracak bir hata yapmışiyım çekincesi havf'ın, geçmiş günahlardan kurtulma ile cennetteki Reyyan kapısından girebilme fırsatı sunan ve orucun ecrinden ümitvar olmayı gerektiren recâ duygusu, insanda dengeli bir şekilde yer bulmalıdır. Sühreverdî, oruç esnasında maddi ve manevi dayanma gücü sağlayan havf-recâ'yı iki kuşun kanadına benzetmiş ve kuşun tek kanatla uymasının mümkün olmadığını bu nedenle ifrat ve tefrite kaçmadan ikisinin de aynı anda kalpte bulunmasının önemini vurgulamıştır.⁸³¹

Kuşeyrî'ye göre, havf-recâ'nın kula kazandırdığı en önemli hasletlerin başında Allah'a itaat gelir. Oruca hâlel getirecek ve sevaplarını boşa çıkaracak amellerle iştigal etmekten korkmak veya uzak durmak havf'ın, orucun müjdelenen sevaplarını elde etmek için gayret göstermek ve ümitvar olmak ise recâ'nın neticesi olup itaatın vücut bulmuş halidir.⁸³² Bu yönüyle oruç ibadeti, havf ve recâ hassasiyetinin oluşması için önemli katkı sunduğu gibi, havf-recâ'nın da hedeflenen oruca ulaşmada önemli katkılar sunduğu aşikârdır.

Havf-recâ, avâmın orucundan, zirve kabul edilen ve Allah'tan başka hiçbir şeyi kalbe dâhil etmeyen sâlihlerin orucu olan havassü'l-havas orucuna kadar birçok önemli manevi kuvvet sağlar. Bu nedenle oruç ibadetinden hâsıl olması beklenen maksada ulaşmak için tasavvufun önemli merhaleleri olan havf-recâ'nın çok önemli olduğunu belirten sûfiler, orucun amaçlarından olan takvâ ve vera'ya ulaşmanın dâhi havf-recâ ile gerçekleştiğini ifade etmiş, tevbe ve neticede takvâyâ vesile olan unsurların başında havf-recâ'nı geldiğini belirtmişlerdir.⁸³³ Orucu hakiki manada eda edip nimetlerinden istifade etmek için havf ve recâ' sâikleri içerisinde eda etmenin

⁸²⁹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, S, 210.

⁸³⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 89.

⁸³¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, S, 622.

⁸³² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, S, 244-245.

⁸³³ Mustafa Kara, "Havf" *DİA*, C, XVI, S, 529.

sevaplardan mahrum olmayı engellediği gibi orucun nimetlerinden istifade etmeye dâir önemli katkı sunmaktadır.

3.3.10. Oruç ve Zikir

Allah'ı her daim hatırlamak, unutmamak ve yâd etmek anlamına gelen zikir,⁸³⁴ oruç ibadetinde olduğu gibi, kişiye murakabe etmeyi, menhiyata karşı müteyakkız olmayı ve en önemlisi Allah'ı hatırlatacak bilinci sağlar.

Gönlümüzün itminan bulduğu zikirde,⁸³⁵ aslolanın oruçta olduğu gibi kalp olduğunu işaret eden sûfiler, midenin orucundan öte kalbin orucu nasıl söz konusuysa zikir'de de dilin zikrinden öte kalbin zikri esastır.⁸³⁶ Bu nedenle oruç ve zikrin ortak hedefi nazargâhi ilahî olan kalbi, sahibine ait kılmak ve mâsivadan uzak tutmaktır.

Senenin on bir ayını gafilâne geçirenler için oruç ibadetinin, Rabbine dönüş bağlamında önemli bir tezekkür olduğunu ifade eden sûfiler, Kur'an okumayı, namaz kılmayı, oruç tutmayı, dua ve tefekkür etmeyi zikir olarak niteler.⁸³⁷

3.3.11. Oruç ve Şükür

Nimetlerin artmasına vesile olan şükür,⁸³⁸ nimetin asıl sahibini bilmeyi, onu tasdik etmeyi ve O'na minnet duymayı ifade eder. Şükrü, Allah'a âsi olmamak ve ihsanda bulunana boyun eğmek şeklinde izah eden sûfiler, bahşedilen sonsuz nimetlerin hamdini ve şükrünü ancak ibadetler ile ifa etmenin mümkün olduğunu belirtmişlerdir.⁸³⁹ Bu vesileyle oruç, nimetin sahibini ve kıymetini hatırlatması dolayısıyla şükre vesile olan önemli bir ibadettir.

Mekkî, oruçlu olmanın idrakinde olmak ve kanaati kalbe yerleştirmek için şükretmeyi dâim kılmayı tavsiye etmiştir.⁸⁴⁰ Kuşeyrî ise şükrün ilahi bir ihsan olmadan

⁸³⁴ Reşat Öngören, “Zikir” md. *DİA*. C, XLIV, S, 409.

⁸³⁵ er-Ra'd, 13/28.

⁸³⁶ Akkaya, Veysel, Sûfî Kişiliğin Teşekkülünde “Hatırlama” Bağlamında Zikrin Rolü, *Turkish Studies: Comparative Religious Studies*, (2019) C, XIV, SY: 3, S, 445.

⁸³⁷ A.g.m., C, XIV, SY, 3, S, 446.

⁸³⁸ İbrahim, 14/7.

⁸³⁹ en-Nahl, 16/18; Sinanoğlu, “İbadet” *DİA*, C, XIX, S, 233.

⁸⁴⁰ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, III, S, 1247.

gerçekleşmeyeceğini ifade etmiş ve şükretme fırsatına nail olunduğu için bile, Allah’a şükredilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁴¹

Allah’ın vermiş olduğu bedeni, oruç tutarak lisanı hal ile şükre dönüştüren sûfiler, oruçlu iken şükürü daim üzereler. Oruçlu iken sahip olunan nimetlerden uzak durmak, açın halinden anlamaya ve yokluk duygusunu tatmaya vesile olur. Bu vesileyle oruç, kişiyi nimetlerin kıymetini bilmeye ve şükretmeye sevk eden önemli bir ibadettir.

3.3.12. Oruç ve Tefekkür

Tefekkür, Rabbimizin yaratmış olduğu düzenden ders çıkarmak ve mevcut olan her şeyin mahiyetini düşünmektir.⁸⁴² Serrâc, tefekkürü ibret almanın en sağlıklı yolu olarak tarif eder.⁸⁴³ Bu nedenle Rabbimiz, Kur’an’ı anlamak, yaratılışın gayesini kavramak ve şuurlu bir yaşantıya sahip olmak için insanları tefekkür etmeye davet eder.⁸⁴⁴ Allah’ın kudretini tefekkür eden insan; O’nun azameti karşısında acizliğinin farkına varır ve bir saatlik tefekkürün bir senelik nafilâ ibadetten evla olduğunu farkına varır.

Şeytanın yol bulduğu kan mecralarını oruç ile daraltan sûfiler, bu sayede nefsi, aklı ve ruhu Allah’ın emirlerine boyun eğdirmek ve safvete kavuşturmak suretiyle tefekküre zemin hazırlar. Bu vesileyle maziden atiye işlenen kusur hata ve günahlar ile yüzleşme imkânı doğar. Ayrıca, ölmeden evvel nefsi hesaba çekmeye, tevbeyle, marifete, kurbiyete ve O’nun rızasına nail olmaya gayret edenler için İbn Arabî, oruç ikliminin bu hususları elde etmek için en mümbit vakit olduğunu belirtir.⁸⁴⁵

⁸⁴¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l Kuşeyriyye*, S, 312.

⁸⁴² İlhan Kutluer, “Düşünme” md. *DİA*, C, X, S, 53.

⁸⁴³ Serrâc, *el-Lüma’*, S, 216.

⁸⁴⁴ en-Nahl, 16/44.

⁸⁴⁵ İbn Arabî, *el-Fütûhatü’l mekkiyye*, C, II, S, 174-175.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUFÎ KLASİK ESER MÜELLİFİ SÛFİLERİN ORUÇ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

4.1. Muhâsibî'nin (ö. 243/857) Oruç ile İlgili Görüşleri

Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî, nefsinı hesaba çekme hususundaki hassasiyeti dolayısıyla “Muhâsibî” diye tanınmıştır.⁸⁴⁶ Tasavvuf, kelam, tefsir ve hadis ilimlerinde rûsûh kesbetmiş, batınî ve zâhiri ilimlere vukûfiyeti sebebiyle de fevkalâde kabul görmüştür. Yetenekli bir mutasavvıf ve önemli bir râvi kabul edilen Muhâsibî'nin asıl önemli yanı sûfiliğidir.⁸⁴⁷ Ayrıca, Ehli Sünnet akımının teşekkülüne öncülük etmiş önemli şahsiyetlerden kabul edilen Muhâsibî, tasavvuf klasikleri müellifleri dâhil, Gazâlî'nin de kendisinden etkilendiği bilinen en önemli sûfilerdendir.⁸⁴⁸

Muhâsibî, ibadetlerde maksadının Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarını terk etmek olduğunu, farz ibadetler eda edildiği vakit Allah'ın iradesinin takvâ ve samimiyet ile hâkim kılınması gerektiğini izah eder. Kişinin sürekli nefis muhasebesi yapmasını elzem gören, özellikle namaz ve oruç ibadeti eda edilirken, hüzn ve ağlayarak amel edilmesini öğütleyen Muhâsibî, insanı hataya sürükleyebilecek en önemli menfi unsur olarak nefsi işaret etmektedir.⁸⁴⁹

Muhâsibî “*er-Riâye li Hukûkillâh*” adlı eserinin bedenle yapılan riya bölümünde, kulun bedenlen eda ettiği ibadetlerde riyakârlığa dikkat etmesi gerektiğini ifade etmiş ve insanların Allah korkusu taşıyor veya çok ibadet ediyor desinler diye eda edilen orucun fayda sağlamadığını belirtmiştir. Özellikle nafîle olarak tutulan oruç eğer onun sesinin kısılmasına, benzinin atmasına ve halden düşmesine sebep oluyorsa bu hal onun çok oruç tuttuğuna dair bir alamet olması dolayısıyla riyakârlığa girer demiştir. Hatta halden düşme ve benzin atmasını, üzüntü ve sıkıntıya te'vil eden Muhâsibî, bu halin Allah'ın kızgınlığının celp ettiğini, oruçlunun hali, şekli ve duruşu itibariyle hassas

⁸⁴⁶ Zafer Erginli, “Muhâsibî” *DİA*, C, XXXI, S, 13.

⁸⁴⁷ A.g.e., C, XXXI, S, 14.

⁸⁴⁸ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, C, I, S, 20-21; Erginli, “Muhâsibî” *DİA*, C, XXXI, S, 14.

⁸⁴⁹ A.g.e., C, I, S, 52.

davranıp riyakârlığa vesile olmayacak şekilde ibadete hassasiyet gösterilmesi gerektiğini izah etmiştir. Bu nedenle Muhâsibî “*Herhangi biriniz oruç tuttuğunda başını yağlasın, saçlarını tarasın ve gözlerine sürme çeksın.*”⁸⁵⁰ hadisi şerifinden yola çıkarak oruçlunun yüzünde ve halinde değişikliklerin olduğunu, bu halin kişinin oruçlu olduğunu dışarıya yansıttığına sebep teşkil ettiğini işaret edip riyakârlığa sürüklemesin diye hadisteki maksada riayet edip dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Muhâsibî, İbn Mes’ud’un yukarıda zikredilen hadisle ilgili sahabeler için “*Kafaları yağlanmış oruçlular.*” dediğini nakleder.⁸⁵¹

Muhâsibî, her daim oruçluyum diyen birine Hz. Peygamberin, “*Sen ne oruç tutmuşsun nede iftar etmişsin.*”⁸⁵² dediğini ve bu hadisin iki uyarı içerdiğini, birinci uyarı, sürekli fasılasız oruç tutmanın uygun olmadığını, ikinci uyarının ise eda ettiği ibadeti dışa vurmanın ve sürekli amelinden bahsetmenin uygun olmayacağı hususudur.⁸⁵³

Muhâsibî, namaz ve oruç gibi ibadetleri bazı insanların riyakâr derler diye terk ettiğini, ancak bu ibadetlerin Allah’ın emri olmaları dolayısıyla terk etmenin yanlış olduğunu, riya korkusunun bulunmadığı hiçbir ibadetin bulunmadığını ve ne kadar meşakkatli olursa olsun kişinin bu hususta kendi nefsi ile mücadele etmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Muhâsibî, ibadeti terk etmenin riyakârlığın bir sonucu olduğunu bu nedenle kişinin her zaman eda ettiği ibadeti ihlâs ve samimiyet üzere eda ettiği kanaatinde olması gerektiğini belirtmektedir.⁸⁵⁴

Muhâsibî, oruç tuttuğu vakit etrafındaki yakınlarına kötü davranan ve sıkıntı çıkaran, oruçlu olmadığında ise hiçbir şey yapmayan kişilerin, ibadet edeyim derken farkında olmadan Allah’a isyan ettiklerini ifade etmektedir.⁸⁵⁵

Muhâsibî, şeytan ve nefsin orucu terk etmenin daha faydalı olacağını, bu sebeple daha çok ibadet ve iyilik yapmaya vücudun tâkat bulacağı hususunu telkin ettiğini, oruç

⁸⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, Zühd, 57.

⁸⁵¹ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, C, I, S, 181.

⁸⁵² Müslim, Sıyâm, 36; Ebû Dâvud, Savm, 54.

⁸⁵³ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, C, I, S, 211.

⁸⁵⁴ A.g.e., C, I, S, 123.

⁸⁵⁵ A.g.e., C, I, S, 181.

tutmanın ise güçte zaafiyete sebep olabileceği düşüncesi ile beraber kulun şeytanın fısıltısına kanmasını, oruç ibadeti ile ilgili olarak karşımıza çıkabilecek en önemli afetlerden biri olarak zikreder.⁸⁵⁶ Ayrıca, Muhâsibî, insan oruç tuttuğu zaman nefsinin buna karşı çıktığını, sebebinin ise şehvet ve yemek ile rahata eren nefsin rahatının kaybolmasıdır der. Dolayısıyla Muhâsibî, ibadetler ve hayırlı amellerin nefsin arzusuna göre terk edilemeyeceğini belirtir.⁸⁵⁷

Sürekli nefis muhasebesi yapılması gerektiğini belirten Muhâsibî, insanı hataya sürükleyebilecek en önemli menfi unsurun nefis olduğunu işaret etmektedir.⁸⁵⁸ Nefsini tezkiye etmek maksadıyla nafile oruç tutanlar ile ilgili Muhâsibî, eğer kişi nafile oruç tutmayı alışkanlık haline getirmişse gücünün zayıflamadığını ve diğer yapmak istediklerine de engel teşkil etmediğini ifade etmektedir. Ancak nafile oruç tutmak kişinin gücünü zayıflatıyorsa ilim tahsiline ve hasta ziyaretine, hatta mescide gidemeyecek hale düşürüyor ise edâ edilmemesini daha uygun görmektedir.⁸⁵⁹

İnsanın eda ettiği ibadetin kendisine ait bir mahâret neticesinde değil, Rabbimizin ikram ettiği bir nimet gibi görülmesi ve buna şükredilmesi gerektiğini ifade eden Muhâsibî, şükrün edâ edilmesi neticesinde bile, kişinin hakkıyla şükredemediği hassasiyetine sahip olması gerektiğine dair vurgu yapmaktadır.⁸⁶⁰

Oruç dâhil, ibadetlerdeki asıl maksadın, sadece Allah'ın rızasını kazanmak ve ecri yalnızca Allah'tan beklemektir diyen Muhâsibî, “*Hakiki manada oruç tutmak istiyorsan, amacın iftar etmek olmamalı*” ikazından sonra “*Ameller hâtimeleriyle*” değerlendirilir.”⁸⁶¹ diyerek asıl niyetin Allah rızası ve günahlardan uzak durmak olduğunu ifade etmektedir.⁸⁶²

⁸⁵⁶ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, C, I, S, 120.

⁸⁵⁷ A.g.e., C, II, S, 377.

⁸⁵⁸ Erginli, “Muhâsibî” *DİA*, C, XXXI, S, 13.

⁸⁵⁹ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, C, I, S, 211.

⁸⁶⁰ A.g.e., C, II, S, 377.

⁸⁶¹ A.g.e., C, I, S, 253.

⁸⁶² A.g.e., C, I, S, 247.

4.2. Serrâc'ın (ö. 378/988) Oruç ile İlgili Görüşleri

Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, Kur'an ve Sünnete uygun tasavvuf anlayışını ve ehl-i tasavvufun ihtiyaç duyduğu konuları düzenli bir şekilde ele alıp el-Lüma' adlı eserinde yorumlamıştır. Serrâc'ın, el-Lüma'dan başka günümüze ulaşmış herhangi bir eseri bulunmamaktadır.⁸⁶³ Tasavvuf ilminin oluşum sürecine damga vuran, klasikler içerisinde en eski ve sistematik kaynakların başında yer alan bu eserinde Serrâc, oruç, oruç adabı ve sûfîlerin oruç ile ilgili tecrübelerine de yer vermiştir.⁸⁶⁴

Serrâc, orucun önemli bir ibadet olduğunu ifade etmiş ve oruç hariç bütün ibadetlerin zâhiren dışarıdan görülebileceğini, orucun ise diğer ibadetler gibi fiile ve harekete ihtiyaç duymadığını ve görünen bir ibadet olmadığını, bu yüzden Peygamberimizin kudsî hadiste, Allah'ın “*Oruç bana aittir, onun ecrini ben vereceğim*”⁸⁶⁵ buyurduğunu ifade etmiştir. İbadetler arasında Rabbimizin, yalnızca oruç için âdiyet bildirdiğini ifade eden Serrâc, “*Oruç bana aittir.*” cümlesinden maksadın, hiçbir şekilde gıda almaya ihtiyacı olmayan anlamına gelen es-Samed ismi Azamın yalnız kendisine ait olduğunu, ancak “*Kullarım, oruç sayesinde bu vasfımın nimetiyle şereflenir*” buyurulduğunu işaret eder.⁸⁶⁶ “*Onun ecrini ben vereceğim.*”⁸⁶⁷ cümlesinin anlamını ise Serrâc şöyle izah eder; birçok ibadetin ecri için ifade edilen, birden on misline, hatta yedi yüz misline kadar karşılık bulacak olan ibadetler içerisinde orucun belirtilmediğini, bu nedenle orucun sevabı sayılı ve malum olmamakla birlikte, hesap edilemeyecek derecede fazla olduğunu açıklar.⁸⁶⁸

Serrâc'a göre oruç tutanlar “*Sabirun*” yani sabır ehlidir. İnsanların alışmış oldukları şeyleri terk etmeye meyletmesi nedeniyle oruç tutanların sabredenler olduğunu ve sınırsız ecrin sahipleri olduklarına dikkat çeker. Serrâc, “*Sabredenlere mükâfatları*

⁸⁶³ Uludağ, *el-Lüma'*, md. *DİA*, C, XXVII, S, 259.

⁸⁶⁴ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 216.

⁸⁶⁵ Buhârî, Savm, 9.

⁸⁶⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 216.

⁸⁶⁷ Buhârî, Savm, 9.

⁸⁶⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 216.

*hesapsız verilecektir.*⁸⁶⁹ ilâhi fermanına dikkat çeker ve nefsin her türlü arzu ve isteklerine karşı, orucun kişiye sabırlı olmaya sevk ettiğini ifade etmektedir.⁸⁷⁰

Oruç ibadetini hakiki manada yerine getirmek ve adabına riayet etmek için öncelikle Hakk'ın kefaletindeki rızka önem vermemek gerektiğini belirten Serrâc, nefsin her türlü isteğine karşı çıkmak, bütün azaları haramdan koruyup şüpheli şeylerden uzak durmak gerektiğini belirtmiştir. Hakk'ın zikrine devam edip kalbi Allah'a ait kılmak, oruç ibadetini eda ederken, kâmil mânada eda edememiş olma kaygısından dolayı ürpermek, orucu küçümsemek ve gerçek manada orucu eda edebilmek için Allah'tan yardım istemek gerektiğini izah eden Serrâc, bu hususları orucun âdâbı şeklinde ifade eder. Serrâc, sûfîlerin oruç ile ilgili hâllerini anlatırken, Seul b. Abdullah Tüsteri'nin her gece tek başına sadece su ile iftar ettiğini, on beş günde bir yemek yediğini, Ramazan'da ise sadece bir defa yemek yediğini belirtmektedir. Ebu Ubeyd Bûsri'nin ise Ramazan'da evinden hiç çıkmadığını, eşi tarafından her gün odasına iftar için bırakılan çöreklerin Ramazan bittikten sonra odasına giren eşinin otuz adet çöreğin odanın kenarında durduğuna müşahade ettiğini anlatmaktadır.⁸⁷¹

Sûfîlerden bazılarının Hakk'a kavuşuncaya kadar oruçlu olmaya gayret ettiklerini belirten, Serrâc, sûfîlerin oruç ibadetine bu kadar ihtimam göstermelerinin sebebini *“Oruç kalkandır”*⁸⁷² hadis-i olduğunu belirtir. Serrâc, İbadetler içerisinde günahlara kalkan olmanın sadece oruç ibadetine has kılındığını, şeytanın her hilesine, nefsin kötü alışkanlıklarına ve cehenneme karşı kalkan olduğunu izah etmiştir.⁸⁷³

Edası en zor olan orucun Hz. Davud'un orucu olduğunu ifade eden Serrâc, sûfîlerin *“En faziletli oruç, kardeşim Davud'un orucudur, O, bir gün oruç tutar ve bir gün tutmazdı.”*⁸⁷⁴ hadisinden yola çıkarak sûfîlerin tercihinin Hz. Davud'un orucu olduğunu ve bu orucun senenin kâmil oruçlu geçirildiği Dehr orucundan bile daha zor olduğunu, çünkü nefis bir şeye alıştı mı onu sürdürmesi kolaylaşır, lâkin bir gün

⁸⁶⁹ ez-Zümer, 39/10.

⁸⁷⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 216.

⁸⁷¹ A.g.e., S, 217.

⁸⁷² Buhârî, Savm, 9.

⁸⁷³ Serrâc, *el-Lüma'*, S, 218.

⁸⁷⁴ Buhârî, Teheccüd, 19.

tutup bir gün bırakmanın, nefse sürekli oruç tutmaktan daha ağır geldiğini işaret eder.⁸⁷⁵ Bu paragrafta zikrettiğimiz Serrâc’a ait görüş, Hargûşî’nin (ö. 406/1015) Tehzîbü’l-esrâr, Zikrû’s savm bâbı başlığı altında, muhteviyat olarak aynen yer almaktadır. Hargûşî’nin yüzeysel olarak ele aldığı oruç konusun, Serrâc’ın el-Lüma’ adlı eseriyle içerik itibariyle bire bir örtüşmesi sebebiyle Serrâc’ın görüşleriyle yetinilmiştir.⁸⁷⁶

Serrâc, oruçlu iken azık derdine düşmeden, rızkının nereden geleceğini ne ile iftar açacağını bilmeyen kanaatkâr sûfinin hâlini, kendisine iftariye hazırlamış ve bekleyen oruçlunun halinden daha faziletli olduğunu izah etmiştir. Azık derdine düşmeyen sûfinin teslimiyet ve tevekkül açısından orucun âdâbını yerine getirdiğini ve faziletli bir oruç ede ettiğini işaret etmiştir. Ayrıca Serrâc, oruç tutmayanların ortamındaki bir sûfinin kendisine iftar için ayrılan azığı iftara saklamaması gerektiğini, eğer iftara saklar ise bunun sebebinin hâl zafiyetinden kaynaklandığını işaret eder.⁸⁷⁷

Nefis herhangi bir şeyi arzulayıp müptela oldu mu, bu durum nefsin heva ve hevesinin neticesidir, önemli olan nefsin arzu ettiklerini bir araya getirmemek olduğunu ifade eden Serrâc, ibadet ve tâat için bile olsa nefsin isteklerine dikkat etme hassasiyetini, edep ve âdâb olarak işaret etmekte ve Sehl. b. Abdullah’tan aktardığı şu konuya değinmektedir. “*Karnınız doyunca sizi tokluk ile sınayandan açlık isteyin, aç iken sizi açlık ile imtihan edenden tokluk isteyiniz.*” buyurmaktadır. Serrâc, Cüneyd-i Bağdâdi’nin sürekli oruç tuttuğunu, ahbabları yanına uğradığında bazen de orucunu bozduğunu, arkadaşları ile paylaşmanın ve onlara yardımcı olmanın faziletini nafile oruçtan daha az olmadığını işaret etmiştir. Ayrıca Serrâc, Şibli’nin bir sûfiye, sürekli oruç tutmayı gerektiren ebed orucundan zevk alırmısın diye sorduğunda, sûfi, bunun nasıl olması gerektiğini sorunca, ömrünün geri kalanım bir gün sayar, onu da oruçlu geçirirsin dediğini aktarır.⁸⁷⁸

⁸⁷⁵ Serrâc, *el-Lüma’*, S, 218.

⁸⁷⁶ Hargûşî, Abdülmelik b. Muhammed, “*Tehzîbü’l-Esrâr*” thk, Bêsim Muhammed Barûd, (Abu Dabi: el Mucemmu’s Sakafî, 1999) S, 240; Bkz, Serrâc, “*el-Lüma’*” S, 218.

⁸⁷⁷ Serrâc, *el-Lüma’*, S, 220.

⁸⁷⁸ A.g.e., S, 218.

4.3. Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) Oruç ile İlgili Görüşleri

Ebû Bekr Muhammed b. İshâk el-Buhârî el-Kelâbâzî, tasavvufî terimlerin teşekkül etmesinde, “*Kitâbü't-taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*” adlı eseri sayesinde en büyük paya sahip olan sûfilerdendir. Tasavvuf literatüründe önemli bir yere sahip olan, muhaddis, fakih, hâfız ve arif olarak anılan Kelâbâzî,⁸⁷⁹ Gülâbâdi ve Tâcü'l İslâm nisbeleriyle de maruf olup,⁸⁸⁰ Ehl-i Sünnet odaklı tasavvuf anlayışını savunma ve anlatma gayretinde bulunmuş en önemli sûfilerdendir.⁸⁸¹

Sûfilerin önemli gördüğü ve dayındığı akidevi konuları izah eden Kelâbâzî'nin günümüze ulaşmış “*Kitâbü't-taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*” ve “*Bahru'l-fevâid*” adlı iki eseri mevcuttur. “*et-Taarruf*” en önemli tasavvuf klasiklerinin biri olarak kabul görmüştür. Diğer eseri “*Bahru'l-fevâid*” ise fikhî konulara değinilmeden, tasavvufî şerhler içeren hadis kitabı olarak bilinmektedir.⁸⁸²

İbadetler dâhil bütün farzların bekletilmeden vakitlerinin girmesiyle birlikte hemen eda edilmesi gerektiğini, ma'kul bir özrün dışında, eksik eda edilmesi veya te'hîrini caiz görmeyen Kelâbâzî, dinin emirlerini yerine getirmenin koşulları olarak, fıkıh ve usûl'i fıkıh'a ait bilgileri etraflıca öğrenmek ve şer'i ilimlere vakıf olmanın gerekli olduğunu belirtmiştir.⁸⁸³

Bir sûfinin, “*Hakkı görmek için halkı görmekten uzaklaşmaktır.*” diye orucu tanımladığını belirten Kelâbâzî, orucu, yaratılmışların meşgalesinden kalbi alıkoyup Allah'a ait kılmak ve Allah'tan başka hiç bir şey ile kalbi meşgul etmemek şeklinde izah eder.⁸⁸⁴ Kelâbâzî, Kur'an'da Hz. Meryem'in “*Ben, Rahman'a oruç adadım; artık*

⁸⁷⁹ Süleyman Uludağ, “Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim” *DİA*, C, XXV, S, 193.

⁸⁸⁰ Zeliha Öteleş, “Kelâbâzî'nin Bahru'l-Fevâid/Me'âni'l Ahbâr İsimli Eserinde Temel Tasavvufî Kavramlar.” *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2017) SY, 11, S, 60.

⁸⁸¹ A.g.m., SY, 11, S, 62.

⁸⁸² Uludağ, “Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim” *DİA*, C, XXV, S, 193.

⁸⁸³ Kelâbâzî, *Kitâbü't-taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, S, 56-58.

⁸⁸⁴ A.g.e., S, 109-110.

*bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.*⁸⁸⁵ âyetini izah ederken, orucun önemine binaen oruç ibadeti esnasında kişiyi meşgul edecek ve sevabından alıkoyacak hiçbir şeye müsaade edilmemesi gerektiğini de bu bağlamda değerlendirirken, orucu Allah ile beraber olma vesilesi, aynı zamanda önemli bir ibadet olarak işaret etmekte ve oruç ibadeti ile ilgili sevabı eksiltecek ameller ile meşguliyeti caiz görmemektedir.⁸⁸⁶

Kelâbâzî, Resulullâh'ın "*Oruç kalkandır.*"⁸⁸⁷ hadîsini izah ederken, orucun Allah hariç, kulu her şeyden koruyan kalkan olduğunu, bu yüzden Rabbimizin oruç için âdiyet bildirdiğini "*Oruç benim içindir.*"⁸⁸⁸ ecrini ben vereceğim ve karşılığında benim buyurarak, Rabbimizin orucu kendisine has kıldığını etmiştir. Kelâbâzî, Ebu Hasan b. Ebu Zer'in, yukarıdaki hadisi izah ederken, marifetullah'a hiçbir şeyin eşit bir seviyede olmadığını, orucun karşılığının da marifetullah olduğunu, eşi ve benzeri olmayan bir ibadet için en kıymetli ecrin ihsan edildiğini izah etmektedir.⁸⁸⁹ Ayrıca Kelâbâzî, orucun kalkan olması ile ilgili oruçtaki koruyuculuk vasfına dikkat çekmiş, cehennem ateşi nasıl abdest âzâlarını yakmayacaksa orucu eda edenleri de cehennemin yakmayacağını işaret etmiştir.⁸⁹⁰

Kelâbâzî, kudsî hadiste Allah'ın oruç için âdiyet bildirip karşılığını ben vereceğim buyurulmasının izahatını, bu ibâdete şeytanın hiçbir şekilde musallat olamayacağı hususu ile açıklar.⁸⁹¹ Ayrıca, Ebu Hasan Hemedâni'nin "*Oruç benim içindir*"⁸⁹² hadisini şu şekilde yorumladığını izah eder, Allah'a ait olan orucu kimsenin bozmaya gücünün yetemeyeceğini, lâkin şeytanın fesada uğratmaya çalışması sebebiyle Allah'ın âdiyet bildirdiğini ve nefsin arzularına kalkan olduğuna işaret eder.⁸⁹³

⁸⁸⁵ Meryem, 19/26.

⁸⁸⁶ Kelâbâzî, *Kitâbü't-taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, S, 109.

⁸⁸⁷ Buhârî, Savm, 30.

⁸⁸⁸ A.g.e., Savm, 30.

⁸⁸⁹ Kelâbâzî, *Kitâbü't-taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, S, 110.

⁸⁹⁰ Göktaş, "*İlk Dönem Müellif Sûfileden Kelâbâzî'nin Oruçla İlgili Yorumları*" S, 112.

⁸⁹¹ A.g.m., S, 110.

⁸⁹² Buhârî, Savm, 9.

⁸⁹³ Kelâbâzî, *Kitâbü't-taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, S, 110.

Kelâbâzî, zekâtın malı eksilttiği görünürde söz konusu olsa da gerçekte malı bereketlendirdiğini, orucun da yemek, içmek ve şehveti terk etmeyi gerektirdiği halde bedenın şehvet gücünü kırdığını, nefsin arzu ve isteklerini azalttığını ve ahlakın güzelleşmesi dolayısıyla, orucu bedenın zekâtı diye işaret etmekte⁸⁹⁴ ve bu görüşünü “*Cesedin zekâtı oruçtur.*”⁸⁹⁵ hadis-i şerifine dayandırmaktadır.

Kelâbâzî, “*Hiç kimse midesinden daha tehlikeli bir kap doldurmamıştır. Oysa insan midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe, üçte birini de temeffüse ayırmalıdır.*”⁸⁹⁶ hadisinin şerhinde mü’minin midesini üçte birinden fazla, yemekle doldurmasının sünnete uygun olmadığı ve şerre sebep olacağını, kâfirin ise batnını doldurarak şerli hale geldiğini, aşırı yemeğin ortaya çıkardığı şehvetin ve nefsin isteklerinin esiri olduğunu ve bu isteklerin asla bitmediğini izah eder.⁸⁹⁷

Kelâbâzî, kâfirin yedi şehvetiyle midesini doldurduğunu bu yedi şehvetin ilki, yemek yerken aldığımız tatların, ekşi, acı, tatlı gibi lezzetlere ait bağımlılıklar dolayısıyla fazla yemek yemeğe tabii şehvet, ikincisi, gözün şehveti, insanın aç olmamasına rağmen gözüyle gördüğünü yeme arzusu, üçüncüsü nefsin şehveti, en tehlikeli olarak nitelenen hiç bıkmayan, midenin dolmasıyla ortaya çıkan cinsel arzu ve dürtülerdir, dördüncüsü, ağzın şehveti, yemeğin lezzetli olmasından ötürü aşırı yemek isteği, beşincisi, burnun şehveti, yemeğin kokusunun kişinin iştâhının kabarmasına sebep olması nedeniyle fazla yemek yenmesi, altıncısı, kulağın şehveti, yemeğin lezzetli olduğunu duyup aşırı yemek yenmesi, yedincisi ise sadece açlığı ortadan kaldıran miktardaki yemektir ki buda mü’minin yemek yeme âdetidir ve mü’min asla yukarıda sayılan şehvetler ile müptela olup yemek yemez diye işaret etmektedir.⁸⁹⁸

Bedenin oruç ile tezkiye edilmesini, yemek, içmek ve şehveti terk etme ile izah eden Kelâbâzî, nefsi dizginlemenin ahlak güzelliğine sebep olduğunu izah etmiştir. “*Oruç tuttuğunuz vakit biri size söver ya da kavga etmeye kalkarsa kötü söz söylemesin ve*

⁸⁹⁴ Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, C, I, S, 183-184.

⁸⁹⁵ İbn-i Mace, *Sıyam*, 44.

⁸⁹⁶ İbn-i Mace, *Kitabü’l-et’ime*, 55.

⁸⁹⁷ Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, C, I, S, 132.

⁸⁹⁸ A.g.e., C, I, S, 131-132; Bkz, Göктаş, “*İlk Dönem Müellif Sûfilerinden Kelâbâzî ’nin Oruçla İlgili Yorumları*” S, 112.

kavga etmesin, ben oruçluyum desin.”⁸⁹⁹ hadisini izah ederken, orucun kulu her türlü sefahatten alıkoyan, kötü söz ve çirkin davranıştan uzaklaştıran yönüne dikkat çekmekte ve ahlak güzelliğine sebep olduğuna vurgu yapmaktadır.⁹⁰⁰

Kelâbâzî’ye göre oruçlunun asıl sevinci, Rabbiyle karşılaştığı andaki sevincidir. Oruç cehennem ateşine ve dünyadaki günahlara kalkandır. Çünkü kişi sadece ve sadece Allah için yemesini içmesini terk etmiştir. Bu nedenle oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha değerlidir.

4. 4. Mekkî’nin (ö. 386 /996) Oruç ile İlgili Görüşleri

Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî, (ö. 386/996) “*Kûtü’l-Kulûb fî Muâmeltil-Mahbûb ve Vasfu Tariku’l-Mürîd ila Makami’t-Tevhid*” isimli, tasavvuf klasikleri arasında önemli yeri olan eserin müellifidir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere, kalplerin Allah’a ulaşmak ve O’na mahbub olmak için ihtiyaç duyduğu azığın yanı sıra, tevhid makamına nasıl ulaşılabilirliğini ortaya koyan önemli bir kaynaktır. Gazali’nin kendisinden etkilendiği bilinen Mekkî’nin “*Kûtü’l-kulûb*” adlı eserinden başka, günümüze ulaşan başka herhangi bir eseri bulunmamaktadır.⁹⁰¹

Mekkî, orucu Allah’a yakın olmak için en önemli ibadet olarak tarif eder. Orucun, kurbiyete vesile olduğuna inanmak ve sadece O’nun rızasını elde kastıyla eda edilmesi gerektiğini ifade eden Mekkî, orucu terk etmemeye niyet etmeninde farz olduğunu belirtmiştir.⁹⁰²

Hadis-i şerifte geçen ifade ile oruçluyu sabır ehli, oruç ayı Ramazan’ı ise sabır ayı diye niteleyen Mekkî, ⁹⁰³ “*Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyiniz.*”⁹⁰⁴ ayetindeki sabırdan maksadın, oruç tutarak zühd hali üzere Allah’tan yardım istemek olduğunu, bu nedenle oruç ibadetini eda edenin, zahid ve abid olduğunu tarif eder.⁹⁰⁵

⁸⁹⁹ Buhârî, Savm, 30.

⁹⁰⁰ Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, C, I, S, 322.

⁹⁰¹ Bilal Saklan, “*Ebû Tâlib el-Mekkî*” *DİA*, C, X, S, 239-240.

⁹⁰² Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, III, S, 1245.

⁹⁰³ İbn-i Mace, Sıyam, 55; Bkz, Mekkî, “*Kûtü’l-kulûb*” C, III, S, 1245.

⁹⁰⁴ el-Bakara, 1/45.

⁹⁰⁵ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, I, S, 218.

Orucun kurbiyete vesile olduğuna inanmak ve sadece O'nun rızasını elde etmek için eda etmek gerektiğini ifade eden Mekkî, orucu terk etmemeye niyet etmeninde farz olduğunu belirtir. Ayrıca, kişi oruç ibadetini eda ederken Allah'ı çokça zikretmeli ve kalbini dünyevi meşgalelerden arındırmalıdır diyen Mekkî, iradesi sağlam ve kendisine hâkim olanlar hariç, her ne kadar orucu bozacak duruma girmeyecek derecede de olsa kişinin oruçlu iken eşini öpmesi veya tenine dokunması gibi davranışlardan uzak durmasının daha faziletli olduğunu belirtir.⁹⁰⁶

Orucun faziletlerini ve sâlih insanların tuttuğu orucu altı organı muhafaza etmekle mümkün olduğunu beyan eden Mekkî, bunları “*Göz, kulak, dil, kalp, el ve ayağı ıslah.*” diye ifade eder. Gözü ıslah, gözlere hâkim olmak ve serbestçe sağa sola bakmaktan alıkoymak, haram ve nehyedilmiş her manzaradan uzak tutmaktır. Kulağı ıslah, hoş olmayan şeylerden, gıybetten ve yalan konuşanların sohbetinden alıkoymak ve çirkin sözlerden kulağı korumaktır. Dili ıslah etmek; dilimizi faydasız ve mâlâyânî konuşmalardan uzak tutmak, sözün esiri olmaktansa dilimize sahip çıkmak ve dilin her türlü afet ve belasından korunmak. Kalbi ıslah; kalbi tamamen Allah'a ait kılmak ve kalpte Allah'tan başka hiçbir şeye yer vermemek, Elleri ıslah; ellerimizi haram olan her şeyden uzak tutmak ve türlü kötülüklere uzanmaktan alıkoymak. Ayakları ıslah ise hayırlı işler dışında uygun görülmeyen yerlere gitmekten ayaklarımızı men etmektir. Bu altı organı ıslah etmeyi başaran kişi fazilet sahibi oruçluların tuttuğu orucu eda etmiş olur veya yakın iman sahiplerinden biridir diyen Mekkî, Tasavvufi açıdan orucu, ise “*Peygamberimizin ve sâlihlerin tuttuğu oruç*” diye tarif etmektedir.⁹⁰⁷

Mekkî'ye göre, oruçlu iftarını helal rızık ile açıp çok yememelidir. Oruçlu, oruç anını gaflet içinde değil, zikir, tahmid ve tesbih ederek oruç tuttuğunun idrakinde olmalı, gündüz fazla uyumamalı ve eda ettiği ibadetin farkında olmalı, susuzluğu ve açlığı nefsinde hissetmelidir. Mekkî, kişi sadece midesi ve fercine oruç tutturursa onun zayı ettiği kazandığından daha fazla olduğunu o kimse oruç tutmuştur ancak diğer azalarını muhafaza etmediğinden işlemiş olduğu kusurlarla orucunun sevabını zayı ettiğini ifade etmiştir. Mekkî, oruç tutup Allah'ın emirlerini çiğneyerek orucunu zayı eden kimsenin orucunu da bütün azalarını sadece mesh ederek abdest alıp namaz kılan kimsenin

⁹⁰⁶ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, III, S, 1246.

⁹⁰⁷ A.g.e., C, III, S, 1245.

durumuna benzetir. Bu sebeple abdestin gereğini bilmeden, böyle bir abdestle eda edilen namazın makbul olmadığına ifade etmektedir.⁹⁰⁸

Oruç günlerinde yiyecek ve içeceği azaltmayı ve iftar için acele edip sahur son vaktine kadar geciktirmeyi orucun faziletlerinden sayan Mekkî, oruçlunun varsa bir yaş hurma, yoksa kuru bir hurma ile veya su ile iftar etmeyi bereket kabul edip iftar edilmesi gerektiğini belirtmiş ve Rasulullah'ın (s.a.v) namaz kılmadan önce, mevcut olan ne varsa su, süt veya hurma ile iftar ettiğini izah etmiştir.⁹⁰⁹

Mekkî, “*Nice oruç tutanlar vardır ki; tuttukları oruçtan ellerinde kalan açlık ve susuzluktur.*”⁹¹⁰ hadis-i şerifini, haramlara karşı azalarını korumayan, gıybet edip insanların etini yemek suretiyle ecirlerini zayii edenlerin durumu ile izâh eder. Bu sebeple, orucun ecrinin zayii edilmemesi gerektiğini ifade eden Mekkî, yalan, gıybet ve meşru olmayan ameller ile meşgul olunmadıkça orucun sahibini her türlü kötülüğe karşı kalkan olduğunu belirtmiştir.

Kişi oruçlu iken yalan söylediği, gıybet ettiği veya günah işlediği her an orucunu parçalamıştır, günlerce tuttuğu oruç saat saat birleştirilir ve bir günün orucuna saat saat tamamlanır. Gıybet eden kimsenin, orucunu yırtmış olduğunu, orucunu tevbe ve istiğfar ile tamir etmesi gerektiğini, izah eden Mekkî,⁹¹¹ “*Beş şey orucu bozar, sevabını yok eder. Yalan, gıybet, koğuculuk, yalan yere yemin ve şehvetle harama bakış.*”⁹¹² Hadisi şerifini delil olarak gösterir ve Süfyan-ı Sevri'nin “*Gıybet eden kimsenin orucu bozulur.*” dediğini naklederek oruçtan asıl maksadın, kulun sadece aç ve susuz kalması değil, her türlü gûnahtan sakınmak olduğunu beyan eder.⁹¹³

Mekkî'ye göre, oruçlu, orucu uykuya tutturmamalı, oruç anını ibadet aşkıyla, namaz, zikir, tevbe, istiğfar ve sabır ile geçirmek suretiyle oruç tuttuğunun farkında olmalı, açlık ve susuzluğu yüreğinde hissetmelidir. Oruçlu, iftardan önce yemek derdine

⁹⁰⁸ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, III, S, 1246.

⁹⁰⁹ Ebû Dâvud, Savm, 22.

⁹¹⁰ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, III, S 1247; Heysemî *Mecmaü'z-Zevaid ve Menbaü'l-fevâid*, I-XX, terc, Hasan Yıldız, vd. (İstanbul: Ocak Yayınları, 2015) Hadis No: 5012, C, V, S, 356.

⁹¹¹ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, III, S, 1246-1247.

⁹¹² Deylemi, *Firdevsü'l-ahbar*, C, 2, S, 312, No: 2801.

⁹¹³ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, III, S, 1247.

düşmemeli, kendisine nasip olan şeye az dahi olsa razı olmalı, az olana razı olup Allah’a şükretmelidir.⁹¹⁴

“*Sabredenlerin ecirleri hesap edilmeyecek kadar fazla verilecektir.*”⁹¹⁵ ilahi fermanındaki sabredenlerin oruç tutanlar olduğunu beyan eden Mekkî, “*Sabır*” kelimesinin orucun isimlerinden biri olduğunu ifade etmiş ve nasıl ki bir insan oruç tuttuğu vakit kul ile Allah arasındaki sır olan bir ibadeti eda ediyor ise Allah’ın da orucun ecrini bir sır gibi başkalarından gizlediğini ifade etmiştir. Mekkî, kul oruçlu iken her türlü şüpheli şeylerden uzak durup helal olan zevklere bile müptela olmamalı, arzu ve isteklerin esiri olabilecek her türlü davranıştan uzak durması gerektiğini belirtmiştir.⁹¹⁶

Oruç tutmak, her türlü alışkanlık ve nefsin isteklerinin dizginlenmesi açısından önemli olmakla birlikte, oruçta en önemli hassasiyetin nefsin zaafa uğratılması, isteklerinin azaltılması ve nefisle mücâhade içerisinde olmaktır. Oruç tutanın, tevbe etmiş gibi olduğunu izâh eden Mekkî, orucu sabırla özdeş kabul etmiş ve tevbenin en önemli vasfının sabır olduğunu ifâde etmiştir.⁹¹⁷

4.5. Kuşeyrî’nin (ö. 465/1072 Oruç ile İlgili Görüşleri

Ebü’l-Kâsım Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdulmelik el-Kuşeyrî’ye göre oruç, Savm-i zâhir ve Savm-i bâtın olmak üzere ikiye ayrılır. Savm-i zâhir, niyet ettikten sonra orucu bozan şeylerden uzak durmak, Savm-i bâtın ise kalbi her türlü dünyevi afetten uzak tutmak ve bütün azaları muhafaza etmektir.⁹¹⁸

Oruç ayının, cehennemden azade ve cennete vasıl olmak için önemli bir vesile olduğunu belirten Kuşeyrî,⁹¹⁹ “...sizden kim bu meşhur Ay’a (Ramazan’a) şahitlik ederse oruç tutsun.”⁹²⁰ ayetini izah ederken, Ramazan’a erişen kişinin, ya Allah için

⁹¹⁴ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, III, S, 1246.

⁹¹⁵ ez-Zümer, 29/10.

⁹¹⁶ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, III, S, 1246-1247.

⁹¹⁷ A.g.e., C, I, S, 218.

⁹¹⁸ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, C, II, S, 87.

⁹¹⁹ A.g.e., C, II, S, 89.

⁹²⁰ Karaman, vd. *İlmihal*, C, I, S, 276.

veya Allah ile beraber oruç tuttuğunu belirtir. Bu ayın Rabbini müşahade edenin, Allah ile oruç tuttuğunu, Allah için orucunu edenin de elbette vaat edilen ecrini alacağını lâkin Allah ile beraber oruç tutanın ise edâ ettiği oruç, ona Allah’a kurbiyeti vacip kıldığını belirtir. Oruç ibadetinde asıl olanın, bütün azaların Allah’ın emrine boyun eğdirmek olduğunu izah eden Kuşeyrî’nin,⁹²¹ izahatları göz önünde bulundurulduğunda orucun riyazet ve mücâhade içerdiği ortaya çıkar.

Kuşeyrî, “*Kim Allah’a ve âhiret gününe iman ediyorsa ya hayırlı söz söylesin veya sussun.*”⁹²² hadisi şerifi gereğince, susmanın, selamete erişmek olduğunu belirtmiş,⁹²³ dile hâkim olmanın, nefsin öne çıkma isteğini ve istediğini yaptırma arzusunu kırdığını izah ederek dile oruç tutturmanın önemine vurgu yapmıştır.⁹²⁴

Orucu nefis ve kalb ile tutulan oruç olarak izah eden Kuşeyrî, nefisle oruç tutmayı, iftar ile imsak arasındaki müddet içinde eda edilen ibadet olarak tarif etmiş ve nefsine oruç tutturana “*Selsebîl ve Zencebîl*” şarabı ikram edileceğini ifade eder. Kalben oruç tutmayı ise insanlardan uzaklaşarak Allah ile baş başa kalmak ve kalbi Allah’tan gayrı hiçbir şey ile meşgul etmemek diye tanımlar. Kalben oruç tutanlara ise “*Rıza nimeti ile Muhabbet Şarabının*” ikram edileceğini belirtmiştir.⁹²⁵ Ayrıca Kuşeyrî risâlesinde, Muzaffer el-Kirmisîni’nin orucu, ruhun, aklın ve nefsin orucu şeklinde tasnif ettiğini izâh eder. Kirmisîniye göre, ruhun orucu, ihtiraslı olmamak, aklın orucu, heva ve hevese aykırı hareket etmek, nefsin orucunu ise yeme içme ve haramlara karşı perhizkâr olmaktır.⁹²⁶ el-Kirmisîni’ye ait bu tasnif aynı zamanda Sülemî’nin “*Tabakatü’s Sûfiyye*” adlı eserinde de yer almaktadır.⁹²⁷

⁹²¹ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, C, II, S, 87.

⁹²² Buhârî, *Kitabü’l Edep*, 31, C, I, S, 1019, No: 2018.

⁹²³ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, S, 346.

⁹²⁴ Adanır, “*İlk Dönem Sûfilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*” S, 16.

⁹²⁵ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, C, II, S, 88.

⁹²⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, S, 112.

⁹²⁷ Sülemî, Ebû A. Rahman, *Tabakatü’s-Sûfiyye*, thk. Nureddin Şerîbe, (Kahire: Mektebetü’l Hancı, 1986) S, 396.

4.6. Hücvirî'nin (ö. 465/1072) Oruç ile İlgili Görüşleri

Ali b. Osman b. Ebu Ali Cüllâbî el Hücvirî, Şeriat ile hakikatin derinliklerini ve tasavvufun mahiyetini ehl-i sünnet akidesi çerçevesinde âyet ve hadis-i şerifler ışığında târif etmeye gayret etmiş önemli sûfilerdendir. Tasavvuf klasikleri arasında önemli bir yeri olan “*Keşfü'l-mahcûb*” onun en meşhur eseridir.⁹²⁸

Hücvirî, orucun hakikatini, kişinin her türlü kötülüğü karşı kendisini tutması manasında “*İmsâk*” olarak tarif eder. Kötülüğe davet eden nefsin şerrinden ve şehvi isteklerden kurtulmanın yolu, kişinin nefsini zapt etmesi ve kötülüklere karşı kendisini uzak tutması olduğunu belirten Hücvirî, oruçlunun gerçek manada oruçlu olabilmesi için bütün azaların Hakk'ın emrine muhalefet etmekten alıkonması gerektiğini ifade etmiştir. Hücvirî, oruçluyken yemek, içmek ve cimadan kişi kendisini nasıl alıkoyuyor ise gözü, kulağı, dili, eli, ayağı ve bütün organlarıyla da oruç tutması gerektiğini tarif etmiş ve hakiki mânada tutulan orucun bu şekilde edâ edilen oruç olduğunu belirtmiş ve orucun bütün sırlarının imsâk'ta saklı olduğunu izâh etmiştir.⁹²⁹

Orucu, kalbin, gözün, kulağın, dilin, ellerin ve ayakların kontrol altına alındığı ibadet olarak tarif eden Hücvirî, oruç ibadetinin riyazet olduğunu belirtmiş ve riyazetin gereği olarak bütün organların, Allah'ın emirlerine boyun eğdirilmesi gerektiğini izah etmiştir.⁹³⁰

Hücvirî, beş duyu olarak bilinen göz, kulak, dil, burun ve derinin insan aklının başkumandanları olduğunu belirtir.⁹³¹ Derimizin hissetme vasfı sayesinde tüm vücutta kendisini hissettirdiğini, görme, işitme, tatma ve koklama vasıtasıyla da aklın, ruhun ve nefsin etkilenip ona göre hâl aldığını ifade eden Hücvirî, hakiki manada orucun aklın başkumandanlarını Hakk'ın emrine boyun eğdirmek veya hapsedmek ile mümkün olduğunu tarif etmiş ve sûfilerin Allah'ın dışındaki her şeyden uzaklaşmayı oruç telakki ettiklerini belirtmiştir.⁹³²

⁹²⁸ Uludağ, “*Keşfü'l-mahcûb*” *DİA*, C, XVIII, S, 458.

⁹²⁹ Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, C, II, S, 565.

⁹³⁰ Adanır, “*İlk Dönem Sûfilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*” S, 69.

⁹³¹ Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, C, II, S, 565.

⁹³² A.g.e., C, II, S, 566.

Hücvîrî'ye göre, kişi ne kadar fazla yemek yerse nefsin arzu ve istekleri de o nisbette kuvvetli hale gelir. Hücvîrî, nefsin arzu ve isteklerine muvafakat etmenin helâk sebebi, nefse muhalefet etmeyi ise en büyük ibadet olarak işaret etmiştir.

Nefsin ve şehvi duyguların oruç ve açlıkla terbiye edilmesi gerektiğini belirten Hücvîrî, Rasulullah'a dayandırdığı bir rivayette, “*Aç bir mideye sahip olanın, Allah katında yetmiş gâfil âbid'ten daha sevimli olduğunu*” belirtmiştir. Nefis ne kadar yayılma alanına sahip olursa kötü arzulara karşı olan eğilimi de o kadar artar. Kişi kendisini gıdadan uzak tutarsa akli o nisbette güçlenir, nefsin ve şehvetin gücü zayıflar.⁹³³

Kulların cennete ancak, Allah'ın rahmeti sayesinde girebileceğini, cennet'teki mertebelerin ise ibadetler ile elde edilebileceğini belirten Hücvîrî, cennet'te ebedi kalmanın karşılığının ise oruç ibadeti olduğunu tarif etmektedir.⁹³⁴ Hücvîrî bu hususu “*Oruç bana aittir, ecrini ancak ben veririm.*”⁹³⁵ kudsî hadisiyle izâh etmiştir.

4.7. Gazâlî'nin (ö. 505/1111) Oruç ile İlgili Görüşleri

Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî et-Tûsî, tasavvuf, fıkıh, kelam, felsefe ilimleri başta olmak üzere birçok sahada rûsûh kesbederek Hücetü'l-İslâm nisbesini hak etmiş önemli bir değerdir.⁹³⁶

Gazâlî, orucu avâm'ın orucu, havass'ın orucu ve havassü'l havas'ın orucu şeklinde üç dereceye ayırır. Avâmın orucu, sadece mide ve şehvete tutturulan oruçtur. Havasın orucu, avâm'ın orucuyla birlikte bütün azalara tutturulan oruçtur. Havassü'l-havasın orucu ise avâm'ın ve havass'ın orucuna hassasiyetle riayet etmekle birlikte, Allah'tan başka hiçbir şeyin kalbe dâhil edilmediği oruçtur. Bu oruç türünde iftarda ne yenileceği veya Allah'tan başka bir şeyin hatırdan geçirilmesi bile orucu bozar. Havassü'l havas'ın orucu, Peygamberlerin Sıddıkların ve Erbab-ı kulûbün orucudur.⁹³⁷

⁹³³ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, C, II, S, 569-570; Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

⁹³⁴ A.g.e., C, II, S, 564.

⁹³⁵ Buhârî, Savm, 9.

⁹³⁶ Mustafa Çağrı, “Gazâlî” *DİA*, C, XIII, S, 530.

⁹³⁷ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 659.

Gazali'nin oruç ile ilgili bu tasnifi, Mekkî'nin (ö. 386 /996) "*Kûtü'l-kulûb*" adlı eserinde de yer almaktadır.⁹³⁸

Allah'ı hatırlamaktan alıkoyan ve meşgul eden her şeyden uzak durmayı sâlihlerin orucu diye tarif eden Gazâlî, her organın kendi özelliğine göre birtakım hazlara sahip olduğunu belirtmiş ve gerçek orucun bütün organlara oruç tutturmak olduğunu ifade etmiştir.⁹³⁹ Oruçlu iken sadece yemek, içmek ve cimadan uzak durup Allah'ın emirlerine aykırı davranmayı, Mekkî'nin yapmış olduğu aynı benzetmeyle, "*Abdest alırken elleri yıkamak farz iken, sadece mesh etmek ile yetinip namaz kılanın yanılması*" örneğiyle tarif eder.⁹⁴⁰

Nefsi şeytanın aleti olarak tarif eden Gazâlî, bütün azalara oruç tutturulması gerektiğini belirtir. Nefsin arzu ve isteklerini ortadan kaldıran ibadet diye tarif ettiği orucun, gafilane bir şekilde eda edilmesi durumunda bile kişiye fayda sağladığını belirten Gazâlî,⁹⁴¹ oruç dâhil tüm ibadetlerden maksadın, "*Nefsi, Allah'ın varlığında yok etmek*" olduğunu izâh eder.⁹⁴²

Gazâlî'ye göre insanı hayvanlardan ayıran en önemli unsur, insanın akıl sahibi olması ve aklı sayesinde her türlü şehvetin şerrinden kendisini koruyabilmesidir. Orucun şehveti kırdığını ve insanın derecesini manen yükseltmesine sebep olan bu hususun orucun en önemli etkisi olduğunu ifade eden Gazâlî'ye göre, şehvi duyguların esiri olmak, hayvanlardan daha aşağı seviyede olmaktır.⁹⁴³

Gazâlî, dilin afetlerinden sakınmanın en önemli yolu Kur'an, zikir ve tesbih ile dili meşgul etmek olduğunu belirtmiş ve bu hususun dile oruç tutturmak olduğunu beyan etmiştir. Oruç tutarak Allah'a yaklaşmanın ve kulların şerrinden sâlim olmanın ancak

⁹³⁸ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, I, S, 222.

⁹³⁹ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 661.

⁹⁴⁰ A.g.e., C, I, S, 667; Bkz, Mekkî, "*Kûtü'l-kulûb*" C, I, S, 222.

⁹⁴¹ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 437.

⁹⁴² Gazâlî, *el-Munkızû Mina'd-Dalâl*, S, 64.

⁹⁴³ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 666.

dili ıslah etmek ile mümkün olabileceğini belirten sûfilerin, dile oruç tutturma gayretinde oldukları bilinmektedir.⁹⁴⁴

Gazâlî, Allah'ı anmaktan alıkoyan ve kalbi meşgul eden her bakıştan gözü uzak tutmakla ancak sâlihlerin eda ettiği orucu tutmanın mümkün olabileceğini belirtmiş, kalbin her kötülükten tasfiyesi ve nefis terbiyesi için “İblisin zehirli oklarından bir ok”⁹⁴⁵ olan kötü bakıştan gözleri uzak tutmak gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁴⁶

Gazâlî, kulağa fısıldandığında bazı sözlerin duyguları veya şehveti harekete geçirmesinin muhtemel olduğunu, bu nedenle hem kulağın hem de fısıldanan her türlü sözün ve dil'in şerrinden korunmak için kulaklara oruç tutturmanın önemine vurgu yapar. Gazâlî, konuşulması haram olan her şeyin, dinlenmesi de haramdır. İlkesinden hareketle, kulağın Orucundan maksadın, dinen dinlenilmesi uygun görülmeyen her şeyden kulakları alıkoymak ve faydalı işlere kulakları vesile kılmak olduğunu açıklar.⁹⁴⁷

Fuzuli konuşmayı, münakaşa etmeyi, yapmacık konuşmayı, sövmeyi ve çirkin sözler sarf etmeyi, alay etmeyi, sırları yaymayı, yalan konuşma ve yalan yere yemin etmeyi, gıybet, koğuculuk, iftira, dedikodu ve ikiyüzlülük yapmayı dilin afeti olarak izâh eden Gazâlî, “Susan tehlikeden kurtulmuştur.”⁹⁴⁸ hadisini göz önünde bulundurarak orucun kula sağladığı en büyük faydalarından bir tanesinde, yukarıda zikredilen menhiyattan dili terbiye etme ve kontrol edebilme fırsatı olduğunu ifade etmiştir.

Gazâlî, ellerin orucunu, dinen uygun görülmeyen her şeyden onları men etmek ve hayırlı işlerde isti'mal etmek olarak izah etmiştir.⁹⁴⁹ Ayakların orucu, ise her türlü

⁹⁴⁴ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 660.

⁹⁴⁵ Hâkim en-Nişâbü'rî, “*el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*” nşr. Ebu Abdurrahman Mukbil b. Hadi, (Kahire: Dar'ul-Harameyn, 1997) C, IV, No: 4956, S, 456.

⁹⁴⁶ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 660.

⁹⁴⁷ A.g.e., C, I, S, 662.

⁹⁴⁸ Tirmizî, *Kıyâme*, 50 C, IV, S, 283-284, No: 2500.

⁹⁴⁹ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 663.

kötülükten ve haram yerlere gitmekten ayakları uzak tutmak ve hayırlı menzillere vasıta kılmaktır.⁹⁵⁰

Gazâlî, orucun zâhiri amellerini öğrenmeyi öğütlemiş, mühim olanın ise en çok ihmal edilen kalbî vasıfları öğrenmek olduğunu izah etmiştir.⁹⁵¹ Orucu, kulun Rabbi ile arasındaki sır olarak tarif eden Gazâlî, sabırlı olmayı gerektirdiğini, ecrinin sınırsız olduğunu ve bu nedenle Allah'ın “*Oruç benim içindir*”⁹⁵² buyurduğunu ifâde etmiştir.⁹⁵³ Ayrıca Gazâlî, oruçtan asıl maksadın takvâ olduğunu belirtmiş, bunun hâsıl olması için de haramları azaltıp helâlleri artırmak gerektiğini belirtmiştir.⁹⁵⁴

4.8. Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) Oruç ile İlgili Görüşleri

Ebû Hafs Şihâbüddîn es-Sühreverdî, sünnî tasavvuf anlayışının önemli isimlerinden olup müfessir, muhaddis ve kendi adıyla müsemma olan Sühreverdiyye tarikatının şeyhidir. Tasavvuf klasikleri arasında önemli bir yeri olan “*Avârifü'l-Maârif*” onun en önemli eseridir.⁹⁵⁵

Sühreverdîye göre, Tevbe, 112. Âyet'te yer alan “*es-Sâihun*” kelimesinden maksadın, el Mekkî'nin de ifâde ettiği gibi oruç tutanlardır. Bu bağlamda oruçluların Allah'a açlık ve susuzlukları ile seyahat edip ulaşmaya çalıştıklarını izah eden Sühreverdi, Zümer, 10. Âyet'te “*Sabredenlere ecirleri, hesap edilemeyecek kadar fazla verilir.*” ayetindeki “*Sabredenlerin*” oruç tutanlar olduğunu ifâde etmiş ve sabır kelimesinin orucun isimlerinden biri olduğunu tarif etmiştir.⁹⁵⁶ Ayrıca Sühreverdî, orucu sabrın yarısı olarak tarif etmiş ve Hadis-i kudside, “*Oruç benim içindir, onun ecrini ben vereceğim.*”⁹⁵⁷ buyurularak, Allah'ın orucu kendisine izafe etmiş olduğunu, bu yüzden sadece günahlara kefarete olabilecek sıradan bir ibadet olmadığını izâh etmiştir. Bunun

⁹⁵⁰ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 663.

⁹⁵¹ A.g.e., C, I, S, 660.

⁹⁵² Buhârî, Savm, 9.

⁹⁵³ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, C, I, S, 647.

⁹⁵⁴ A.g.e., C, I, S, 663.

⁹⁵⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, “*Sühreverdî, Şehâbeddin*” *DİA*. C, XXXVIII, S, 40.

⁹⁵⁶ Sühreverdi, *Avârifü'l-maârif*, C, II, S, 141; Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C, I, S, 218.

⁹⁵⁷ Buhârî, Savm, 9.

sebebini ise es-Samed ismi âzâmın tecellisi olan samedâniyetin olduğunu belirtmiştir.⁹⁵⁸

Sühreverdî, Yahya b. Muaz'ın, “*Bir kişi aşırı yemek yemeye müptela olursa melekler ona rahmet olsun diye, acıdığından ağlar.*” dediğini nakleder. Çünkü aşırı yemek şehvet ateşiyle yanmaya ve şeytanın oyuncağı olmaya sebep olmuştur. Kişinin boğazını tutması ve nefsine hâkim olması neticesinde, şehvetin, nefsin ve şeytanın şerrinden kendisini koruduğunu ifade eden Sühreverdî, mideyi doldurup kişinin boğazını şehvetlere açmasını ise şehvi duyguların uyanmasına ve şeytanın fırsat bulmasına sebep olabileceğini tarif etmiştir.

Sühreverdî, İnsanın nefsindeki şerli bin uzvun şeytanın avucu içinde olduğunu, kişi yemeği terk edip açlığın ateşiyle yandığında, şeytanın da bırakıp kaçtığını, midesini doldurduğunda ise şehvetlerin acıkacağını ve şeytanın kuvvet bulacağını izah etmiştir.⁹⁵⁹

Sühreverdî, oruç esnasında, gıdadan ve cimadan uzak durulduğu gibi, azalarında her türlü menhiyattan uzak tutulması ve kalbin sürekli güzel düşüncelerle meşgul edilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Dili, yalan, kötü söz ve boş laftan, gözleri harama ve yanlış yerlere bakmaktan, kulakları, gıybet, dedikodu ve abes şeyleri dinlemekten alıkoymak gerektiğini belirten Sühreverdî, Hadis-i şerife göre, yalanın, gıybetin ve başkasını çekiştirmenin orucu bozacağını belirtmiştir.⁹⁶⁰

Hz. Musa'nın kırk gün boyunca hiçbir şey yemeden tuttuğu oruç neticesinde Allah ile konuşmaya hazır hale geldiğini izah eden Sühreverdî, boş mideyle kırk günlük sürede, ihlâs ve samimiyetle nefsin kontrol edip Rabbine yönelen kimseye İlm-i ledün kapılarının açıldığını belirtmektedir.⁹⁶¹

Oruçlu olan bir kişinin, oruçlu olmadığı vakitlerden daha az yemek yemesi gerektiğinin altını çizen Sühreverdî, oruçlunun helal olmayan azıkla orucunu açmasını, âdâb dışı tutum olarak değerlendirmiştir. Zâhiren ve bâtinen bütün organların günahlardan uzak tutulmasını orucun âdâbı diye zikreden Sühreverdî, nefsi aşırı

⁹⁵⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, C, II, S, 141.

⁹⁵⁹ A.g.e., C, II, S, 141.

⁹⁶⁰ A.g.e., C, II, S, 147.

⁹⁶¹ A.g.e., C, II, S, 37.

yemekten alıkoymayı ve rızık hususunda kaygılanmamayı da orucun adabı olarak izâh etmiştir.⁹⁶² Ayrıca Sühreverdî, topluluk içerisinde iken müsaade alınmadan nafîle oruç tutulmaması gerektiğini belirtmiş ve bu hususu da sûfîlerin önem verdiği oruç âdâbı diye tarif etmiştir.⁹⁶³

Hadis-i şerifte beyan edildiği gibi, Hz. Dâvûd'un tuttuğu orucun, en faziletli oruç olduğunu,⁹⁶⁴ belirten es-Sühreverdî, bir gün sabra, bir gün de şükre vesile olduğu için genellikle sûfîlerin bu orucu tercih ettiklerini söylemiştir.⁹⁶⁵

4.9. İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) Oruç ile İlgili Görüşleri

Tasavvuf ilminde zirve olarak kabul edilen, Muhyiddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tai el-Hatemi künyesi ile maruf İbn Arabî, kendisinden sonra gelen sûfîlerin düşüncelerine tesir etmiş ve ufuklarını açmış en büyük süflilerdendir.⁹⁶⁶ Şeyhu'l Ekber diye anılan İbn Arabî, tasavvufta ağırlığı hissedildiği gibi Fıkıh, Tefsir, Hadis ve Kelam gibi ilimlerde de rûsûh kesbettiği bilinmektedir.⁹⁶⁷

İbn Arabî, oruç dâhil bütün ibadetleri bu dünyada mevcudiyetin amacı olarak işaret ederken, bu hususu "*Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*"⁹⁶⁸ ilâhi fermanı ile açıklar. İbn Arabî, İnsanın yeryüzüne ibadet için gönderildiğini ve hayatın gerçek anlamının bu olduğunu izah ederken, ibadetleri sadece fıkhi boyutu ile değil zâhir, batın ve şekil, hakikat boyutuyla ele almakta, ilahi esma ve hakikatler çerçevesinde deruni manalarıyla birlikte yorumlar.⁹⁶⁹

İbn Arabî'nin ibadetler ve sırları ile ilgili bahislerde izlediği usul, oruç ile ilgili izahatlarına da yansır. İbn Arabî konu ile ilgili âyet ve hadislerin zahiri ve batını manalarını izah ettikten sonra zahirden batına doğru düşüncelerini ortaya koymuş ve

⁹⁶² Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, C, II, S, 149.

⁹⁶³ A.g.e., C, II, S, 150.

⁹⁶⁴ Buhârî, *Teheccüd*, 7.

⁹⁶⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, C, II, S, 144.

⁹⁶⁶ Süleyman Uludağ, *İbn Arabî*" (Ankara: T.D.V Yayınları, 2015) S, 19.

⁹⁶⁷ Dilaver Güner, *İbn-i Arabî'de Din ve İbadet*, 1. Bas. (İstanbul: Gelenek yay. 2002) S, 52.

⁹⁶⁸ ez-Zâriyat, 51/56.

⁹⁶⁹ Çakmaklıoğlu *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları*, S, 276.

mevzuyu deruni manalarıyla birlikte tarif etmeye gayret göstermiştir.⁹⁷⁰ İbn Arabî'nin bu yöntemi, kişinin nefsi ve kalbi ile kuvvetli bir münasebet kurmasını sağlar.⁹⁷¹

İbn Arabî “اعلم، ايدك الله ان الصوم هو الامساك والرفعة” “*Bil ki, Allah orucu imsak (tutmak) ve rif'at (yükselmek) diye teyit etti.*” diyerek tembihte bulunmuş ve orucu, ameli terk, Rabbimizin razı olmadığı her şeyden kulun kendisini tutması ve yükselmesi diye izah etmiştir. Ayrıca, Şair İmru'l Kays'a ait bir şiirde “*İze sâme'n-nehâru*” yani “*Gün yükseldiği zaman*” mısrasındaki *savm* kelimesinin, “*yükselmek*” anlamında kullanıldığını göz önünde bulunduran İbn Arabî, orucu “*En yüksek*” ibadet olarak nitelemiş, dolayısıyla “*Savm*” kelimesi ile müsemma olunduğunu ifade etmiştir.⁹⁷²

İbn Arabî, orucu tarif ederken ekseriyetle ilgili âyet ve hadislerden yola çıkar ve oruç dâhil bütün ibadetleri genellikle Allah'ın sıfatları ve esmaları ile irtibatlandırıp izah etmeye çalışır. İbn Arabî, kulun oruç tuttuğu vakit Allah'ın “*es-Samed*” ismi âzamanın tecelliyâtına erdiğini ve bunun sürekli değil geçici olduğunu ve bu konuda sürekliliğin Allah'a ait olduğunu ifade etmektedir.

İbn Arabî, kulun oruç sayesinde Allah'ın tenzihiyet (benzersizlik) ve samedâniyet (hiçbir şeye muhtaç olmamak) sıfatları ile ahlaklandığını, oruç sayesinde kulun yemeyi, içmeyi ve şehvetleri terk edip meleklerin vasfına haiz maneviyata sahip olduğunu izah etmiştir.⁹⁷³

Esma'ül Hüsna'dan olan “*Samed*” ismi âzamanın “*Ramazan*” ile aynı anlama geldiğini işaret eden İbn Arabî, “*Ramazan, Allah'ın isimlerinden biridir, Ramazan demeyiniz*” uyarısında bulunmuştur.⁹⁷⁴ Ayrıca Allah'ın Kur'an da Ramazan kelimesini tek başına değil “*Ramazan Ayı*”⁹⁷⁵ diye zikrettiğini ifade etmiştir.

⁹⁷⁰ el-Afifi, Ebü'l-Ala, “İbn Arabî ile İlgili Araştırma Serüvenim” çev. Abdullah Kartal, “*Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*” (2000) SY, 9, S, 706.

⁹⁷¹ el-Afifi, “İbn Arabî ile İlgili Araştırma Serüvenim” S, 701.

⁹⁷² İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-mekkiyye*, C, II, S, 328-329.

⁹⁷³ A.g.e., C, II, S, 329.

⁹⁷⁴ A.g.e., C, II, S, 332.

⁹⁷⁵ el-Bakara, 1/185.

İbn Arabî, Rabbimizin orucu kendisine has kıldığını, oruçlunun misilsiz ve kulu kemâle erdiren bir ibadeti eda ettiğini, böylece “*Misilsiz olmak*” özelliğini kazandığını belirterek misli olmayanın hakikatte kâmil olduğunu beyan etmiş ve Rabbimizi “*Kendisi gibi bir şey olmayan.*” orucu da ibadetler arasında “*Benzeri olmayan*” diye tarif etmiştir.⁹⁷⁶

Bütün ibadetlerin Allah’a ait olduğu gerçeğini hatırlatan İbn Arabî, Rabbimizin oruç hariç hiçbir ibadet için aidiyet bildirmediğini, kul ile Allah arasında sır ve aracısız eda edilen orucun ecrinin de herhangi bir aracı olmadan Allah’tan olduğunu ifade eder.⁹⁷⁷

Cennet’te yalnızca oruç tutanların gireceği kapı olan Reyyan’ın, oruca has olduğunu belirten İbn Arabî’ye göre, bu açıdan bakıldığında orucun kula kemâl sıfatını kazandırdığını, benzeri olmayan ve ecrinin mükemmel olduğundan bahseder. İbn Arabî, oruç tutan kişilere Allah’ın bazı yasaklar getirdiğini, yasağın ise olumsuz bir amel (men etmek) olduğunu ve fiili terk anlamına geldiğini bu yönüyle de orucun ibadet olarak eşinin ve benzerinin bulunmadığını ifade eder.⁹⁷⁸

“*Oruç bana aittir, ecrini ancak ben veririm.*”⁹⁷⁹ hadisine dayanarak Rabbimizin orucu, kendisine izafe ettiğini, kullarının kendisine yakınlaşması için kurbiyet vesilesi kıldığını ifade eden İbn Arabî, orucu ibadetler içerisinde kulu en fazla kemâle erdiren, nefsi her türlü zevk ile şehvetten uzak tutan, kalben ve ruhen yükselten ibadet olarak tarif etmiştir.

İbn Arabî, Allah’ın oruç tutanlara koyduğu yasaklardan bir tanesinin de oruçlu iken kavga etmek isteyene “*Ben oruçluyum*” demek suretiyle, kavgacı tutum ve davranıştan uzak duran ve ben dinimin umuruna uyarım diyen kişinin davranışından yola çıkarak, orucun bir anlamda fiili terk anlamına geldiğini işaret etmektedir.⁹⁸⁰

⁹⁷⁶ İbn Arabî, *el-Futûhâtü’l-mekkiyye*, C, II, S, 329.

⁹⁷⁷ A.g.e., C, II, S, 361.

⁹⁷⁸ A.g.e., C, II, S, 330-331.

⁹⁷⁹ el-Buhârî, *Kitabü’s-Savm*, 9, S, 459, No:1904; el-Afifi, “*İbn Arabî ile İlgili Araştırma Serüvenim*” S, 459.

⁹⁸⁰ İbn Arabî, *el-Futûhâtü’l-mekkiyye*, C, II, S, 329.

İbn Arabî, “*Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, oruçlunun ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir.*”⁹⁸¹ hadisinde, oruçlunun ağız kokusunun, “*Allah katında miskten daha güzel kabul görmüş olması*” meleklerin ve insanın kötü kokulardan rahatsız olmalarına rağmen Allah indinde oruçlunun ağız kokusundan duyulacak bir rahatsızlığın bulunmadığını ve “*Misk'ten daha güzel*” olduğunu belirtmiştir. İbn Arabî, Allah katındaki kokuların koklayarak hissettiğimiz kokulara benzemediğini, bize kötü koku olarak beliren bir kokunun Allah katında miskten daha güzel olmasının hem oruçluya uhrevi bir ikram hem de “*Misilsiz olmak*” özelliğiyle de Hakk'ın kullarına bir lütfu ve ikramı olduğunu beyan eder.⁹⁸²

İbn Arabî, “*Oruç kalkandır*”⁹⁸³ hadis-i şerifi çerçevesinde kulu ma'siyetlerden alıkoyan ve her türlü kötülüğe perde olan en önemli ibadetin oruç olduğunu işaret eder. Orucu kendinizi koruyacak kalkan yapınız diyen İbn Arabî, Allah'ın orucu farz kılarak günahlara karşı kalkan kıldığını hem bu dünyanın kötülüklerinden hem de cehennemden koruyacak ibadetin oruç olduğunu bildirmektedir. Ayrıca İbn Arabî, gerçek Allah dostlarının savm-i dâim üzere olduklarını, onlar iftar etseler bile kalplerinin Allahtan başka hiçbir şeyle meşgul olmadığını ve savm-i hakikinin bu olduğunu vurgular.⁹⁸⁴

Oruç ayının gecelerinin önemli olduğunu ve ibadetle geçirilmesi gerektiğinin altını çizen İbn-Arabî, ilâhi tecellilere mazhar olmanın, sadece oruçlu iken, imsaktan iftara kadar geçen süreyi değil, geceyi de kapsadığını, Kur'an'da gece gündüz ayrımı yapılmadan, Ramazan ayının kâmilten zikredildiğini işaret ederek oruç tutulan günün gecesini de ibadetle geçirmeyi teşvik etmiştir.⁹⁸⁵

İbn Arabî, Ramazan ayının ilk gecesinden itibaren “*Cennet'in kapılarının açıldığı, cehennemden kapılarının kapandığı ve şeytanların zincirlere vurulur.*” hadîs-i şerif ile ilgili,⁹⁸⁶ cennet'in kelime anlamının örtmek demek olduğunu Ramazan'ın başlangıcı

⁹⁸¹ Müslim, Sıyâm, 30.

⁹⁸² İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-mekkiyye*, C, II, S, 333.

⁹⁸³ Buhârî, Savm, 9; el-Afifi, “*İbn Arabî ile İlgili Araştırma Serüvenim*” S, 459.

⁹⁸⁴ İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-mekkiyye*, C, II, S, 32.

⁹⁸⁵ A.g.e., C, II, S, 333.

⁹⁸⁶ Buhârî, Savm, 5.

ile oruçlunun sadece Allah'ın bildiği örtülü ve gizli bir davranışa girdiğini tarif ederek orucun kul ile Allah arasındaki sır olduğunu izâh etmiştir.⁹⁸⁷

İbn Arabî, orucun kul ile Allah arasında sır olduğunu, cehennem kapılarının kapanmasının işaret ettiği deruni mananın nefis ateşinin kapılarının kapanması anlamına geldiğini, şeytanların zincirlere vurulmasının ise Allah'a kurbiyete ve kâmil mânada oruç tutmaya mâni olabilecek olan her türlü kötülüğe karşı müteyakkız olmak ve aynı zamanda kan mecralarımızda dolaşan şeytanın yollarını tıkamak olduğunu izah etmektedir.⁹⁸⁸

İbn Arabî, orucun kemal'e daha yakın olduğunu izah ederken,⁹⁸⁹ namaz esnasında, namazı ifsat edecek her türlü fiil ve tasarruftan kişinin kendisini alıkoymak zorunda olduğunu, konuşma, dolaşma ve alışveriş gibi namaza aykırı hareketlerde bulunmanın mümkün olmadığını, çünkü namazın bozulacağını ifade etmiştir. Kalbin ibadeti olan orucun edası esnasında ise kul alışveriş yapar, konuşur ve muayyen çerçevede hayatını idame ettirir. Bu yönüyle hayatın akışı içerisinde kişinin ibadetini eda ettiğini belirten İbn Arabî, orucun bu yönüyle, ruh akıl ve kalbin ıslahı noktasında çok önemli olduğunu ifade etmiş, hayatın akışı içerisinde kulun oruç ibadetini eda ettiğini vurgulamıştır.⁹⁹⁰

4.10. Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) Oruç ile İlgili Görüşleri

Büyük mutasavvıf, âlim, mütefekkir, şâir ve Mevlevî'ye tarikatının kurucusu Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, ibadetlerin zâhiri ve bâtını açıdan hassasiyetle eda edilmesini istemiş ve içi boşaltılmış ibâdet anlayışından uzak durulmasını tavsiye etmiştir. İbadetlerin şekil ve ehemmiyetinden koparılmadan deruni yönleri ve mâna bütünlüğü

⁹⁸⁷ İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-mekkiyye*, C, II, S, 332; Bkz, M. Süreyya Şahin, "Cennet" *DİA*, C, VII, 374.

⁹⁸⁸ İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-mekkiyye*, C, II, S, 332.

⁹⁸⁹ A.g.e., C, II, S, 330-331.

⁹⁹⁰ Muhyiddin İbn Arabî, *Fusus el-Hikem*, I-IV, trc. A. Avni Konuk, Haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yay. 2005) C, 4, S, 375.

içerisinde edâ edilmesi için büyük çaba gösteren Mevlânâ, eserlerinde defalarca konu ile ilgili uyarılarda bulunmuştur.⁹⁹¹

Oruç kadar hiçbir ibadetin gönlü aydınlatmadığını ifade eden Mevlâna, orucun bedeni arzu ve ihtiyaçları kör ederek kalb gözünün açılmasına vesile olması dolayısıyla şaşılacak bir ibadet olduğunu belirtmiştir.⁹⁹²

Mevlâna'ya göre oruç, ruhun gıdası,⁹⁹³ Kur'an'ın sırrı,⁹⁹⁴ İslâm direğinin en büyüğüdür.⁹⁹⁵ Aynı zamanda, insanların nefisleriyle yaptıkları savaş, kalp gözünün açılması için ağzı gıda ve şehvete ağzı kapayan, varlıkta iken yokluğa alıştıran ve insanı kemal'e götüren en önemli ibadettir.⁹⁹⁶

Orucu, kıymeti bilinmesi ganimet olarak gören Mevlâna, “*Oruç, bir ganimettir; hadin oruç tutun, oruç, can şarabıdır; can, orucu içir.*” şeklinde oruç ibadetini teşvik etmiş, orucun, insanın ihtiyaç duyduğu içecek kadar değerli olduğunu ve oruç sayesinde kişinin, ruhun ihtiyaç duyduğu manevi gıdayı elde ettiğine vurgu yapmıştır.⁹⁹⁷

Mevlâna, “*Oruç tut, iftar et, nimetleri bol bayram da var; ölümsüz bir yaşayış da var sana.*” diyerek makbul bir orucun Allah indindeki karşılığına vurgu yapmıştır.⁹⁹⁸ Mevlâna, Ramazan ayına, Kadir gecesine ve Bayram'a erişmiş olmanın sevincini, Hz. Âdem'in Havva'sına ve Hz. Yâkub'un Yusuf'una kavuşma sevincine benzetmiş, hasret ve iştiaqla oruç ayını beklediğini ifade etmiştir.⁹⁹⁹

⁹⁹¹ Ali Akpınar, “*Mevlânânın İbadet Anlayışı/Mevlânâ'nın İbadeti Mâna ve Şekil Bütünlüğü İçerisinde Ele Alması*” Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Semp. (Ekim, 2007) S, 13.

⁹⁹² Mevlânâ, Celâleddîn er-Rûmî, *Dîvan-ı Kebîr*, I-VII, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, (Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları, 1992) C, VII, S, 635.

⁹⁹³ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, C, VII, S, 636.

⁹⁹⁴ A.g.e., C, IV, S, 253.

⁹⁹⁵ A.g.e., C, VII, S, 635.

⁹⁹⁶ Cumbur, “*Mevlânâ ve Oruç Ayı*” S, 132; Demirci, “*İbadetlerin İç Anlamı*” SY, 3, S, 23.

⁹⁹⁷ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, C, VI, S, 241.

⁹⁹⁸ A.g.e., C, VI, S, 616.

⁹⁹⁹ A.g.e., C, III, S, 89.

Oruç ayını kastederek; “*Bu ayda dualar kabul olur.*” diyen Mevlâna, “*Oruçlunun nidâsının, gökyüzünü deldiğini*” ve “*Oruç kuyusunda sabreden kişinin, Yusuf gibi aşk Mısırına sahip olduğunu*” belirtirken, orucun kişiye kazandıracağı ecrin umulamayacak kadar fazla olduğunu ve kuyuda olsa bile oruçlunun Allah’ın himayesi altında olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰⁰

Mekkî gibi oruç ayını sabır ayı olarak niteleyen Mevlâna, “*Sabır, güzel bir buluttur, ondan hikmet yağar, çünkü bu sabır ayında, Kur’an indi gökten.*” diyerek oruç ayının zahmete değil, rahmete vesile olduğunu, “*Ümitsizliğe düşme; oruç zahmetinden, sonra bayram günü, gelir çatar.*” şeklinde, her hâlükârda orucun biteceğini ve neticesinin mutluluk ve sevinç olduğunu haber vermektedir.¹⁰⁰¹

Mevlâna, orucu İbn Arabî’nin belirttiği şekilde fiili terk ve ibadetler içerisinde kemâle en yakın ibadet olarak görür.¹⁰⁰² Mevlâna’ya göre oruç esnasında hassasiyetle dikkat edilmesi gereken en önemli husus, “*Söz kapısını örtmek ve oruç kapısını açmaktır.*”¹⁰⁰³ “*Mi’raç etmek sevdasındaysan, şunu bil ki, oruç, senin önüne getirilmiş bir Arap atıdır.*” diyen Mevlânâ,¹⁰⁰⁴ “*Oruç kaf dağına çıkan bir serçe bile, zümrüdüanka kesilir cancağazım*”¹⁰⁰⁵ diyerek orucun kişiye kattığı mânevî kuvveti tasvir etmiş ve “*Orucun kabul oldu mu pehlivansın.*”¹⁰⁰⁶ demiştir. Ayrıca, şeytanın bütün hilelerini, atılan oklara benzeten Mevlâna, bütün okların oruç kalkanına çarpıp kırıldığını belirterek hadisi şerifte buyurulduğu gibi orucun kötülöklere karşı kalkan olma vasfına dikkat çekmiştir.¹⁰⁰⁷

Mevlâna, “*Oruç beti benzi sarartır, baş dondurur amma bu çeşit zayıflık, bu çeşit sararış yüzünden de insanlar, Yed-i Beyzâyı elde ederler.*” diyerek orucun meşakkatli

¹⁰⁰⁰ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, C, VI, S, 285.

¹⁰⁰¹ A.g.e., IV, S, 336; Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, C, I, S, 218.

¹⁰⁰² Cumbur, “*Mevlânâ ve Oruç Ayı*” S, 140.

¹⁰⁰³ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, C, II, S, 183.

¹⁰⁰⁴ A.g.e., C, VII, S, 635.

¹⁰⁰⁵ A.g.e., C, II, S, 14.

¹⁰⁰⁶ A.g.e., C, IV, S, 303.

¹⁰⁰⁷ A.g.e., C, II, S, 183.

bir ibâdet olduğunu ve bunun neticesinde hâsıl olacak olan sevabın Allah'ın Hz. Musa'ya ikram ettiği, elin beyazlaşması mucizesi gibi şaşırtıcı ve umulmayacak derecede olduğunu belirtir.¹⁰⁰⁸ Ayrıca Mevlâna, oruç ayında cehennem kapılarının kapatılması ve cennet kapılarının açılmasının neticesinde “*Oruçlunun Allah'a konuk olduğunu ve gökyüzü yemeğine lâayık olduğunu*” belirtir.¹⁰⁰⁹

Orucun, cana can kattığını belirten Mevlâna, oruç ibadetini söz kapısının kapandığı, gönül kapısının açıldığı ibadet olarak zikretmiş ve manevi sarhoşluğa vesile olduğunu belirtmiştir. Oruç sayesinde ağzın kapandığını ve gönül gözünün açıldığını ifade eden Mevlâna, şeytanın attığı okların ise oruç kalkanı sayesinde kırıldığını izah etmiştir.¹⁰¹⁰

Mevlânâ, orucu Hz. Süleyman'a saltanatı sağlayan yüzüğe benzetmiştir. Onu elinden çıkarma, çıkardın mı saltanatın ve ordun elinden gider diyerek orucun önemi ve koruyuculuk vasfına dikkat çekmiştir.¹⁰¹¹

Karnın boş olsun, ney gibi feryad etmen mühim değil diyen Mevlânâ, mide dolu olduğunda şeytanın kalbe girmek için fırsat bulduğunu ifade etmiş ve “*Kâbe'nin yerine put geçer oturur.*” diyerek tokluktaki tehlikeye işaret etmiştir.¹⁰¹²

Mi'raç etmek sevdasındaysan, şunu bil ki oruç, senin önüne getirilmiş bir Arap atıdır diyen Mevlânâ,¹⁰¹³ kişinin oruçluyken Allah'a konuk olduğunu izah etmiş, oruçlunun gökyüzü sofrasına layık olduğunu belirtir.¹⁰¹⁴ Oruçlunun gülüşü, oruçsuzun secdedeki halinden yeğdir; çünkü oruç, onu Rahmân'ın softasına oturtacaktır.¹⁰¹⁵

¹⁰⁰⁸ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, C, II, S, 14.

¹⁰⁰⁹ A.g.e., C, VI, S, 368.

¹⁰¹⁰ Müjgan Cumbur, “*Mevlânâ ve Oruç Ayı*” S, 132-133.

¹⁰¹¹ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, C, III, S, 258.

¹⁰¹² A.g.e., C, III, S, 258.

¹⁰¹³ A.g.e., C, VII, C, 635

¹⁰¹⁴ A.g.e., C, VI, C, 368.

¹⁰¹⁵ A.g.e., C, VII, S, 636

Oruç tutanın kapısında güzel huyların hizmetçi gibi durduğunu belirten Mevlâna,¹⁰¹⁶ orucun insana kazandırdıklarını ifade etmek için orucun insana can ve gönül bağışladığını vurgular. Eğer şaşmak istiyorsan oruca şaş, çünkü gönül gözünün açılması için bedeni bütün ihtiyaçlarını orucun kör ettiğini belirten Mevlâna, orucun kişiyi sağlıklı kıldığını ifade eder. Nefsi hem orucun hem de namazın düşmanı olarak gören Mevlâna, nefsi yok eden orucun gerçek oruç olduğunu izah etmiş ve oruçlunun helallerden bile imtina ettiğini, bu nedenle haramlardan uzak durmasının oruç sayesinde kolaylaştığını belirtmiştir.¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁶ *Dîvan-ı Kebîr*, C, II, S, 258.

¹⁰¹⁷ Cumbur, “*Mevlânâ ve Oruç Ayr*” S, 138-137.

SONUÇ

Tasavvuf klasiklerinde oruç konusunu ele aldığımız bu çalışmamızda, orucun sadece imsak ile iftar arasındaki fıkhî şartları yerine getirmenin ötesinde, hakiki manada nasıl edâ edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Sûfilerin eserlerinde belirttikleri oruç ile ilgili derûnî tecrübeleri göz önünde bulundurduğumuzda, Rasulullah'ın ve sahabe-i kiramın tuttuğu orucu eda etme gayretinde oldukları ve günümüze kadar örneklik teşkil ettikleri görülmektedir.

Hz. Âdem'e dayanan oruç ibadetinin en mükemmel ve mükevven hâli ile son din olan İslam'ın insanlığa, ahlaki, kalbî, nefsi ve rûhi terbiyeyi sağlayacak reçeteyi sunduğu anlaşılmaktadır.

Sûfilere göre Orucun eda edilmesindeki maksat, Allah'ın emrine uymak, kulluk vazifesini yerine getirip nefsin afetlerinden kurtulmak, aklı, ruhu ve kalbi Allah'ın emirlerine amade kılmanın yanı sıra, Gazâlî'nin ifade ettiği gibi “*Allah'ü Teâlâ'nın ahlâkı ile ahlaklanmaktır.*”

Bütün inanç ve kültürlerde var olan oruç uygulamaları farklı olsa da ana hatlarıyla kulluğun ispatı, tevbe, bağışlanma, yaratıcıya yakın olma ve âhirete dair umutlar için eda edildiği görülmektedir.

Sûfilere göre, oruç ibadetinin Allah'ın razı olacağı şekilde yerine getirilmesi, nefsi ıslah etmenin yanında, takvânın, ihlasın ve güçlü bir imanın göstergesidir. İnsan, oruç vesilesi ile iradesini kuvvetlendirip kötülüklerden sakınır, menhiyattan uzak durarak kalbini, aklını, ruhunu ve nefsini terbiye eder. Böylece senenin on bir ayı mubah olanları terk ederek nefis tezkiyesi yapar ve zaman içinde ahlâk güzelliğine erişir. Sûfilerin, orucu imsâk olarak niteleyerek bu manada Allah hariç her şeyden uzaklaşmayı oruç olarak telakki etmeleri, oruca kazandırılan büyük bir anlam zenginliğidir.

Nefsin terbiyesinde az yemek yemeği (Killet-i Taâm) az uyumayı (Killet-i Menâm) ve az konuşmayı (Killet-i Kelâm) esas alan sûfiler, orucu bu çerçevede önemli bir riyazat vesilesi olarak görmüş, aynı zamanda orucun en önemli kazanımı olan marifetullah'a ve kalbin hakikatlere açık hale gelmesine de vesile olmuşlardır.

Sûfilere göre oruç, kalp, ruh, akıl ve nefis dâhil, bütün azalara oruç tutturmak ve bu vesile ile insan-ı kâmil vasfını yakalayabilmektir. Kişi, Allah'ı görüyormuş gibi ve Allah'ın da onu görüyormuşçasına, ihsan şuuruyla orucunu eda ettiği vakit,

davranışlarını kontrol eder hale gelir. Böylece hata etmekten ve günah işlemekten kaygı duyar. Bu vesile ile düşüncede, duyguda ve eylemde hep güzele yönelir, hata ve günah işlememe adına duyduğu kaygı ve hassasiyet, onu orucun amacı olan takvâya yönlendirir. Takvâ ise kulu hem hidayete hem de en üstün dereceye ulaştırır. Ayrıca orucun, kişinin şehvetlerini yenmeye muvaffak olması ve kulu takvâya yönlendirmesi, kötülüklerle karşı kalkan olma vasfının önemini ortaya koyar. Sûfiler, nefsin isteklerini azaltmak ve beden üzerindeki hâkimiyetini kırmak için ruhun ve kalbin üstünlüğü ancak oruç, açlık ve riyâzet ile mümkün olabileceğini ifade etmektedirler. Nefsi terbiye etmenin zorluğuna binaen cihad-ı ekber kabul edilen mücahede oruç, kişiye nefsini yenmede en büyük katkıyı sağlamaktadır.

Mutasavvıfların oruç konusunda üzerinde durdukları temel husus, fikhî şartları yerine getirdikten sonra menhiyattan uzaklaşıp azaların hepsini kalp ile birlikte Allah'ın razı olacağı fillerle meşgul etmektir. Bütün azalara tutturulan oruç aynı zamanda kalbe de tutturularak kalbi mâsivadan uzaklaştırmayı hedefler. Dil, göz, kulak, mide, el, ayak ve avret mahalli oruç sayesinde ıslah edilince, kalbin ve ruhun ıslahına zemin hazırlanmış olacaktır. Mesela susmayı (samt) kalbin salah yollarından biri olarak benimseyen sûfilerin, dile oruç tutturmalarındaki maksat, dilin afet ve tehlikelerinden kurtulmaktır. Oruç tutarak insanların şerrinden salim olmanın, dili ıslah etmek ile mümkün olduğunu belirten sûfiler, dili korumak ve afetlerinden sakınmak için terimleştirdikleri ve riyazette uyguladıkları Killet-i Kelâm, bir diğer ifadeyle samt'ı (sükût) kalbin tasfiyesi için gerekli şartlardan biri olarak görmüşlerdir.

Yalanın ve gıybetin orucu bozduğuna dair uyarıları hassasiyetle dikkate alan sûfilerin, orucun hakikatini imsâk (tutmak) olarak tarif etmiş ve dil göz kulak el ve ayaklara da oruç tutturmanın üzerinde durmuşlardır. Bu manada oruç tutmanın hakikatlerinden dile sahip çıkmak olduğunu belirtmişlerdir. Kur'an da zikredilen, Hz. Meryem ve Hz. Zekeriya'nın tuttuğu susma orucunun bu tür oruç olması, orucun sadece gıdadan ve şehvetten uzak durmaktan ibaret olmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

Sûfilere göre, gözlere oruç tutturmadaki maksat, harama bakmaktan alıkoymaktır. Gözler, ruhani kalp aynasını temsil eder. Bu nedenle göz neye bakarsa kalp onu kaydeder, gözler bedenün dünyaya açılan penceresi olması hasebiyle yanlış yerlerde ve kusur arama gayretinde istihdam edilmemeli ve sîi nazardan muhafaza edilmelidir. Bu nedenle kişi oruçlu iken gözlerine hâkim olmalı ve kalbin kirlenmesine vesile

olabilecek her manzaradan gözün uzak tutulması manasında gözlere oruç tutturulmalıdır.

Kulak, dedikodu ve gıybet dinlememelidir. En önemlisi kulağa kötü şeyleri dinletip şehvetin fütursuzca harekete geçmesine, ruhun ve kalbin kirlenmesine sebep olabilecek her şeyden kaçınılmalıdır. Mideyi aç bırakıp oruç tutturduktan sonra, haram ve şüpheli lokmalardan kaçınarak oruç tutturmak oruca anlam katar.

Sûfilere göre, el ve ayaklarda Allah'ın çizdiği sınırlarda hareket etmeli kulu isyana götürecek yerlere gitmeyecek şekilde oruçtan nasibini almalı, yanlış adımlardan korunmalıdır. Kişi Allah'ın çizdiği sınırlarda şehvi isteklerini dizginleyerek kendine hâkim olmalı ve orucun şehvî duyguları zayıflattığı bilinci ile hareket edip şehvi duygularına mağlup olmama adına, meşru dâire dışındaki cinsel arzu ve isteklere oruç tutturmalıdır. Bütün organlarına oruç tutturmayı başaramayan kimse şeklen oruç tutsa da hakiki manada orucun özünü yakalayamamıştır. Böylece hem oruç ibadetinin manevi kazanımlarından hem de orucun hikmetlerinden mahrum kalır. Hz. Peygamber'in *"Nice oruç tutanlar vardır ki, oruçtan onlara kalan sadece açlık ve susuzluktur."* hadisi şerifi de bu gerçeği vurgular.

Sûfilere göre oruç, nefsi tezkiye, kalbi tasfiye, ruhu safiyâne hale getirmeyi kolay kıldığı gibi, günümüz insanların zevk, şehvet ve dünyevileşme ihtiraslarına karşı dikkate alınması gereken yegâne çözümlerden biridir.

KAYNAKÇA

- Abdulkadir Geylânî, (2012). *Sırru'l Esrâr*, terc. Mehmet Eren. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Abdulkadir Geylânî, (2012). *Sırru'l Esrâr*, terc. Mehmet Eren. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrahi. (2001) *Keşfü'l-Hafâ*, thk. Yusuf b. Mahmud el-Hac Ahmed, I-II, Dimeşk: Mektebetü İlmi'l-Hadîs.
- Adanır, Sultan, (2016) “İlk Dönem Sûfîlerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık” (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Ahmed b. Hanbel. (1995). *el-Müsned*, (I-XX) thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Akkaya, Veysel. (2014). Sûfîlerin “...Gözümün Nûru Namazda Kılındı” hadisindeki Kurretu Ayn’a Bakışı, *Hitit Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. XIII, SY. 26: 63-82.
- (2019) Sûfî Kişiliğın Teşekkülünde “Hatırlama” Bağlamında Zikrin Rolü, “*Turkish Studies: Comparative Religious Studies*” C, XIV, SY: 3, S, 441-450.
- Aktaş, Hamza, (2013). “Kur’an da Nefs Eğitimi” Gümüşhane Üni. Yayınları. S, 13.
- Akpınar, Ali. (2007). “Mevlânâ’nın İbadet Anlayışı / Mevlânâ’nın İbadeti Mâna ve Şekil Bütünlüğü İçerisinde Ele Alması” Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu, (Ekim, 2007) S, 13.
- Altuntaş, Halil ve İsmail Karagöz. (2008). *Oruç İlmihâli*. Ankara: D.İ.B. Yayınları.
- Ankarâvî, İsmail. (2011). *Minhâcü'l-Fukara*. Haz. Sadettin, Ekici ve Meral Kuzu 3. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ayverdi, İlhan. (2006). “Oruç” md. *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Baş, Eyüp. (2004). “Aşure Günü ve Tarihsel Boyutu” *Ankara İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C, XLV, SY,1 S, 167-190.
- Bayraktar, İbrahim. (1992). “Bayram” md. *DİA*. İstanbul: C, V, S, 259-61.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. (1986) *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul: Bilmen Yayınları.

- Bolay, Süleyman Hayri. (1989). “Akı-ı Selîm” md. *DİA*. İstanbul: C, II, S, 275-276.
- Bozkurt, Nebi. (2006). “Mukâbele” *DİA*, İstanbul: XXXI, S, 100-101.
- Bursevi, İsmail Hakkı. (2010) *Rûhu’l Beyân, Kur’an Meâli ve Tefsiri*, I-XXIII, trc. Hasan Kâmil Yılmaz ve diğ. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Canan, İbrahim. (2001). *Hadis Ansiklopedisi, (Kütübü’s Sitte)* İstanbul: Akçağ Yay.
- Cebecioğlu, Ethem. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. Baskı, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Cengiz, Muammer. (2016). “İsmâil Hakkı Bursevi’de İbadetler Metafiziği” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C, XVI, SY, 3, S, 127-159.
- Cerrahoğlu, İsmail, (1962). “K. Kerim ve Sabiîler” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C, X, S, 103-116.
- Cilacı, Osman. (1980). *İlâhi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, İzmir: Akyol nşr.
- Cumbur, Müjgan. (1987). “*Mevlânâ ve Oruç Ayı*” Konya: I. Milletler Arası Mevlânâ Kongresi, S. 131-140.
- Ceyhan, Semih. (2012). “Ubûdiyyet” mad. İstanbul. *DİA*, C, XLIV, S, 33-34.
- Çağrııcı, Mustafa. (1989). “Ahlâk” md. *DİA*, İstanbul: C, II, S, 1-9.
- (1996). “Gazâlî” md. *DİA*, İstanbul: C, XIII, S, 530-534.
- (2000). “İnfak” md. *DİA*, İstanbul: C. II, S, 289-290.
- (2010). “Şehvet” md. *DİA*, İstanbul: C. II, S, 477-478.
- (2009). “Sır” md. İstanbul: *DİA*, C, XXXVII, S, 113-115.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. (2015). *İbn Arabî’ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları*, 3. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çalışkan, M. Selman. (2017). “Ramazan Orucunun Teşrii” *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C, III, SY, 6, S, 157-192.
- Çelik, Ali. (2008). “Peygamberimizin Ramazan’ı” İstanbul: T.D.V. *İstanbul Müftülüğü Dergisi*, Eylül, S, 5.
- Çift, Salih. (2015) “Hatmû’l Evliyâ, Ebû Abdullah Muhammed b, Ali el-Hakîm et-Tirmizî” *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, SY, 15, S, 351-376.

- Demir, Recep. (2016). “Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm’da Oruç” *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C, IX, SY, 42, S, 1784.
- Demirdağ, Öncel. (2011). “Riyazet Eğitimi ile Gerçekleşen Manevi Olgunluk” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. XI, SY. 1, S, 79-90.
- Demirci, Mehmet. (2000). “İbadetlerin İç Anlamı” *Tasavvuf İlmi ve Akademik Dergi*, Ankara: SY, 3, S, 9–30.
- Demirci, Kürşat. (1998). “Hinduizm” md. *DİA*, XXVIII, İstanbul: S, 112-116.
- Deylemi, Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr. (1987). *Firdevs el-Ahbâr*, I-V, 1. Baskı, thk. Fevvaz, Ahmed ve M. Mu’tasımbillâh el-Bağdadi, Beyrut: Dâr Kütübü’l Arâbi.
- Dindi, Emrah. (2017). “Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikâf ve Oruç” *Yakın Doğu Üniversitesi, İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi*, C, III, SY, 2, S, 27-55.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. (2007). “Oruç” md. *DİA*, İstanbul, C, XXXIII; S, 513-542.
- (2008). “Sahur” md. *DİA*, İstanbul, C, XXXV; S, 538-539.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî. (1997). “*es-Sünen*” I-V Haz. İzzet Ubeyd ed-Da’âs – Adil es-Seyyid, Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- el-Afifi, Ebû’l-Ala. (2000). “İbn Arabî ile İlgili Araştırma Serüvenim” çev. Abdullah Kartal, Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, SY, 9, 701-706.
- el-A’zamî, M. Ziyaürrahman (1987). “Teravih Namazı” terc. Selman Başaran, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara, SY. 4, S, 5-18.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. (1423/2002) *Sahîhü’l-Buhârî*, Beyrut, Dâr İbn Kesir.
- el-Kuşeyrî, Ebû’l-Kasım Abdülkerim. (1971). *Letâifü’l-işârât*, I-IV, haz. Abdullatîf Hasan Abdurrahman, Beyrut: Dâr Kütübü’l İlmiyye.
- (1989). *er-Risâletü’l Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmud, Muhammed b. Şerif, Dârü’l Şa’b.
- el-Mâverdî, Ebû’l-Hasan. (1978). *Edebü’l-Dünya ved-Dîn*, nşr. Mustafa es Sekka, Beyrut, Dâr Kütübü’l-İlmiyye.
- el-Mekkî, Ebû Talib. (1422 /2001) *Kûtü’l-kulûb*, I-III, 1. Baskı, thk. Mahmud İbrahim, Muhammed el-Rıdvânî, Kahire: Mektebetü Dârü’t-Türâs.

- el-Muhâsibî, Hâris. (2005). *er-Riâye li Hukûkillâh*, I-II, çev. A. Hakîm Yüce, İstanbul: Işık Yayınları.
- el-Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyuddîn Abdulazîm b. Abdulhavî (1994). *Et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadisi's-Şerîf*, I-IV, thk. M. Muhammed Ammâre, Beyrut: Dâr İhyâ-it-Türâsü'l Arabiyy.
- en-Nîşâbûrî, Hâkim. (1997). *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, I-V thk. Ebu Abdurrahman Mukbil b. Hadi, Kahire: Dar'ul-Harameyn.
- Erbaş, Ali. (2003). *Hristiyanlıkta İbadet*, İstanbul: Ayışığı Yayınları.
- Erginli, Zafer. (2006). "Muhâsibî" md. *DİA*, İstanbul: C. XXXI; S, 13-16.
- Erkal, Mehmet. (2013). "Zekât" md. *DİA*, İstanbul: C, XLIV, S, 207-209.
- Essubayli, Humay (2017). "Ebû Bekir er-Razi'nin Haz ve Elem Teorisi" (*Yüksek Lisans Tezi*) İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı.
- Gazâlî, Ebu Hamid M. b. Muhammed. (1960). *El-Munkızû Min ad-Dalâl*, Çev. Hilmî Güngör, 2. Baskı, Ankara: Maarif Basımevi.
- (1992). *İhya-ü Ulûmi'd-Din*, Çev. Ahmet, Serdaroğlu. I-IV, İst.: Akçağ Yay.
- (1994). *Mişkâtü'l Envâr* Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Bedir Yayınları.
- Günay, H. Mehmet. (2007). "Ramazan" md. *DİA*, İstanbul: C, XXXIV, S, 433-435.
- Gündüz, Şinasi. (2004) *Son Gnostikler, Sabiîler, İnanç Esasları ve İbadetleri*, 1. Baskı, Ankara: Vâdi Yayınları.
- (2008). "Sabiîlik" md. *DİA*, İstanbul, C, XXXV; 341-344.
- Gökcan, M. Mansur. (2017). "Hz. Peygamber'in Yaşantısında Tasavvufî Unsurlar" *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C, XVII, SY, 2, S, 321-351.
- Göktaş, Vahit. (2007). "Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı" (*Doktora Tezi*) Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri, Tasavvuf Bilim Dalı.
- (2012). "İlk dönem Müellif Sûfîlerinden Kelâbâzî'nin Oruçla İlgili Yorumları" İstanbul: Uluslararası Ramazan Sempozyumu, 107-117.
- (2019). "Bayram" *Genç Dergisi*, SY, 151, S, 48-51.

- Göztepe, Yüksel. (2006). “*Abdülkerim Kuşeyrî’de Hâller ve Makamlar*” (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, Zekeriya. (2017). “Hadis’in Işığın’da Terâvih Namazı” *Diyanet Dergisi*, (Mayıs, 2017) S, 42-44.
- Gürer, Dilaver. (2002). *İbn-i Arabî’de Din ve İbadet*, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- (2010). “Ebû Bekir Şiblî” md., *DİA*, İstanbul: C, XXXIX, S, 125-126.
- Hamidullah, Muhammed, (2016). *İslam’a Giriş*, çev. Cemal Aydın. Ankara: T.D.V. Yayınları.
- Heysemî, Nureddin. (2015). *Mecmaü’z Zevaidve Menbaü’lFevâid*, I-XX, terc, Hasan Yıldız vd. İstanbul: Ocak Yayınları.
- Hücvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî. (2007) *Keşfu’l Mahcûb*, I-II, thk. Es’ad Abdülhadi Kandil. Kahire: el Mecisi’l Â’la li’s-Sekâfe.
- (2016). *Keşfu’l Mahcûb (Hakikat Bilgisi)* 5. Baskı, Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Arabî, Ebu Bekir Muhyiddin Muhammed b. Ali. (1987). *Fusûsu’l-Hikem*, Tercüme ve Serhi, I-IV, Çev. A. Avni Konuk, Haz., Mustafa Tahralı–Selçuk Eraydın, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- (1999). *el-Fütûhâtü’l Mekkiyye*, I-IX, thk. Ahmet Şemseddin, Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye.
- İbn Kesîr, İmâdeddin Ebi’l Fidê İsmail b. Ömer. (1998) *Tefsîrû’l Kur’âni’l-Azîm*, I-IX, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye.
- İbn Kudâme. (1997). *el-Muğnî*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî, Abdülfettah Muhammed el-Huluv, I-XV. Riyad: Dâru’l Âlemi’l-Kütüb.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Yezid el-Kazvini. (2001). *es-Sünen*, Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, Muahmmmed b. Mükerrerem b. Ali, Ebü’l-Fazl. (1997). *Lisânü’l-Arab*, I-VI, Haz. Emin Muhammed Abdülvehhab ve Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Beyrut: Dâru’l-ihyâi’t-Türâsü’l-Arabî.
- İbn Sevedkin. (2013) “*İdrîs Fassî, Şeyh-i Ekber İbnü’l Arabî’nin Fusûs’undan İdris Fassî’na şerh.*” 1. bs. trc. Veysel Akkaya, İstanbul: İlk Harf Yayınevi.

- Kahraman, Abdullah. (2012). “İbn Arabî’nin Bakışıyla Oruç ve Esrârı” İstanbul: Uluslararası Ramazan Sempozyumu, 119-132.
- Kar, Sait. (2007). “Farklı Dinlerin Gerçeklik İddiaları Açısından İbadet Anlayışlarının Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi) Erzurum Atatürk Üniv. Sosyal. Bilimler. Enst. Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- Kara, Mustafa. (1997). “Havf” md. *DİA*. İstanbul: C. XVI, 528-531.
- (1998). “Hikmet” md. *DİA*. İstanbul: C. XVII, 518-519.
- Karaman, Hayreddin. vd. (2006). *Kur’an Yolu, Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-VI. Ankara: D.İ.B. Yayınları.
- Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak el Buhari. (1994). *Kitabü’t taarruf li mezhebi ehli’t tasavvuf*, 2. bs. haz. Arthur J. Arberry, Kahire: Mektebetü Hancı.
- (1999). *Bahru’l-fevâid (el-Meşhur bi-Maâni’l-ahbar)* I-II, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail-Ahmed Ferid el-Meziydiy, Beyrut: Dâru’l Kütübü’l İlmiyye.
- Köksal, İsmail. (2006). “Zekât ve Fitre Vermek ile Kurban Kesmeyi Gerekli Kılan Zenginlik Üzerine Mukayeseli Bir Değerlendirme” Diyarbakır: *Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C, VIII, SY,1 S, 67-81.
- (2008). “Ru’yet-i Hilâl Meselesi” Elâzığ: *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, SY, 13, S, 1-11.
- Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, (2014). 27. Baskı, Ankara: T.D.V.Y.
- Kutluer, İlhan. (1994) “Düşünme” md., *DİA*. İstanbul: C, X, S, 53-57.
- Mâverî, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. (1987). *Edebü’d-Dünya ved-Dîn*, nşr. Mustafa es-Sekka, Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye.
- Mevlâna, Celâleddîn er-Rûmî. (1989). *Mesnevi ve Şerhi*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara: I-VI, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- (1992). *Dîvan-ı Kebîr*, I-VII, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- (2003). *Fîhi Mâ-Fîh*, terc. Ahmed Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın, İstanbul: İz Yayınları.

- Muhammed Akram. (2012). “*Dinler Tarihi Açısından, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da Orucun Anlamı ve Önemi*” İst. Uluslararası Ramazan Semp., 45-62.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en Nisaburi. (1991) *Sahih-i Müslim*, I-V, thk. Muhammed Fuad Abdalbâki, Beyrut: Dâr Kütübü’l İlmiyye.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. (1988). *Sünen-i Nesâî*, thk. Muhammed Nasuriddin el-Albani, Riyad: Mektebetü’l-Maarif.
- Okumuş, Mesut. (2018). “Kur’an’ı Kerim’in Çok Boyutlu Okunuşu, Gazâlî Örneği” *Mizanü’l Hak İslâmi İlimler Dergisi*, SY,7, S, 171-174.
- Öngören, Reşat. (2013) “Zikir” md., *DİA*. İstanbul: C, XLIV, S, 409-412.
- Özervarlı, M. Sait. (2001). “Kadir” md. *DİA*, İstanbul: C, XXIV S, 125-127.
- Özgen, Mehmet Kasım. (2013). “Tasavvuf Felsefesinde Zikir Kavramı” *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*” C, I, SY, 2, S, 215-227.
- Öteleş, Zeliha. (2017). “Kelâbâzi’nin Bahru’l-Fevâid/Meâni’l Ahbâr İsimli Eserinde Temel Tasavvufî Kavramlar” *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*.
- Paksoy, Kezban. (2009) “Bursevî’nin Bir Eseri: Şerhi Rumûzât-ı Hacı Bâyrâm-ı Velî” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Volume 4-6, 2009) S, 374-386.
- Polat, Emanullah. (2010). “Kur’an-ı Kerim’e Göre Rûhî Hastalıklar” *Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Ana Bilim Dalı.
- Saklan, Bilal. (1994) “*Ebû Tâlib el-Mekkî*” *DİA*, İstanbul: C, X, S, 239-240.
- Sayın, Esmâ. (2013). “Tasavvuf Kültüründeki Ubûdiyyet, Muhabbet ve Hürriyet Arasındaki İlişki” *Konya: Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, SY, 16, S, 85-94.
- Sayım, Huzeyfe. (2009). “Sih Dini” md. *DİA*, İstanbul: C, XXXVIII, S, 166-168.
- Sargon, Erdem. (1992). “Bayram” md. *DİA*, İstanbul: C, V, S, 257-259.
- Serahsî, Ahmed b. Ebî Sehl, (1993). *Mebsut*, Beyrut: Dâru’l Ma’rife.
- Serrâc, Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî. (1960). *El-Lüma’*, thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdalbâki Surur, Kahire: Dâr Kütübü’l Hadis.

- Sinanoğlu, Mustafa. (1999). “İbadet” md. *DİA*, İstanbul: C.XIX, S, 233-234.
- Suyûti, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir. (2003). *Durrû'l Mansur, fit-Tefsir'ül Me'sur*, I-XVI, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin el-Turki, I. Baskı, Kahire: Merkez Hicr lil-Buhus el-Arabiyye ve'd Dirâseti'l İslâmiyye.
- Sühreverdi, Şihâbüddin. (2000). *Avârifü'l Maârif*, I-II, thk. Abdulhalim Mahmud, Muhammed b. Şerif, Kahire: Dâr el-Meârif.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyn. (1980) *Tasavvufun Ana İlkeleri*, (Sülemî'nin Risaleleri) trc. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- (1986) *Tabakatü's-Sûfiyye*, thk. Nureddin Şerîbe, Kahire, Mektebetü'l Hanci,
- Şahin, Haşim. (2017) Tasavvuf Kültüründe Bayramlar, *Dergâh: Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, C: XXVIII, SY: 331, S. 27-30
- Şahin, M. Süreyya. (1996). “Cennet” md., *DİA*, İstanbul: C, VII, 374-376.
- Şahin, Osman. (2015). “Ramazan Gecelerini İhyâ Etmek İçin Kılınan Teravih Namazı” *Diyanet İlmî Dergi*, C, LI, SY: 2, S, 87-124.
- Şehristânî, Ebû'l Feth Muhammed b. Abdülkerim. (1992). “*El Milel ve'n Nihal*” I-III, thk. Ahmet Fethi Muhammed, 2. Baskı, Beyrut, Dâru'l Kütübü'l İlmiyye.
- Şen, Yusuf. (2014). “Zâhiri ve Bâtını Fıkıh: Gümüşhânevî Örneği” *Gümüşhane Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C, III, SY, 6, S, 47-66.
- Şener, Mehmet. (2000). “İmsâk” md. *DİA*, İstanbul: C, XXII, 238-239.
- (2000). “İftar” md. *DİA*, İstanbul: C, XXI, S, 517-518.
- (2001). “İtikaf” md. *DİA*, İstanbul: C, XXIII, S, 457-459.
- Şentürk, Habil. (2000) “*İbadet Psikolojisi, Hz. Peygamber Örneği*” İstanbul: İz. Yay.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî. (2006). *Neylû'l-Evtâr Min Esrâri Müntekâ'l-Ahbâr*, I-XVI, thk. M. Suphi b. Hasen Hallâk, Beyrut: Dâru İbni'l-Cevzî.
- Taberânî. (1995) *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I-X, thk. Tarık b. İvâzullah b. Muhammed Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Kahire: Dâru'l-Haremeyn.
- Tan. M. Nedim. (2013). “Tasavvuf İstilahlarının Teşekkül Dönemi Açısından Şakîk-i Belhî'nin Âdâbü'l-İbâdât'ı” *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C, XLV, S, 155-190.

Tevrat, (2015) Andaç Yayınları.

Tezekinci, Mürüvvet. (2008). “İslam’daki İbadetlerin Ahlaki Boyutu” (Yüksek Lisans Tezi) Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Thowhidul İslâm. (2012). “Hinduizm, Budizm ve İslâm’da Oruç” İstanbul: Uluslararası Ramazan Sempozyumu, 63-78.

Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b Ali el-Hakîm. (1965). *Risaletü Büdüvvüş-Şe’n*, thk, Osman Yahya, Beyrut.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed. (1998). *El-Câmiü’s Sahih*, I-VI, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî.

Turan, Abdalbaki. (1991). “Arza” md. *DİA*, İstanbul: C, III, S, 446-447.

Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük. (1987). *Dinler Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: M.E.B., Devlet Kitapları, Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

----- (2009). *Dinler Tarihi*, 9. Baskı, Ankara: Berikan Yayınları.

Türer, Osman. (2003). “Latife” md. *DİA*, İstanbul: C, XXVII, S, 110.

Türk, İdris. (2009). “*Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı*” (Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, (1988-2020). *DİA*, XLVI.

Toker, Yaşar. (2004). “*Şehristânî’nin el-Milel ve’n-Nihal adlı eserinde Sabîlik*” (Yüksek Lisans Tezi) Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal. Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Tosun, Necdet. (2009). “Sır” md. İstanbul: *DİA*, C, XXXVII, S, 115-116.

Uğur, Hakan. (2008). “Kur’an’ın Tasdik Ettiği Tevrat’taki Konular” (Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Bilim Dalı, Konya.

Uludağ, Süleyman. (1989). “Akıl” md. *DİA*, İstanbul: C, II, S, 246-247.

----- (1992). *İslam Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.

----- (1994). *İslam Düşüncesinin Yapısı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

----- (1997). “Halvet” md. *DİA*, İstanbul: C, XV, S, 386-387.

- . (1998). *İşari Tefsir Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- . (1999). *Tasavvufçulara Göre İbadet*, İstanbul: T.D.V. Yayınları.
- . (1999). “İbadet” md. *DİA*. İstanbul: T.D.V. C, XIX, 247–248.
- . (2000). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- . (2001). *İnsan ve Tasavvuf*, İstanbul: Mavi Yayınları.
- . (2001). “Kalp” md. *DİA*, İstanbul: C, XXIV, S, 229-232.
- . (2002). “Kelâbâzî, M. b. İbrahim” md. *DİA*, Ankara: C, XXV, S.192-193.
- . (2003). *İslam ’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara: T.D.V. Yayınları.
- . (2003). “Vera’ ” md. *DİA*, İstanbul: C, XLIII, S, 49-50.
- . (2003). “el-Lüma’ ” md. *DİA*, İstanbul: C, XXVII, S, 258-260.
- . (2006). “Mücâhade” md. *DİA*, İstanbul: C, XXXI, S, 440-441.
- . (2006). “Nefs” md. *DİA*, İstanbul: C, XXII, S, 526-529.
- . (2008). “Ruh” md. *DİA*, İstanbul: C, XXXIV, 192-193.
- . (2010). “Takvâ” md. *DİA*, İstanbul: C, XXXIX, S, 484-486.
- . (2012). “Tövbe” md. *DİA*, İstanbul: C, XLI, S, 285-288.
- . (2013). “İslam ’da Emir ve Yasakların Hikmeti” 13. Baskı, T.D.V. Yay.
- . (2015). *İbn Arabî*, 3. Baskı, T.D.V. Yayınları.
- . (2018). “Ruh” md. *DİA*, Ankara: C, XXXV, S, 197-199.
- Uzundal, Edip. (2012). “*Ramazan ve Oruç*” İstanbul: Uluslararası Ramazan Sempozyumu, 553-569.
- Wensinck, Arent Jean. (1969). *el-Mu ‘cemü ’l-Müfehres li Elfâzi ’l-Hadîsi ’n-Nebevî*, I-VII. Mektebetü Brill, Leiden.
- Yanık, Nevzat Hafis. (2016). “*Arap Şiirinde Göz İmgesi*” Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, SY, 37, S, 114-143.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. (2012). “Vakit” md. *DİA*, İstanbul: C, XLII, S, 488-491.
- Yavuz, Yunus Vehbi. (1996). “Fitre” md. *DİA*, İstanbul: C, XIII, S, 160-161.
- Yavuz. Yusuf Şevki. (2018). “Ruh” md. *DİA*, İstanbul: C, XXXV, S, 187-192.

- Yazır, Elmalılı, M. Hamdi. (1994). *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İst.: Çelik-Şura Yay.
- Yitik. Ali İhsan. (2007). "Oruç" md. *DİA*, İstanbul: C, XXXIII; 414-416.
- (1998). "Hinduizm'in Diğer Dinlere Bakışı" İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, SY, 10, S, 77-91.
- (2013). "Yoga" md. *DİA*, İstanbul: C, XLIII; S, 558-559.
- Yücel, İrfan. (1998). "Hilal" md. *DİA*, C, XVIII, İstanbul: S, 13-15.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. (1991). *K. Kerim ve Sünnette Tasavvuf*, İstanbul: Seha nşr.
- (1994). *Nefs Terbiyesinde Açlık ve Az Yemek*, İstanbul; Erkam Yayınları.
- (2010). "Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî" md. *DİA*, İstanbul: C, XXXVIII, S, 40-42.
- (2016). Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî. *El-Lüma' İslam Tasavvufu*, İst.; Erkam Yay.
- (2017). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 25. Baskı, İst.: Ensar Yay.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harezmi. (2016). *Keşşâf Tefsiri*, I-VI, Çev. Muhammed Coşkun vd. 1. Baskı, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ez-Zuhayli, Vehbe. (2015). *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, I-X, terc. Beşir Eryarsoy vd. İstanbul: Risâle Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

EĞİTİM DURUMU

1981-1986. Gazi Paşa İlkokulu, Mardin

1986-1992. İmam Hatip Ortaokulu ve Lisesi, Mardin

1992-1995. Sosyal Bilimler, (Önlisans) Açıköğretim, Anadolu Üni. Eskişehir.

1198-2002. İktisat Fak. Kamu Yönetimi, (Lisans) Açıköğretim, Anadolu Üni. Esk.

2006-2008. İlâhiyat, (Önlisans) Açıköğretim, Anadolu Üniversitesi. Eskişehir.

2019 -----. İlâhiyat Fakültesi, (Lisans) İlitam, İstanbul Üniversitesi

İŞ DENEYİMİ:

1993-1996. İmam Hatip, Kuyulu Camii, Mardin.

1996-2004. İmam Hatip, Şeyh Çabuk Camii, Mardin/Merkez

2004, -----. İmam Hatip, Fuat Paşa Camii, Sultanahmet-Fatih / İstanbul

1999, 2001, 2003, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011-2013, 2014, 2017 yılları,

Diyanet İşleri Başkanlığı Hac Organizasyonu, Arapça, Tercüman.